

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΞΕΝΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ
ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ:

Antiyugostalgia: Η διαμόρφωση της σερβικής ταυτότητας

Όνομα: Έλενα Φαγογένη

A.M.: ΠΓ2019314

Επιβλέπουσα: Αναστασία Παριανού

Μέλη εξεταστικής επιτροπής: Ιωάννης Καρράς, Σωτήριος Λίβας

Κέρκυρα, Ιανουάριος 2021

*Στον άντρα μου Γκόραν,
τη σερβική μου οικογένεια.*

Πρόλογος – Ευχαριστίες

Ο χώρος των Βαλκανίων πάντοτε μου κινούσε την περιέργεια. Η ιστορία τους, ο πολιτισμικός πλούτος, η ζωή των ανθρώπων μου προκαλούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Αυτός ήταν άλλωστε και ο λόγος, για τον οποίο επέλεξα να ασχοληθώ με το πεδίο αυτό, σε επιστημονικό και επαγγελματικό επίπεδο. Ιδιαίτερα η Σερβία είναι μία χώρα, με την οποία έχω αναπτύξει στενούς δεσμούς, αφού μέρος της οικογένειάς μου ζει εκεί, οπότε ήταν διακαής η επιθυμία μου να ασχοληθώ με τη χώρα αυτή και τους κατοίκους της. Πέρα από το προσωπικό ενδιαφέρον, ήταν μεγάλη μου τιμή να βρεθώ κοντά στους Σέρβους, να τους μελετήσω και να κατανοήσω καλύτερα τις διαφορετικές πτυχές της ταυτότητάς τους.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στην επιβλέπουσα μου, κα Αναστασία Παριανού, καθηγήτρια μου στο μεταπτυχιακό “Πολιτική, Γλώσσα και Διαπολιτισμική Επικοινωνία” του Τμήματος Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας του Ιονίου Πανεπιστημίου για τη στήριξη και τη βοήθεια που μου προσέφερε καθ’ όλη τη διάρκεια της συγγραφής. Η παρουσία της και η συμβολή της ήταν διαρκής σε κάθε στάδιο της συγγραφής, από την αρχική σκέψη μέχρι τη παράδοση της εργασίας. Ακόμη, ευχαριστώ τον κ Σωτήριο Λίβα και τον κ Ιωάννη Καρρά που δέχθηκαν να συμμετέχουν στη τριμελή επιτροπή εξέτασης της παρούσας διπλωματικής.

Δε θα μπορούσα να μην αναφερθώ στην απεριόριστη υποστήριξη που λαμβάνω από την οικογένειά μου, όχι μόνο στην παρούσα φάση, αλλά και σε όλη μου τη ζωή. Οι δικοί μου άνθρωποι βρίσκονται πάντοτε δίπλα μου και με στηρίζουν σε κάθε μου επιλογή και είμαι ευγνώμων για αυτό. Ίσως ένα μεγαλύτερο ευχαριστώ να αξίζει η μητέρα μου, η οποία υπήρξε ο σημαντικότερος βοηθός μου, με την ουσιαστικότερη υποστήριξη, ο λόγος για τον οποίο έχω φτάσει εδώ που βρίσκομαι σήμερα.

Τέλος, πολλές ευχαριστίες οφείλω σε οικογένεια και φίλους στη Σερβία για τη βοήθειά τους στην συμπλήρωση και διάδοση του ερωτηματολογίου, το οποίο αποτέλεσε και το κύριο μέρος της ερευνητικής εργασίας.

Δηλώνω ότι η εργασία αυτή είναι πρωτότυπη και δεν είναι αντιγραφή άλλης δημοσιευμένης εργασίας. Η βιβλιογραφία αναφέρεται λεπτομερώς στο τέλος της εργασίας.

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη	6
Abstract	8
Εισαγωγή	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Yugo(no)stalgia – Ταυτότητα	
1.1 Yugo(no)stalgia – Antiyugo(no)stalgia	10
1.2 Ταυτότητα	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Ερωτηματολόγιο	
2.1 Εισαγωγή – Μεθοδολογία έρευνας	15
2.2 Το παρελθόν	
2.2.1 Γιουγκοσλαβία	17
2.2.2 Τίτο	20
2.2.3 Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς	22
2.3 Πρώην γιουγκοσλαβικές χώρες: Κόσοβο – Κροατία	
2.3.1 Κόσοβο	25
2.3.2 Κροατία	28
2.4 Το παρόν	
2.4.1 Αλφάβητο	30
2.4.2 Γλώσσα	33
2.4.3 Πολιτική	36
2.4.4 Ευρώπη	39
2.4.5 Βαλκάνια	41
2.4.6 Θρησκεία	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	47
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	50
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	58

Περίληψη

Οι γιουγκοσλαβικοί πόλεμοι που έλαβαν χώρα τη δεκαετία του '90 τάραξαν τις ευρωπαϊκές κοινωνίες. Τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν την περίοδο αυτή δεν είχαν καμία σχέση με την πρότερη κατάσταση της ενωμένης Γιουγκοσλαβίας και της ειρηνικής συνύπαρξης μεταξύ των λαών που την απάρτιζαν. Κατά τη διάρκεια των πολέμων, υπήρξαν βιαιότητες, μαζικές εκτελέσεις, εκτοπισμοί πληθυσμών, ανεξαρτήτως εθνότητας. Ακόμη, φάνηκε και το μίσος, η εναντίωση στο πρότερο καθεστώς, το οποίο υπήρξε, τόσο από την πλευρά των Σέρβων, όσο και από την πλευρά άλλων εθνοτήτων που διαβιούσαν στη χώρα. Το διάστημα αυτό, οι Σέρβοι παρουσιάστηκαν, κυρίως από τα δυτικά μέσα, ως σφαγείς, βίαιοι, απάνθρωποι, δολοφόνοι των υπολοίπων εθνοτήτων που διαβιούσαν στην Ομοσπονδία (Χάντκε, 2000: 32), κύριοι υπεύθυνοι των πολέμων.

Έχουν περάσει 22 χρόνια από τη λήξη των εχθροπραξιών. Η Σερβία, όλα αυτά τα χρόνια, βίωσε σημαντικές αλλαγές, στη πολιτική σκηνή, στις σχέσεις της με τα υπόλοιπα πρώην γιουγκοσλαβικά κράτη, είτε με την ύπαρξη νέων συγκρούσεων, είτε με την ομαλοποίηση των σχέσεων, στο πολιτισμικό τομέα. Οι επιρροές που δέχτηκε ο σερβικός λαός, από διαφορετικούς παράγοντες, μετέβαλε σε μεγάλο βαθμό την εθνική του ταυτότητα. Ποια είναι η κατάσταση της σερβικής ταυτότητας σήμερα; Έχουν αλλάξει στάση οι Σέρβοι απέναντι στη Γιουγκοσλαβία και στους λαούς που κάποτε την απάρτιζαν;

Για την διερεύνηση της γνώμης των Σέρβων και τη διαμόρφωση της εθνικής τους ταυτότητας, δημιουργήθηκε ένα ερωτηματολόγιο, το οποίο εξετάζει σημαντικές στιγμές και ζητήματα που τους αφορούν, το παρελθόν και το παρόν. Στο ερωτηματολόγιο αυτό έλαβαν μέρος Σέρβοι άνω των 18 ετών, με διαφορετικό επίπεδο μόρφωσης, άντρες και γυναίκες. Οι ερωτήσεις αφορούσαν θέματα σχετικά με την πολιτική σκηνή, την εικόνα που έχουν για το παρελθόν, τη γλώσσα και τη θέση που έχουν σήμερα στην Ευρώπη. Μαζί με τις απαντήσεις του ερωτηματολογίου, υπάρχει και ο σχολιασμός των απαντήσεων, καθώς επίσης η πρόβλεψη της πιθανής μελλοντικής εξέλιξης της ταυτότητάς τους, με βάση τα δεδομένα που υπάρχουν σήμερα.

Ορισμένα από τα κύρια ευρήματα που προέκυψαν αφορούν την αρνητική γνώμη για τους πολιτικούς της Σερβίας, την θετική στάση (σε μεγάλο βαθμό) απέναντι στη Γιουγκοσλαβία και τις πρώην γιουγκοσλαβικές χώρες, ενώ εντύπωση προκάλεσε η απόρριψη της θρησκείας από μεγάλο μέρος του δείγματος. Αναφορικά με την ταυτότητα τους φαίνεται να ενστερνίζονται στοιχεία, τόσο βαλκανικά, όσο και ευρωπαϊκά ενώ σε βάθος χρόνου φαίνεται να έχουν αποδεχτεί αλλαγές σχετικές με την γλώσσα, όπως την υιοθέτηση του λατινικού αλφαβήτου.

Τα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου, σε συνδυασμό με την έρευνα σε βιβλιογραφικές πηγές, δείχνουν πως οι Σέρβοι έχουν αρχίσει να αποδέχονται το γιουγκοσλαβικό παρελθόν και να αποκαθιστούν σιγά σιγά τη σχέση τους με τα

υπόλοιπα κράτη, με τα οποία ήταν συνδεδεμένα. Παρατηρείται δυσaréσκεια στο εσωτερικό της χώρας που αφορά κυρίαρχους θεσμούς, όπως τη θρησκεία και τη κυβέρνηση, οι οποίοι φαίνεται πως εδώ και αρκετό καιρό δεν τους αντιπροσωπεύουν, ενώ, τέλος, έχουν αρχίσει να προσεγγίζουν την Ευρώπη και να υιοθετούν στοιχεία της ευρωπαϊκής ταυτότητας μετά από μία περίοδο καχυποψίας και επιφύλαξης.

Abstract

The Yugoslav wars that took place in the 1990s have shaken European societies. The war period had nothing to do with the united Yugoslavia and the non-violent coexistence between the different nationalities that existed before. There was violence, mass executions, and displacements of populations, regardless of ethnicity. There was also hatred, opposition to the past regime, which existed, both on the Serbian side and on the side of other ethnic groups living in the country. During this time, the Serbs were presented, mainly by the Western media, as slaughterers, violent, inhuman, murderers of the other ethnic groups living in the Federation (Handke, 2000: 32) and as those who were mainly responsible for the wars.

It has been 22 years since the end of the hostilities. Serbia has, over the years, experienced significant changes, on the political scene, in its relations with the other former Yugoslav states, either with the existence of new conflicts or with the normalization of relations, in the cultural field. Different factors influenced the Serbian people, altering their national identity. What is the status of today's Serbian identity? Have the Serbs changed their attitude towards Yugoslavia and the peoples who once made it up?

To answer these questions, a questionnaire was created, which examines important moments and issues concerning Serbia, its past and its present. It was distributed to adult Serbs, both men and women, and with different educational backgrounds. The questions concerned issues relating to the political scene, their image of the past, the language and the position they currently have in Europe. Along with the responses, there is also a commentary on preferences and a prediction of possible future developments in the Serbian identity, based on the data available today.

Some of the main findings that have emerged concern the negative opinion of Serbian politicians, the positive attitude (to a large extent) towards Yugoslavia and the former Yugoslav countries, and the rejection of religion by a large part of the sample. Concerning their identity, they seem to embrace elements, both Balkan and European, while they seem to have accepted language-related changes, such as the adoption of the Latin alphabet.

The results of the questionnaire, combined with research in bibliographical sources, show that Serbs have begun to accept the Yugoslav past and slowly restore their relationship with the other states with which they were associated. There is resentment within the country about sovereign institutions, such as religion and government, which seem to have not represented them for a while. Last but not least, they have begun to approach Europe and adopt elements of European identity after a period of suspicion.

Εισαγωγή

Το 2016 διεξήχθη από το Gallup World Poll μία έρευνα στις πρώην Γιουγκοσλαβικές χώρες, αναφορικά με το αν πιστεύουν ότι η διάσπαση της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας ήταν ωφέλιμη ή όχι. Στην έρευνα αυτή, το Κόσοβο και η Κροατία είχαν τα υψηλότερα ποσοστά, με το 75% του πληθυσμού στο Κόσοβο να αναφέρει ότι αποτέλεσε όφελος, ενώ στην Κροατία ανάλογη γνώμη έχει το 55% του πληθυσμού. Ερωτηθείς σχετικά με τα αποτελέσματα αυτά, ο Κροάτης ιστορικός Verjan Pavlakovic αναφέρει για την Κροατία ότι, μέσω της διάσπασης, κατάφερε να εξασφαλίσει τους δικούς της στρατηγικούς στόχους: έγινε ανεξάρτητη χώρα, ενώ δημιουργήθηκε στους Κροάτες η εικόνα-ιδέα του νικητή. Σχετικά με το Κόσοβο, ο Skender Lutfiu, ιστορικός του τμήματος Ιστορίας του Κοσόβου αναφέρει ότι οι Αλβανοί του Κοσόβου δεν έχουν κάποιο λόγο να έχουν όμορφες αναμνήσεις από τον Τίτο· αισθάνονται ικανοποιημένοι από τη διαμόρφωση του δικού τους κράτους μετά τη διάσπαση, άρα δεν νοσταλγούν τη Γιουγκοσλαβία. Η γενική εικόνα δείχνει ότι κάθε κράτος αντιμετωπίζει διαφορετικά την διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας είτε νοσταλγικά, είτε με αποστασιοποίηση¹.

Στην παρούσα ερευνητική εργασία θα επιχειρηθεί μία προσπάθεια ανίχνευσης νοσταλγίας για τη Γιουγκοσλαβία στη περίπτωση της Σερβίας, καθώς και πώς έχει διαμορφωθεί η ταυτότητα των Σέρβων τα χρόνια που ακολούθησαν τη διάσπαση. Το ζήτημα είναι αν η Σερβία ταυτίζεται με τη στάση της Κροατίας ή του Κοσόβου απέναντι στην ιδέα της Γιουγκοσλαβίας και σε ποιο βαθμό νοσταλγεί ή αποκηρύττει το ομοσπονδιακό αυτό κράτος.

Η μεθοδολογία, η οποία χρησιμοποιήθηκε για να διερευνηθούν οι διάφορες θεματικές, στηρίζεται στη μικτή έρευνα. Οι βιβλιογραφικές πηγές συνέφεραν στη συλλογή πληροφοριών για την ταυτότητα, τη Σερβία και το παρελθόν της, καθώς και την εύρεση προηγούμενων ερευνών, σχετικές με το αντικείμενο της παρούσας διπλωματικής που θα συμβάλλουν στην ανάδειξη της διαμόρφωσης της σερβικής ταυτότητας στο πέρασμα του χρόνου. Ακόμη, το ερωτηματολόγιο, το οποίο μοιράστηκε σε Σέρβους, περιελάμβανε διαφορετικές ερωτήσεις, ενώ υπήρχε και το περιθώριο αιτιολόγησης των επιλογών. Οι αιτιολογημένες αυτές απαντήσεις, σε συνδυασμό με τις πληροφορίες που αντλήθηκαν από βιβλία, εφημερίδες και επιστημονικά άρθρα οδήγησαν σε συμπεράσματα σχετικά με τη παρούσα σερβική ταυτότητα και τους παράγοντες που πιθανόν να την επηρεάσουν μελλοντικά. Με τη χρήση της μικτής έρευνας, ο ερευνητής μπορεί να επωφεληθεί από τα διαφορετικά πλεονέκτημα που προσφέρουν η ποιοτική και ποσοτική έρευνα, να ελαχιστοποιήσει τις ατέλειες (Κοντογιαννάτου, 2018: 10) και να αξιοποιήσει στοιχεία της μιας έρευνας προς ενημέρωση της άλλης και αντίστροφα (Onwegbuzie & Leech, 2004).

¹ Όλα τα στοιχεία αντλήθηκαν από το άρθρο της Gordana Knezevic στο Radio Free Europe Radio Liberty (RFERL).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Yugo(no)stalgia — Ταυτότητα

1.1 Yugo(no)stalgia – Antiyugo(no)stalgia

Στο κεφάλαιο αυτό δίνονται αναλυτικά ορισμοί και επεξηγήσεις εννοιών, οι οποίες αποτελούν κύρια στοιχεία της ερευνητικής εργασίας. Η αποσαφήνιση σημαντικών όρων, όπως yugo(no)stalgia, ταυτότητα, εθνική ταυτότητα συνοδεύεται από μία ιστορική αναδρομή της ταυτότητας των Σέρβων από την δημιουργία της Γιουγκοσλαβίας μέχρι σήμερα.

Ως νοσταλγία αναφέρεται το αίσθημα της χαράς και της παράλληλης λύπης αναφορικά με γεγονότα, τα οποία έχουν συμβεί στο παρελθόν (Volcic, 2011). Όσον αφορά την περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας, ο όρος Yugo(no)stalgia σχετίζεται με τη νοσταλγία της ύπαρξης του κράτους αυτού². Σύμφωνα με τον Primož Krašovec, ο όρος αυτός είναι ακριβής. Αναφέρει ότι η νοσταλγία για την Γιουγκοσλαβία είναι αποτέλεσμα μιας διαδικασίας, κατά την οποία η συλλογική μνήμη μειώνεται σε ένα σύνολο προσωπικών εμπειριών και ατομικών αναμνήσεων. Τη δεκαετία του '90, την περίοδο των γιουγκοσλαβικών πολέμων και μετά το τέλος τους, η κατάσταση των πρώην ομοσπονδιακών κρατών ήταν ιδιαίτερος δύσκολη είτε λόγω της απομόνωσης διεθνώς, είτε λόγω των σοβαρών συνεπειών του πολέμου. Το γεγονός αυτό δημιούργησε τη νοσταλγία, το πένθος για το προηγούμενο καθεστώς, στο οποίο συμβίωναν όλοι οι πληθυσμοί ειρηνικά. Σήμερα, μετά από κάποιες δεκαετίες, η Γιουγκοσλαβία συνδέεται πιο πολύ με τα πολιτισμικά ή υλικά αγαθά, όπως η μουσική, τα μουσεία, τα σουβενίρ, οι γιουγκοσλαβικές σημαίες, ενώ η μοναδική παρουσία πολιτικής σχετίζεται με το τι καθεστώς υπάρχει τώρα και όχι τόσο πολύ με το τι υπήρχε τότε (Petrov, 2007). Με το πέρασμα των χρόνων, οι αρνητικές πλευρές της Γιουγκοσλαβίας έχουν αρχίσει να σβήνονται από τη μνήμη, διατηρώντας μόνο μια γλυκιά ανάμνηση εκείνης της περιόδου.

Πέρα από τον όρο yugo(no)stalgia, υπάρχει και ο αντίθετος όρος antiyugo(no)stalgia, ο οποίος αναφέρεται στο αίσθημα της απομάκρυνσης από τη Γιουγκοσλαβία, της μη ύπαρξης σύνδεσης με την περίοδο εκείνη· το συσχετισμό κυρίως με αρνητικά χαρακτηριστικά και την ικανοποίηση με τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου κράτους. Στην περίπτωση αυτή, τα στοιχεία του εθνικού πολιτισμού, της εθνικής ιστορίας υπερισχύουν και έχει καταβληθεί προσπάθεια να διαγραφεί κάθε τι, το οποίο προσδίδει κάτι γιουγκοσλαβικό στην ταυτότητα. Παράδειγμα αποτελεί, όπως ήδη προαναφέρθηκε, το Κόσοβο, το οποίο, σε μεγάλο βαθμό, είναι ικανοποιημένο με την διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας, καθώς το διάστημα που υπήρξε το ομοσπονδιακό κράτος, η αλβανική γλώσσα ήταν μειονοτική, για μεγάλο χρονικό διάστημα βρισκόταν υπό την κυριαρχία της Σερβίας, ενώ η αυτονομία που παραχωρήθηκε, με το Σύνταγμα του 1974, δεν ικανοποιούσε τους Αλβανούς πολίτες, οι οποίοι ήθελαν την ίδρυση ενός δικού τους κράτους.

² Εννοείται η Σοσιαλιστική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι τη ανεξαρτητοποίηση των ομοσπονδιακών κρατών και την αρχή των πολέμων.

1.2 Ταυτότητα

Κατά καιρούς έχουν δοθεί πολλοί διαφορετικοί ορισμοί αναφορικά με το τι είναι ταυτότητα και ποια είναι τα στοιχεία τα οποία τη συνθέτουν. Πολλοί επιστήμονες κατά καιρούς έχουν δώσει ορισμούς αναφορικά με το τι θεωρούν οι ίδιοι ως ταυτότητα. Αναφορικά με την προσωπική ταυτότητα ορισμένες εκδοχές είναι οι εξής:

- Η ταυτότητά μου είναι αυτό που με εμποδίζει να είμαι πανομοιότυπος με τον οποιοδήποτε άλλο (Maalouf, 2000: 10).
- Η ταυτότητα αναφέρεται στους τρόπους, με τους οποίους το άτομο ή οι συλλογικότητες ξεχωρίζουν στις κοινωνικές τους σχέσεις από άλλα άτομα ή άλλες συλλογικότητες (Jenkins, 1996: 4).
- Η ταυτότητα είναι η ιδέα των ανθρώπων για το ποιοι είναι, τι είδους άνθρωποι είναι και πώς σχετίζονται με τους άλλους (Hogg & Abrams, 1988: 2).

Αξίζει να σημειωθεί ότι, κατά γενική ομοφωνία, ο όρος ταυτότητα αναφέρεται στην υποκειμενική εμπειρία του ατόμου για τον εαυτό του σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο, επομένως θα έπρεπε να διαφοροποιείται από έννοιες, όπως ο χαρακτήρας και η προσωπικότητα (Liu, Volčič & Gallois, 2018: 213). Υπάρχουν διαφορετικά στοιχεία όπως τα ενδιαφέροντα, οι ασχολίες, το φύλο, η ηλικία, η εθνικότητα, η θρησκεία, τα οποία στο σύνολο τους συνθέτουν μία ξεχωριστή ταυτότητα (Liu, Volčič & Gallois, 2018: 215).

Πέρα από την προσωπική, υπάρχουν και ταυτότητες, οι οποίες εμπίπτουν σε μεγάλα γκρουπ ατόμων, αναφορικά με διαφορετικά χαρακτηριστικά όπως το έθνος, η θρησκεία, το φύλο κ.α. Μία από αυτές τις συλλογικές ταυτότητες αποτελεί και η εθνική ταυτότητα. Η έννοια της εθνικής ταυτότητας κατασκευάστηκε στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα (Marković, 2007: 1). Ως εθνική ταυτότητα ορίζεται η αντίληψη ενός ατόμου ότι ανήκει σε ένα έθνος (Liu, Volčič & Gallois, 2018: 234). Σύμφωνα με τον Κιτρομηλίδη³, ο όρος εθνική ταυτότητα σημαίνει την ιδιότητα του μέλους ενός έθνους. Κάθε άτομο, δηλώνοντας ότι έχει εθνική ταυτότητα, ουσιαστικά δηλώνει ότι έχει επίγνωση ότι ανήκει και επιθυμεί να ανήκει στην εθνική κοινότητα αυτή. Σύμφωνα με τον Hutchinson (1987), η εθνική ταυτότητα αποτελείται από δύο όψεις: την πολιτική και την πολιτισμική. Η πολιτική όψη αφορά την ύπαρξη θεσμών, δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, τα οποία τηρούν τα μέλη που συνδέονται με το έθνος, ενώ η πολιτισμική δίνει στα μέλη την αίσθηση της ύπαρξης κοινής πολιτισμικής κληρονομιάς. Ο Smith (1990: 14) αναπτύσσει περαιτέρω την ανάλυση της πολιτισμικής όψης, αναφέροντας τα βασικά στοιχεία που την απαρτίζουν, τα οποία είναι τα εξής:

- η πατρίδα, μία ιστορική περιοχή
- οι κοινοί μύθοι, η ιστορική μνήμη, οι αναμνήσεις και
- μία κοινή μαζική δημόσια κουλτούρα

³ Στο άρθρο του “Η εθνική ταυτότητα ως δίλημμα και ως προοπτική” για την *Καθημερινή*.

Αναφορικά με το σχηματισμό της εθνικής ταυτότητας των Σέρβων, υπάρχουν πολλά διαφορετικά στοιχεία, τα οποία στο πέρασμα των χρόνων συνέβαλαν στη διαμόρφωσή της. Σύμφωνα με την Majstorović (1997: 174) υπάρχουν τρεις ιστορικές εμπειρίες, οι οποίες καθόρισαν ουσιαστικά τη μορφοποίηση της σερβικής ταυτότητας: η ανάμνηση του πολέμου του Κοσόβου σε συνδυασμό με την οθωμανική κατοχή, η επιτυχημένη επανάσταση ενάντια στους Οθωμανούς στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, η οποία οδήγησε στην ανεξαρτητοποίηση της Σερβίας και ο ρόλος των Σέρβων στους δύο παγκόσμιους πολέμους που ακολούθησαν, κάποιες δεκαετίες μετά την απελευθέρωση της χώρας.

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου παρατηρήθηκε μία αλλαγή στην ταυτότητα, όχι μόνο των Σέρβων, αλλά όλων των νοτιοσλαβικών λαών, με την δημιουργία της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας. Το διάστημα που ακολούθησε, έγινε προσπάθεια να αντικατασταθούν οι εθνικές ταυτότητες από μία ενιαία, τη γιουγκοσλαβική, έχοντας ως κύριο σύνθημα το "Αδελφότητα και Ενότητα" (Bratstvo i Jedinstvo). Απώτερος στόχος ήταν η ενοποίηση όλων των λαών, υπό την κοινή ιδεολογία, το Σοσιαλισμό. Παράλληλα με την προσπάθεια αυτή, φάνηκε σταδιακά ότι όλες οι εντάσεις μεταξύ των κρατών πάγωσαν, οι εθνικές διαφορές ξεχάστηκαν, με τον Τίτο να εμφανίζεται ως συμφιλιωτής των Βαλκανίων (Vienne, 2012: 3-4).

Η προσπάθεια αυτή για την ενοποίηση και την κοινή ταυτότητα ξεκίνησε να παρουσιάζει προβλήματα τρεις δεκαετίες μετά τη λήξη του πολέμου, με πρώτο ρήγμα το Σύνταγμα του 1974. Με το Σύνταγμα αυτό, η Κροατία και η Σλοβενία κατάφεραν να αποκτήσουν περισσότερες ελευθερίες, αποκέντρωση στη διοίκηση, ενώ επίσης η Βοϊβοδίνη και το Κόσοβο έγιναν αυτόνομες περιοχές της Σερβίας. Το γεγονός αυτό ενόχλησε το σερβικό πληθυσμό, ο οποίος εξέλαβε τις μεταρρυθμίσεις αυτές ως απειλή και άρχισε να αναπτύσσει σταδιακά εθνικιστικά αισθήματα. Επόμενο γεγονός, το οποίο κλιμάκωσε την κρίση αποτέλεσε η αύξηση της δύναμης του αλβανικού πληθυσμού στο Κόσοβο. Η περιοχή αυτή παρέμενε για τους Σέρβους σημαντικό κομμάτι της ιστορίας τους και λίκνο του πολιτισμού τους, οπότε η ισχυροποίηση των Αλβανών προκάλεσε την άμεση αντίδρασή τους. Τρίτο και τελευταίο κρίσιμο σημείο καμπής αποτέλεσε η σερβική ηγεσία, η οποία διαδέχθηκε τον Τίτο. Τα πολλαπλά ζητήματα που προέκυψαν, η απειλή των υπόλοιπων ομοσπονδιών λόγω της αύξησης της δύναμής τους, η προσπάθεια του Κοσόβου να απελευθερωθεί, η εχθρική αντιμετώπιση προς την Δύση κατέληξαν σε χειρισμούς, από πλευράς πολιτικών, οι οποίοι οδήγησαν στο ξέσπασμα των γιουγκοσλαβικών πολέμων (Pesic, 1996: 14-16).

Με την κατάρρευση της γιουγκοσλαβικής ταυτότητας έγινε, παράλληλα, μία ελεγχόμενη προσπάθεια αναδόμησης της προηγούμενης σερβικής ταυτότητας. Σημαντικό ρόλο για τη διαμόρφωσή της έπαιξαν διαφορετικοί παράγοντες και μέσα, τα οποία οδήγησαν τους Σέρβους ώστε να διαμορφώσουν την ταυτότητα που παρουσιάστηκε την δεκαετία του '90. Ένας εκ των παραγόντων αυτών ήταν η Εκκλησία. Μετά από ένα μεγάλο διάστημα δυσμένειας λόγω του προηγούμενου

καθεστώς, δόθηκε η ευκαιρία στην Ορθόδοξη Εκκλησία να ξαναέρθει στο προσκήνιο και να συμμετέχει ενεργά στην καθημερινότητα και στις αποφάσεις, συμπορευόμενη με τη πολιτική ηγεσία των Σέρβων (Marcovic, 2007: 2-3 και Vienne, 2012: 14). Ακόμη, σημαντικό ρόλο έπαιξε το γεγονός ότι τα άλλα ομόσπονδα κράτη της Γιουγκοσλαβίας είχαν ήδη αρχίσει να αναπτύσσουν τη δική τους εθνική ταυτότητα. Η Σλοβενία είχε τη δική της γλώσσα, η Κροατία είχε ξεκινήσει προσπάθειες να διαχωρίσει τη γλώσσα της από τη σερβική, δημιουργώντας την κροατική γλώσσα, ενώ η Καθολική Εκκλησία έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση και των δύο χωρών. Η πρόοδος αυτή έδωσε την ώθηση και στην σερβική πλευρά να ξεκινήσει άμεσα διαδικασίες για την αναδιαμόρφωση της σερβικής ταυτότητας⁴ (Vienne, 2012: 7). Εκείνη την περίοδο ξεκίνησε να γίνεται περισσότερο λόγος, από πλευράς ηγεσίας, για ύπαρξη σερβικής γλώσσας και ιστορίας⁵. Ακόμη, όπως ήδη προαναφέρθηκε, το γεγονός ότι το Κόσοβο είχε ξεκινήσει να κάνει λόγο για απόσχιση, διεκδικώντας ένα δικό του κράτος προκάλεσε την αντίδραση των Σέρβων, οι οποίοι εξακολουθούν να θεωρούν τη περιοχή δική τους, λόγω του ιστορικού παρελθόντος και της σύνδεσης που έχουν με αυτή (Vienne, 2012: 11, 19). Τέλος, σημαντικό μέσο, το οποίο χρησιμοποιήθηκε, με στόχο την καθοδήγηση του λαού αποτέλεσε η προπαγάνδα (Marcovic, 2007: 4). Το τότε καθεστώς έκανε κάθε προσπάθεια, ώστε να μπορέσει να περάσει τα μηνύματα που ήθελε στο σερβικό λαό μέσω των μέσων μαζικής ενημέρωσης, όπως η τηλεόραση και το ραδιόφωνο, αλλά και μέσω της ύπαρξης του στρατού και της αστυνομίας, οι οποίοι πάντοτε προσέφεραν τη βοήθειά τους στην πολιτική ηγεσία. Μέσω των διαδικασιών αυτών δημιουργείται η νέα σερβική ταυτότητα.

Κατά τη διάρκεια των γιουγκοσλαβικών πολέμων και στα χρόνια που ακολούθησαν μετά, δύο συναισθήματα κυριάρχησαν στις χώρες που κάποτε αποτελούσαν τη Γιουγκοσλαβία. Το πρώτο ήταν η θλίψη και στεναχώρια για την διάσπασή της, η νοσταλγία για το παρελθόν, τη καλή σχέση που υπήρξε μεταξύ των χωρών. Το δεύτερο ήταν το μίσος, η απέχθεια και η έχθρα, που, σε συνδυασμό με τον πόλεμο, κλιμακώθηκαν σε πολλές χώρες, μία εκ των οποίων και η Σερβία. Τη δεκαετία του '90, αλλά και λίγα χρόνια μετά το 2000, τα συναισθήματα που επικρατούσαν, αναφορικά με τη Γιουγκοσλαβία, ήταν εχθρικά⁶. Όπως αναφέρει και ο Krasovec, τη δεκαετία του '90 κυριάρχησε η διαγραφή από τη μνήμη, η κυριαρχία του ρεαλισμού, η επανασυγγραφή της ιστορίας, με στόχο την ανύψωση του έθνους-κράτους και η καταστροφή της σοσιαλιστικής πολιτικής και της μνήμης του σοσιαλισμού,

⁴ Με τη διαμόρφωση της ταυτότητας, έγινε και μια προσπάθεια επανάκτησης του ελέγχου από τη πλευρά των Σέρβων, γεγονός που έπαιξε ρόλο στις μετέπειτα συγκρούσεις μεταξύ των ομοσπονδιακών κρατών της Γιουγκοσλαβίας.

⁵ Πρέπει να επισημανθεί ότι για αρκετό διάστημα, ακόμη και μετά το πόλεμο, υπήρξε η ονομασία Γιουγκοσλαβία, για την ένωση της Σερβίας και του Μαυροβουνίου. Το 2003 αποφασίζεται η μετατροπή της ονομασίας σε Σερβία-Μαυροβούνιο. Η ένωση αυτή δεν είχε σχέση με το προηγούμενο καθεστώς της χώρας και έγινε κάθε δυνατή προσπάθεια να απομακρυνθούν από το παρελθόν. Γι' αυτό αν και η ονομασία ήταν Γιουγκοσλαβία στην πραγματικότητα η όλη πολιτική που ακολουθήθηκε ήταν υπέρ της Σερβίας.

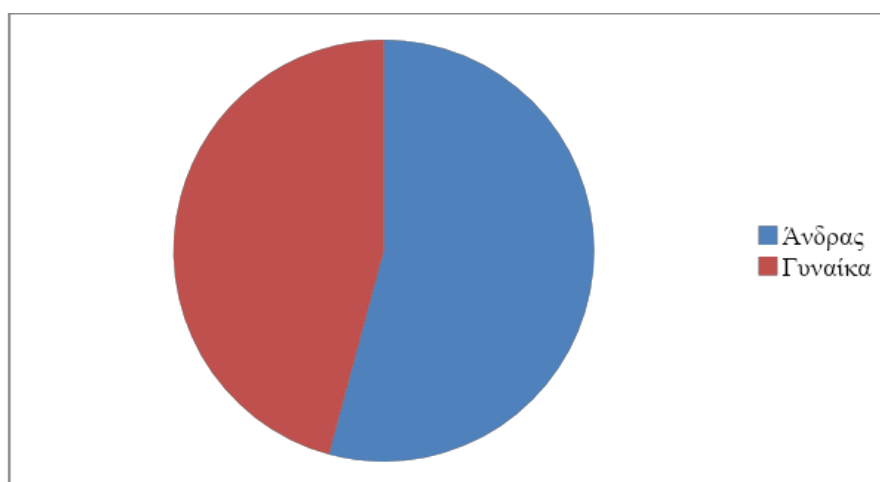
⁶ Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, εδώ γίνεται λόγος για το προηγούμενο καθεστώς της Γιουγκοσλαβίας και όχι την ένωση Σερβίας και Μαυροβουνίου.

προσπαθώντας να εξαφανίσουν κάθε ίχνος της τότε Γιουγκοσλαβίας. Η Anna Petrov (Petrov, 2007), σε διάλεξή της στο Βελιγράδι, αναφέρει ότι υπάρχουν στάδια των γιουγκοσλαβικών αναμνήσεων. Το πρώτο είναι η αγνόηση, η διαγραφή, η αποφυγή, στάδιο που διήρκεσε περίπου 10 με 15 χρόνια μετά την διάσπαση· το δεύτερο σχετίζεται με τον επιστημονικό κόσμο, ο οποίος αναφέρεται στη περιοχή της πρώην Γιουγκοσλαβίας είτε ως Δυτικά Βαλκάνια είτε ως η περιοχή μας, χωρίς να υπάρχει καμία αναφορά στην επίσημη ονομασία. Τελικό στάδιο είναι η σταδιακή ανάδυση της Yugo(n)ostalgia, η οποία εμφανίζεται με διαφορετικούς τρόπους, όπως καλλιτεχνικά, ακόμη και εμπορικά. Η Σερβία φαίνεται ότι πέρασε το πρώτο και το δεύτερο στάδιο, υπήρξε η αποστροφή, η απομάκρυνση από την γιουγκοσλαβική ομοσπονδία, η αλλαγή ονομασίας της περιοχής. Το αν ξεκίνησε να υπάρχει νοσταλγία με το πέρασμα τόσων χρόνων, φαίνεται ξεκάθαρα από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων του ερωτηματολογίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Ερωτηματολόγιο

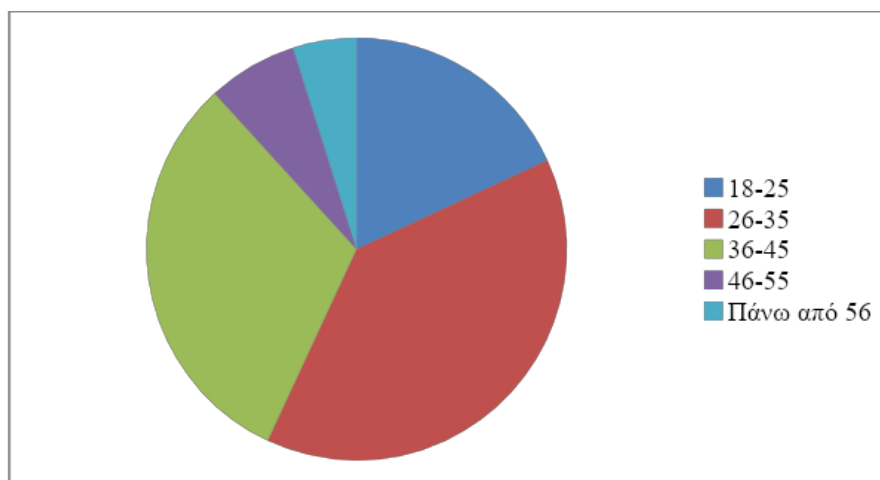
2.1 Εισαγωγή – Μεθοδολογία έρευνας

Το κύριο μέρος της εργασίας περιλαμβάνει το ερωτηματολόγιο και την ανάλυση των αποτελεσμάτων, τα οποία προέκυψαν μέσα από τις απαντήσεις που δόθηκαν. Στόχος του παρόντος ερωτηματολογίου είναι η άντληση πληροφοριών για τη σημερινή ταυτότητα των Σέρβων και τη διαμόρφωσή της εν μέσω πολιτικών διαδικασιών, συγκρούσεων και πολέμων καθώς και ανάλυση των υπαρχόντων δειγμάτων για την εξέλιξή της. Το ερωτηματολόγιο αυτό αποτελεί ένα από τα δύο σημαντικά εργαλεία για την μικτή έρευνα που πραγματοποιήθηκε. Η γλώσσα, η οποία χρησιμοποιήθηκε για την υλοποίησή του είναι η σερβική, ώστε να διευκολυνθούν στη συμπλήρωσή του οι συμμετέχοντες, ενώ το διάστημα διεξαγωγής του ερωτηματολογίου εντοπίζεται από τα μέσα Ιουλίου έως και τα μέσα Σεπτεμβρίου του 2020. Το δείγμα, το οποίο προέκυψε αποτελείται από 144 άτομα, 66 εκ των οποίων είναι γυναίκες και 78 άντρες (βλ. Εικ. 1). Όσον αφορά την ηλικία, απαραίτητη προϋπόθεση για τη συμμετοχή ήταν να έχει συμπληρωθεί το 18ο έτος, με 26 εξ αυτών να εμπίπτουν στην κατηγορία 18 έως 25, 56 στην κατηγορία 26 έως 35 χρόνων, 45 στην κατηγορία 36 έως 45, 10 στην κατηγορία 46 έως 55 και μόλις 7 συμμετέχοντες άνω των 56 ετών 90 (βλ. Εικ. 2). Σχετικά με την εκπαίδευση των ερωτηθέντων, 23 είναι απόφοιτοι λυκείου, 19 είναι φοιτητές ή απόφοιτοι ινστιτούτου⁷ (AEI), 43 έχουν ολοκληρώσει τις προπτυχιακές σπουδές, 50 τις μεταπτυχιακές, ενώ μόλις 9 άτομα έχουν και διδακτορικό (βλ. Εικ. 3).

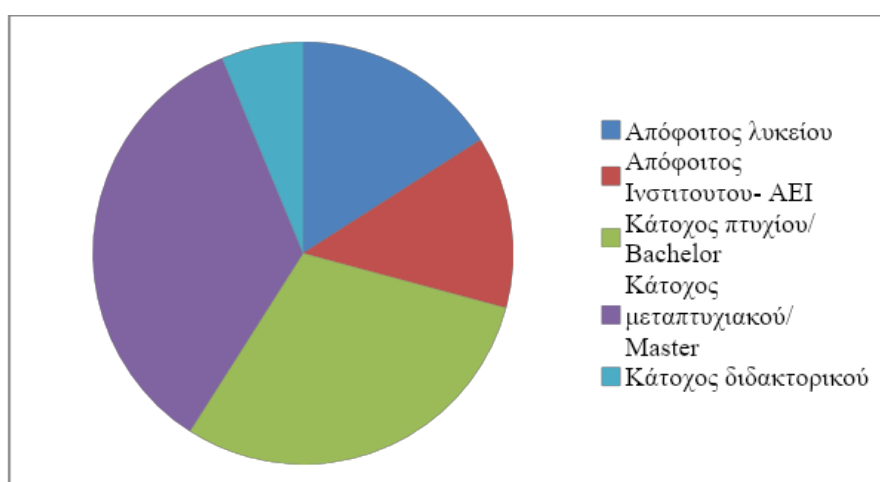

Εικ. 1: Φύλο

⁷ Ινστιτούτο αποτελεί ένας είδος σχολής, που βρίσκεται σε παρόμοιο επίπεδο με το Bachelor, αντίστοιχο των AEI.

Εικ. 2: Ηλικία

Εικ. 3: Εκπαίδευση

Αυστηρή προϋπόθεση για τη συμμετοχή και τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου ήταν οι συμμετέχοντες να είναι Σέρβοι. Το εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε για τη δημιουργία του ερωτηματολογίου αυτού είναι το Google Forms, ενώ για την επεξεργασία των αποτελεσμάτων χρησιμοποιήθηκε το Microsoft Excel.

Το ερωτηματολόγιο περιλαμβάνει 22 υποχρεωτικές ερωτήσεις⁸ και 13 προαιρετικά κενά, στα οποία οι συμμετέχοντες μπορούσαν να προσθέσουν περαιτέρω επεξήγηση στην εκάστοτε ερώτηση και χωρίζεται σε τέσσερις ενότητες (βλ. Παράρτημα). Η πρώτη ενότητα αφορά γενικές ερωτήσεις, όπου οι συμμετέχοντες έδωσαν πληροφορίες σχετικά με την ηλικία, το φύλο και την εκπαίδευσή τους. Η δεύτερη αφορά τη γνώμη τους για το παρελθόν· στόχος της είναι η εξαγωγή αποτελεσμάτων

⁸ Οι απαντήσεις σε κάθε ερώτηση ήταν προκαθορισμένες και δίνονται αναλυτικά στο παράρτημα της διπλωματικής εργασίας.

για τη εικόνα που έχουν σχηματίσει οι Σέρβοι για την Γιουγκοσλαβία και για δύο εκ των σημαντικότερων ηγετών της, τον Τίτο και τον Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς μετά το πέρας κάποιων δεκαετιών. Η τρίτη εστιάζει στη γνώμη για τις υπόλοιπες πρώην γιουγκοσλαβικές χώρες, 22 χρόνια μετά τον τελευταίο πόλεμο στη περιοχή⁹. Τέταρτη και τελευταία είναι η ενότητα που επικεντρώνεται στο παρόν. Οι ερωτήσεις της ενότητας αυτής αφορούν τη γλώσσα, τον πολιτισμό, τη ζωή στη Σερβία και τη σχέση των πολιτών με την κυβέρνηση και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η ανάλυση της κάθε ερώτησης οργανώνεται ως εξής: αρχικά κάτω από κάθε ερώτηση υπάρχει ένα επεξηγηματικό σημείωμα, το οποίο θα περιέχει ορισμένες σημαντικές πληροφορίες για την ερώτηση που τίθεται, ύστερα ακολουθούν οι απαντήσεις στο ερώτημα, συνοδευόμενες από την επεξήγηση, η οποία δόθηκε από τους ερωτηθέντες και ορισμένα σχόλια της συγγραφέως επί των δοσμένων απαντήσεων.

Κατά τη διάρκεια της υλοποίησης και συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου δεν παρατηρήθηκε κανένα πρόβλημα στην όλη διαδικασία. Αξίζει να σημειωθεί ότι υπήρξε αποκλεισμός 10 συμπληρωμένων ερωτηματολογίων, καθότι τα 9 από αυτά, λόγω τεχνικού προβλήματος, ήταν καταχωρημένα δύο φορές και το ένα, διότι ο συμμετέχων δεν πληρούσε την προϋπόθεση της σερβικής καταγωγής.

2.2 Το παρελθόν

2.2.1 Γιουγκοσλαβία

Όπως αναφέρει και ο Davor Džalto (Chomsky, 2018: 6), αν και ο όρος Γιουγκοσλαβία αναφέρεται στο κράτος των Νοτίων Σλάβων, στην πραγματικότητα δεν υπήρξε μόνο μία εκδοχή του γιουγκοσλαβικού κράτους αλλά πολλές. Η πρώτη εμφάνιση του όρου εντοπίζεται κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αι., όπου ο Strossmayer (Chomsky, 2018: 27; Σφέτας, 2011: 33) αναφέρθηκε σε ένα κίνημα, το οποίο αφορούσε όλους τους Νότιους Σλάβους, το Γιουγκοσλαβισμό. Είχε τις ρίζες του στα κινήματα του πανσλαβισμού¹⁰, του αυστροσλαβισμού¹¹ και στο κίνημα του ιλλυρισμού¹². Πρώτη αναφορά, σύμφωνα με τον Dejan Djokić (2003: 24-25), για την ύπαρξη της ενότητας και την επιθυμία ένωσης αποτελεί ένα μανιφέστο του 1913. Σε αυτό, οι Σλοβένοι, οι Κροάτες και οι Σέρβοι αναγνωρίζουν ότι αποτελούν μία γλωσσική και εθνική ομάδα, με παρόμοια οικονομική κατάσταση, ενωμένες με μία κοινή μοίρα, σε έναν κοινό τόπο και όλοι τους επιθυμούν ένα κοινό μέλλον.

⁹ Στην τρίτη κατηγορία υπήρξε η σκέψη να ενταχθεί και μία ερώτηση αναφορικά με το διάστημα των πολέμων και το πώς το βίωσαν οι ίδιοι. Ο λόγος για τον οποίο δεν εντάχθηκε τελικά είναι ότι οι πληγές των Σέρβων είναι ακόμη νωπές, οι περισσότερες οικογένειες έχουν χάσει κάποιον δικό τους το διάστημα εκείνο και το ζήτημα παραμένει ακόμη ιδιαίτερα ευαίσθητο. Έτσι προτιμήθηκαν οι πιο γενικές ερωτήσεις σχετικά με τη γνώμη τους για την κάθε χώρα.

¹⁰ Κίνημα του 19^{ου} αιώνα που προωθούσε την ενότητα όλων των Σλάβων.

¹¹ Κίνημα που προωθούσε την ένωση των υπόδουλων σλαβικών λαών εναντίον της Αυστροουγγαρίας.

¹² Κίνημα, το οποίο υποστήριζε την ενότητα όλων των Νοτίων Σλάβων. Πήρε την ονομασία του, από τους Αρχαίους Ιλλυρίους και ένας εκ των πρωτεργατών ήταν και ο Ljudevit Gaj.

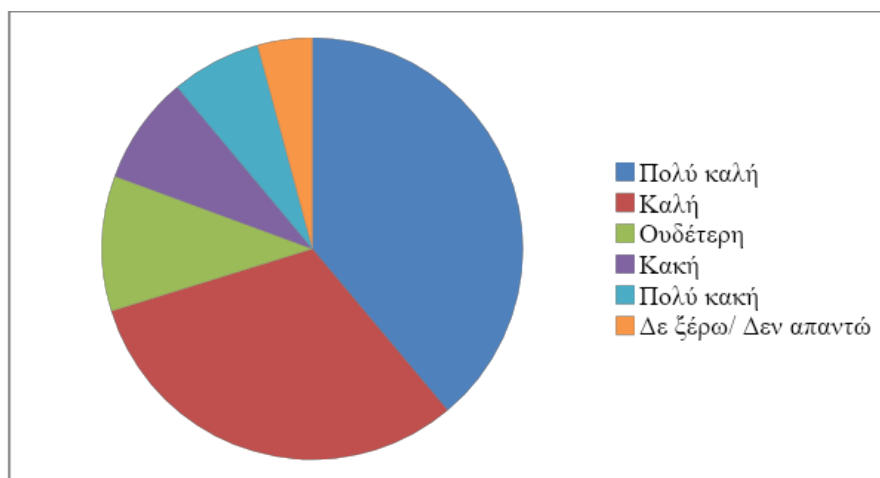
Ολοκληρώνοντας το μανιφέστο, καταλήγουν ότι αποτελούν μέλη ενός νοτιοσλαβικού έθνους.

Η δημιουργία ενός ενωμένου νοτιοσλαβικού κράτους είναι γεγονός μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Το 1918 δημιουργείται το Βασίλειο της Γιουγκοσλαβίας ή αλλιώς, με την επίσημη ονομασία του, το Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων, το οποίο καταργείται με την επέλαση των Γερμανών το Νοέμβριο του 1943. Μετά το τέλος του πολέμου, το 1945, το γιουγκοσλαβικό κράτος παίρνει και την οριστική του μορφή ως κομμουνιστικό καθεστώς, το οποίο παραμένει μέχρι και την διάλυσή του την δεκαετία του '90 και τη μετατροπή του σε ένωση κρατών Σερβίας και Μαυροβουνίου.

Αρχικά το νέο καθεστώς έτυχε ευρύτερης αποδοχής από το σερβικό λαό. Τον πρώτο ενθουσιασμό γρήγορα διαδέχθηκε σκεπτικισμός και στη συνέχεια απογοήτευση. Η αντιμετώπιση απέναντι στους Σέρβους δεν ήταν η αναμενόμενη. Ο διαμελισμός της Σερβίας, δημιουργώντας δύο αυτόνομες επαρχίες, το Κόσοβο και την Βοϊβοδίνη, το σύνθημα “μία αδύναμη Σερβία για μία δυνατή Γιουγκοσλαβία” (Deliso, 2009: 22), η πεποίθηση ότι η Γιουγκοσλαβία ήταν το δικό τους κράτος, το οποίο μοιράζονταν με τους υπόλοιπους πληθυσμούς¹³ αλλά και τα έντονα βιώματα από τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο και τα εγκλήματα των Ούστασε κατά των Σέρβων πολύ σύντομα άλλαξαν την κατάσταση. Δημιουργήθηκε αρνητικό κλίμα και ένα μόνιμο αίσθημα καταπίεσης, τα οποία μετά το θάνατο του Τίτο και πολύ περισσότερο μετά την άνοδο του Μιλόσεβιτς οδήγησαν στην απότομη αύξηση του εθνικισμού και την ανάγκη ισχυροποίησης των Σέρβων έναντι όλων των υπολοίπων εθνοτήτων. Η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας και οι βομβαρδισμοί του NATO διαμόρφωσαν ένα έντονο αίσθημα μίσους για όλη την προηγούμενη περίοδο.

Φτάνοντας στο σήμερα, αρκετές δεκαετίες μετά τη διάλυσή της, η αρνητική εικόνα που υπήρχε για την Γιουγκοσλαβία φαίνεται να μην υπάρχει πια. Πιο αναλυτικά, στο κυκλικό διάγραμμα παρατηρείται ότι το 38,9% (56 άτομα) έχουν πολύ καλή γνώμη για τη Γιουγκοσλαβία, το 31,3% (45 άτομα) καλή γνώμη, το 10,4% (15 άτομα) ουδέτερη, το 8,3% (12 άτομα) κακή, το 6,9 % (10 άτομα) πολύ κακή, ενώ μόνο το 4,2% (6 άτομα) απάντησε ότι δεν ξέρει/δεν απαντά (βλ. Εικ. 4).

¹³ Η γνώμη αυτή άρχισε να εμφανίζεται μετά την ανεξαρτητοποίηση της Σερβίας, ιδιαίτερα μέσα από το κείμενο του Ηλία Γκαράσανιν, ο οποίος πρότεινε τότε ένα σχέδιο ανεξαρτητοποίησης και ενοποίησης των υπόλοιπων αδελφικών λαών που παρουσιάζουν ομοιότητες με τους Σέρβους (Κατσαρούλου, 2003: 71-114).

Εικ. 4: Ποια είναι η γνώμη σας για τη Γιουγκοσλαβία, με βάση τη δική σας εμπειρία ή τι έχετε ακούσει από την οικογένεια / τους φίλους / τους γνωστούς σας;

Στο κομμάτι των επεξηγήσεων αναφορικά με την απάντηση καλή/πολύ καλή, οι ερωτηθέντες ανέφεραν ότι υπήρχε μεγαλύτερη συνεργασία σε πολιτισμικό, οικονομικό, επιστημονικό επίπεδο· ότι υπήρχε ειρήνη και ηρεμία μεταξύ τους· ότι, σύμφωνα με τις διηγήσεις των δικών τους, είχαν μία πολύ καλή ζωή, με πολλά ταξίδια και δεν υπήρχε ο φόβος του πολέμου. Οι ερωτηθέντες που απάντησαν κακή/πολύ κακή γνώμη αιτιολόγησαν ότι η άποψη τους σχετίζεται με την κακή πολιτική ηγεσία καθώς υπήρξε μία διαρκής αστάθεια, στήριξη κυρίως της Κροατίας και της Σλοβενίας, μη επίλυση των προβλημάτων που αφορούσαν διαφωνίες ανάμεσα σε διαφορετικές εθνότητες, υποβάθμιση της σερβικής ταυτότητας. Τέλος, ένας εκ των συμμετεχόντων υποστήριξε ότι η ιδέα της Γιουγκοσλαβίας ήταν καλή, απλά η εφαρμογή της ήταν λανθασμένη.

Αξίζει να σημειωθεί ότι μόνο 2 γυναίκες είχαν αρνητική γνώμη για τη Γιουγκοσλαβία, επομένως φαίνεται ότι οι γυναίκες είχαν πολύ καλύτερη άποψη σε σχέση με τους άντρες, οι οποίοι έδωσαν τις περισσότερες αρνητικές απαντήσεις. Ο παράγοντας της ηλικίας δεν έδειξε να παίζει ιδιαίτερο ρόλο καθώς σε όλες τις ηλικίες υπήρξε καταμερισμός των θετικών και των αρνητικών απαντήσεων. Τέλος, αναφορικά με την εκπαίδευση των ερωτηθέντων, διαπιστώνεται η αύξηση των θετικών απαντήσεων όσο ανεβαίνει το επίπεδο της μόρφωσης, με το μεγαλύτερο ποσοστό να επικεντρώνεται στους κατόχους μεταπτυχιακού τίτλου. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η γνώμη του σερβικού λαού έχει αλλάξει σημαντικά. Φαίνεται ότι το πέρασμα του χρόνου σε συνδυασμό με την αλλαγή των γενεών επηρέασαν την άποψη που υπάρχει για τη Γιουγκοσλαβία, έχοντας δημιουργήσει πλέον μία όμορφη εικόνα για την περίοδο εκείνη.

2.2.2 Τίτο

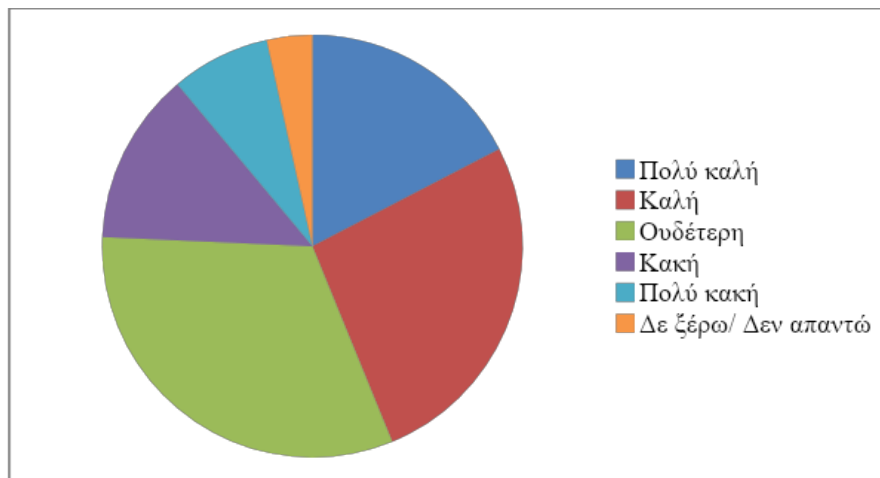
Το όνομα του Τίτο υπήρξε συνώνυμο του κομμουνιστικού καθεστώτος που εγκαθιδρύθηκε στην Γιουγκοσλαβία, μετά τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Ένας από τους πιο χαρισματικούς ηγέτες της ιστορίας, ο Γιόσιπ Μπρόζ Τίτο, Κροάτης στην εθνικότητα, ανέπτυξε σε μικρή ηλικία πολιτική δράση. Τη δεκαετία του 1910 ξεκίνησε να στρέφεται προς τον κομμουνισμό και τον Οκτώβριο του 1940 γίνεται Γενικός Γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος. Λίγο αργότερα, μετά την εισβολή της Γερμανίας στη Γιουγκοσλαβία, καλεί τον λαό στην αντίσταση και την υποστήριξη των Παρτιζάνων, κινήματος στο οποίο ηγήθηκε. Τον Οκτώβρη του 1944 καταφέρνει μαζί με τον Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό της Γιουγκοσλαβίας να απελευθερώσει το Βελιγράδι και ύστερα όλη τη χώρα, αντιμετωπίζοντας αποτελεσματικά τους Γερμανούς και τους Τσέτνικ¹⁴. Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, απολαμβάνει τη μαζική υποστήριξη του λαού, αναλαμβάνει τα ηνία της Γιουγκοσλαβίας και τη μετονομάζει σε Σοσιαλιστική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας. Κατά τη διάρκεια της ηγεσίας του, καταφέρνει να βρει μία λεπτή ισορροπία ανάμεσα στη διαταραγμένη σχέση με το Ανατολικό Μπλοκ και με την Δύση, καθιστώντας τον, με τον τρόπο αυτό, έναν από τους καλύτερους διπλωμάτες της ψυχροπολεμικής περιόδου. Το 1961 επεκτείνει περισσότερο τη δράση του στην διπλωματική σκακιέρα, δημιουργώντας το κίνημα των Αδέσμευτων σε συνεργασία με χώρες του Τρίτου κόσμου (Σφέτας, 2011: 376), το οποίο πρότεινε μία διαφοροποιημένη πολιτική στάση από αυτή της Δύσης και του Ανατολικού Μπλοκ. Στο διάστημα της κυριαρχίας του, η Γιουγκοσλαβία παρουσιαζόταν ως μία χώρα, η οποία σεβόταν τις εθνότητες που διαβιούσαν στο εσωτερικό της, προστατεύοντας τις πολιτισμικές τους ιδιαιτερότητες και σύμφωνα με τον Matas (1994: 34) θεωρούνταν αρκετά πιο φιλελεύθερη από τα κομμουνιστικά καθεστώτα που υπήρχαν εκείνη την εποχή. Ο θάνατός του, το Μάιο του 1980, σήμανε και την αρχή της πτώσης της Γιουγκοσλαβίας (Σφέτας, 2011: 451) μέχρι την οριστική της διάσπαση με το ξέσπασμα των Γιουγκοσλαβικών πολέμων.

Αναφορικά με τη συμπεριφορά του Τίτο προς τους Σέρβους, η πολιτική “μία αδύναμη Σερβία για μία δυνατή Γιουγκοσλαβία”, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, αποτέλεσε τη βάση για τον τρόπο διακυβέρνησης της Γιουγκοσλαβίας. Η στάση αυτή έκανε τους Σέρβους να νιώθουν ότι στόχος είναι να είναι ικανοποιημένοι όλοι οι υπόλοιποι εθνοτικοί πληθυσμοί εκτός από τους ίδιους. Παράδειγμα, το οποίο επιβεβαιώνει την άποψη αυτή, είναι η δημιουργία των αυτόνομων επαρχιών της Βοϊβοντίνας και του Κοσόβου, καθώς και το Σύνταγμα του 1974 (Πέτσιναρ, 2019) σύμφωνα με το οποίο εγκρινόταν η περαιτέρω αποκέντρωση, δίνοντας μεγαλύτερη ισχύ στα υπόλοιπα ομόσπονδα κράτη, γεγονός που δημιούργησε αντιδράσεις από το σερβικό κόμμα. Ο θάνατος του Τίτο αποτέλεσε το έναυσμα για το σερβικό λαό να αρχίσει να αντιδρά στον μέχρι τότε τρόπο διοίκησης της Γιουγκοσλαβίας και να προσπαθεί να διεκδικεί

¹⁴ Οι Τσέτνικ είναι ένα εθνικιστικό κίνημα, το οποίο έδρασε κυρίως το διάστημα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

περαιτέρω εξουσίες από τις ήδη υπάρχουσες, αποκρυσταλλώνοντας έτσι μία αρνητική γνώμη, τόσο για τη μέχρι τότε διοίκηση της Γιουγκοσλαβίας, όσο και για τον Τίτο.

Σαράντα χρόνια μετά το θάνατο του Τίτο, η γνώμη των Σέρβων προς το πρόσωπό του παρουσιάζεται αρκετά διαφοροποιημένη. Το 17,4% (25 άτομα) έχουν πολύ καλή γνώμη για τον Τίτο, το 26,4% (38 άτομα) έχουν καλή γνώμη, το 31,9% (46 άτομα) ουδέτερη, το 13,2% (19 άτομα) κακή γνώμη, το 7,6% (11 άτομα) πολύ κακή γνώμη, ενώ υπάρχει και ένα ποσοστό 3,5% (5 άτομα) το οποίο δεν ξέρει/δεν απαντά (βλ. Εικ. 5).

Εικ. 5: Ποια είναι η γνώμη σας για τον Τίτο;

Οι διευκρινήσεις στην απάντηση καλή/πολύ καλή γνώμη εστίασαν κυρίως στην προσωπικότητά του και την πολιτική που άσκησε κατά τη διάρκεια της εξουσίας του. Τον χαρακτήρισαν ως έναν αυστηρό, αλλά δίκαιο άνθρωπο, τον ιδανικό ηγέτη, ο οποίος άφησε ένα μεγάλο κενό· θεωρούσαν ότι μερίμνησε για το λαό και δεν προσπάθησε να τον εξαπατήσει· όσον αφορά τις πολιτικές του κινήσεις, αναφέρθηκαν στις εξαιρετικές ικανότητες που είχε στη διπλωματία και στην ισορροπία που πέτυχε μεταξύ Ανατολής και Δύσης· έκαναν λόγο για την ειρήνη και την ασφάλεια, την οποία ένιωθαν κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησής του καθώς και για την αποτροπή πιθανών παρεμβάσεων στα εσωτερικά του κράτους. Όσον αφορά την απάντηση ουδέτερη γνώμη, οι εξηγήσεις χωρίστηκαν σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη αποτελείται από τα άτομα, τα οποία ανέφεραν είτε ότι δεν είχαν γεννηθεί τότε είτε ότι δεν έχουν επαρκή πληροφόρηση σχετικά με τον Τίτο και την ηγεσία του. Στη δεύτερη κατηγορία, οι ερωτηθέντες υποστήριζαν ότι τα αρνητικά στοιχεία του χαρακτήρα του ισοσκελίζονται από τα θετικά και από τα οφέλη που προσέφερε στον κόσμο. Αναφορικά με τις διευκρινήσεις στην απάντηση κακή/πολύ κακή γνώμη, οι συμμετέχοντες τον χαρακτήρισαν ως έναν εγκληματία, αυταρχικό δικτάτορα, μονάρχη, ο οποίος πήγε πίσω τη Σερβία, κατέστρεψε την εθνική ταυτότητα της

Σερβίας και συνειδητά δέχτηκε το Σύνταγμα του 1974, όπως και συνειδητά δημιούργησε το κενό μετά το θάνατο του, έτσι ώστε να προκληθούν προβλήματα ανάμεσα στις σχέσεις μεταξύ των ομοσπονδιών, οι οποίες θα οδηγούσαν στη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Τέλος, αναφορικά με την απάντηση δεν ξέρω/δεν απαντώ, η μοναδική επεξήγηση που υπήρξε ήταν ότι δεν είχαν γεννηθεί όταν ο Τίτο διοικούσε την χώρα.

Αναφορικά με τον καταμερισμό των απαντήσεων, φαίνεται ότι οι άντρες ήταν σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό αρνητικοί απέναντι στον Τίτο, συγκριτικά με τις γυναίκες, καθώς 26 άντρες είχαν κακή ή πολύ κακή γνώμη, εν αντιθέσει με το γυναικείο δείγμα, στο οποίο υπήρχαν μόνο 4 αρνητικές απαντήσεις. Όσον αφορά τον παράγοντα ηλικία, υπήρξε ίσος καταμερισμός των απαντήσεων, ενώ όσον αφορά την εκπαίδευση, τα άτομα που κατέχουν μεταπτυχιακό τίτλο είχαν την πιο καλή γνώμη. Συμπερασματικά για τον Τίτο και τη γνώμη των Σέρβων για αυτόν, παρατηρείται ότι ακόμα υπάρχει ένα σημαντικό ποσοστό, το οποίο διατηρεί μία κακή εντύπωση για αυτόν. Το σημαντικότερο γεγονός, το οποίο προκαλεί μεγάλη εντύπωση και ερωτηματικά έχει να κάνει με τη γνώμη των Σέρβων για τη Γιουγκοσλαβία και τη γνώμη τους για τον Τίτο. Παρατηρείται ότι, αν και η Γιουγκοσλαβία και ο Τίτο συμπορεύονται, υπάρχει μεγάλη διαφορά στις θετικές απαντήσεις των συμμετεχόντων. Πιο συγκεκριμένα, για τη Γιουγκοσλαβία υπήρξαν συνολικά 101 θετικές απαντήσεις, ενώ για τον Τίτο 63. Μία πιθανή ερμηνεία της διαφοράς αυτής είναι ότι οι Σέρβοι δεν υπήρξαν αναγκαστικά αντίθετοι με την ιδέα της ένωσης των γιουγκοσλαβικών λαών, αλλά ρίχνουν την ευθύνη για τα όποια αρνητικά αποτελέσματα στην πολιτική ηγεσία και στους χειρισμούς της.

2.2.3 Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς

Ο Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς αποτελεί μία από τις πιο αμφιλεγόμενες προσωπικότητες, οι οποίες πέρασαν ποτέ από την πολιτική σκηνή της Σερβίας. Η ενεργός πολιτική του δράση ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του '80, με την δημοφιλία του να εκτοξεύεται κατακόρυφα μετά από την ομιλία του τον Απρίλιο του 1987 στο Κόσοβο Πόλιε (Ρορον, 1994: 70-72), που εκεί ουσιαστικά εμφανίστηκε ως προστάτης του σερβικού λαού. Η ολοκληρωτική του αποδοχή από τον σερβικό λαό ήρθε το 1989, στην οργάνωση της εορτής για τα 600 χρόνια από τη μάχη του Κοσόβου, όπου αποτέλεσε σημείο-καμπή για την κυριαρχία του εθνικισμού στους Σέρβους (Markovic, 2007: 2,3). Κοινός τόπος των ομιλιών του ήταν η ανάγκη για ένωση όλων των σερβικών πληθυσμών με στόχο την ανάπτυξη της Σερβίας. Οι διακηρύξεις αυτές τον ανέβασαν στο αξίωμα του Προέδρου της Σερβίας το 1989, με τον ίδιο να παραμένει στην εξουσία μέχρι και το 2000. Τα χρόνια που ακολούθησαν, με τον Μιλόσεβιτς στην εξουσία, συνοδεύτηκαν από μεγάλους πολέμους, πολλές ήττες, έξαρση της βίας, παρακμή του σερβικού λαού και της ίδιας της Σερβίας. Δύο από τα σημαντικότερα εγκλήματα, με τα οποία συνδέθηκε το όνομά του, είναι η σφαγή στη

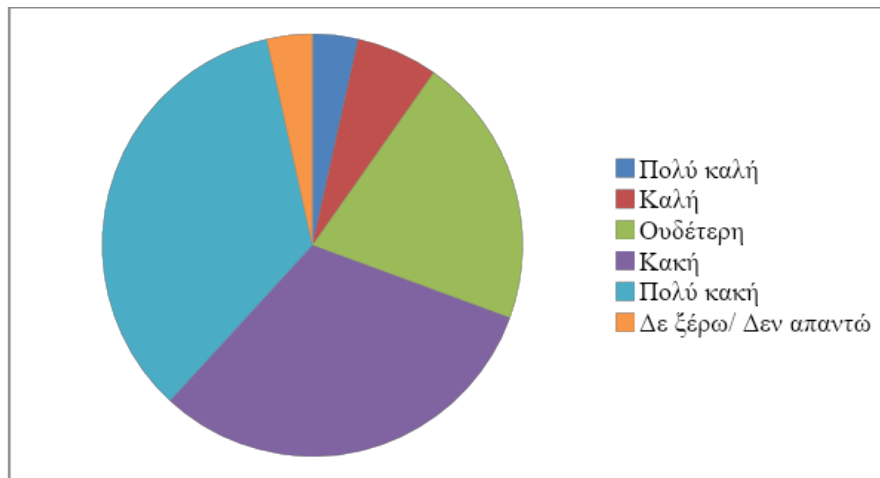
Σρεμπρένιτσα¹⁵ και η εγκατάλειψη των Σέρβων κατά τη διάρκεια της επίθεσης στην Κράινα¹⁶. Η δημοτικότητά του άρχισε να πέφτει κατά την περίοδο του βομβαρδισμού από το NATO το 1999, μέχρι που στις εκλογές τον Σεπτέμβριο του 2000 ο Μιλόσεβιτς χάνει την θέση του από τον Κοστούνιτσα. Αν και προσπάθησε να σαμποτάρει τα εκλογικά αποτελέσματα, η αντίδραση του λαού τον ανάγκασε να αποδεχτεί την ήττα του. Ο Μιλόσεβιτς και το κόμμα του παρέμειναν στην πολιτική ζωή της Σερβίας, καθώς, μέχρι και λίγο χρονικό διάστημα πριν τη σύλληψή του και την παραπομπή του στο ποινικό δικαστήριο της Χάγης, εξακολουθούσε να συνεργάζεται με τα κύρια κόμματα, να επηρεάζει τις αποφάσεις και να απειλεί με πτώσεις κυβερνήσεων (Χρηστίδης, 2008: 101).

Σύμφωνα με την Clark (2008: 44-63), το καλοκαίρι του 2004 διεξήχθη μία σειρά ημί-κατασκευασμένων συνεντεύξεων, οι οποίες είχαν σαν στόχο να διερευνήσουν διαφορετικές σερβικές απόψεις, αναφορικά με τον Μιλόσεβιτς και τον βαθμό στον οποίο θεωρούνταν υπεύθυνος ως εγκληματίας πολέμου. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων έβλεπαν τον Μιλόσεβιτς είτε ως κακό ηγέτη είτε ως θύμα, αλλά ποτέ σαν εγκληματία. Στους 67 ερωτηθέντες, η πιο κοινή απάντηση ήταν ότι είναι ένας κακός ηγέτης χωρίς αυτό να συνεπάγεται έναν εγκληματία. Όσον αφορά τον χαρακτηρισμό “κακός ηγέτης”, δόθηκαν διαφορετικές εξηγήσεις. Η πρώτη ήταν ότι κατά την περίοδο της διακυβέρνησής του, η Σερβία βίωσε μία βαθιά οικονομική κρίση· άλλη αιτιολόγηση αφορούσε το γεγονός ότι ο Μιλόσεβιτς ενδιαφερόταν μόνο για τον εαυτό του και για την εξουσία· μία ακόμη εξήγηση τον κατανομάζει ως ανίκανο ηγέτη με περιορισμένες δυνατότητες· ενώ τελευταία αιτιολόγηση ήταν ότι ο Μιλόσεβιτς ήταν περικυκλωμένος από τους λάθος ανθρώπους. Η δεύτερη απάντηση που δόθηκε έχει να κάνει με το γεγονός ότι ο Μιλόσεβιτς θεωρούνταν θύμα και μάλιστα δόθηκαν τρεις διαφορετικές επεξηγήσεις: θεωρούνταν θύμα των ανθρώπων γύρω του, θύμα του εαυτού του και θύμα της δυτικής πολιτικής.

Σύμφωνα με το παρόν ερωτηματολόγιο, η γνώμη για τον Μιλόσεβιτς έχει αλλάξει ριζικά. Από τους 144 ερωτηθέντες, μόνο το 3,5% (5 άτομα) έχουν πολύ καλή γνώμη για αυτόν, το 6,3% (9 άτομα) καλή γνώμη, το 20,8% (30 άτομα) ουδέτερη γνώμη, το 31,3% (45 άτομα) κακή γνώμη, το 34,7% (50 άτομα) πολύ κακή, ενώ υπάρχει και ένα ποσοστό 3,5% (5 άτομα) τα οποία δεν γνωρίζουν/δεν απαντούν (βλ. Εικ. 6).

¹⁵ Μία από τις μεγαλύτερες σφαγές που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια των Γιουγκοσλαβικών πολέμων σε βάρος των μουσουλμάνων ανδρών της Βοσνίας.

¹⁶ Η Κράινα είναι περιοχή της Κροατίας, στην οποία ήταν κυρίαρχο το σερβικό στοιχείο. Κατά τη διάρκεια του πολέμου, η κροατική πλευρά έθεσε σε εφαρμογή την επιχείρηση “Καταιγίδα”, η οποία οδήγησε στη σφαγή και εκδίωξη του σερβικού πληθυσμού. Μέχρι και σήμερα ο ακριβής πληθυσμός των Σέρβων αμάχων που σκοτώθηκαν ή εκδιώχθηκαν δεν είναι ακριβής.

Εικ. 6: Ποια είναι η γνώμη σας για τον Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς;

Οι περισσότεροι συμμετέχοντες έδωσαν διευκρινίσεις σχετικές με τη γνώμη τους. Όσον αφορά την εξήγηση που δόθηκε στη απάντηση καλή/πολύ καλή γνώμη, αναφέρθηκε ότι ήταν ένας πολύ καλός και έξυπνος πολιτικός, ο οποίος εργάστηκε σκληρά υπέρ του σερβικού λαού εντός και εκτός της σερβικής επικράτειας· έθεσε το ζήτημα της αδικίας εναντίον των σερβικών πληθυσμών στη Γιουγκοσλαβία, αλλά η κατάσταση και η ανάμειξη των δυτικών δυνάμεων, όπως η ΗΠΑ και η Μεγάλη Βρετανία, ήταν τέτοιες, ώστε να μη μπορέσει να αναδειχθεί η αξία του. Στην απάντηση ουδέτερη γνώμη υπήρξαν διαφορετικές εξηγήσεις. Κάποιοι δήλωσαν ότι δεν έχει περάσει αρκετό διάστημα για να μπορούν να έχουν μία γενική και αντικειμενική γνώμη ή ότι ήταν πολύ μικροί, όταν ο Μιλόσεβιτς βρισκόταν στην εξουσία. Ένα σημαντικό ποσοστό των ατόμων που είχαν ουδέτερη γνώμη έδωσαν αρνητικές επεξηγήσεις, αναφέροντας ότι επηρεαζόταν από τη γνώμη της γυναίκας του, ότι ήταν μία κακή προσπάθεια ενός δικτάτορα, ένας γκρινιάρης πολιτικός και ότι εξαιτίας του δόθηκε το δικαίωμα στην Δύση να παρεμβαίνει και να εξακολουθεί να δαιμονοποιεί τους Σέρβους. Όσον αφορά την απάντηση κακή/πολύ κακή γνώμη, παρατηρείται ότι, συγκριτικά με τις συνεντεύξεις του 2004, οι γνώμες έχουν αλλάξει κατά πολύ. Πλέον είναι πολύ λιγότεροι οι συμμετέχοντες, οι οποίοι μιλούν για έναν πολιτικό, χωρίς κάποιο μακροπρόθεσμο σχέδιο, με περιορισμένες δυνατότητες, ο οποίος δεν ήταν σε θέση να ακολουθήσει τις εξελίξεις της εποχής. Η συντριπτική πλειοψηφία του δείγματος τον χαρακτήρισε ως φασίστα, ψυχοπαθή, εγκληματία, προδότη του σερβικού λαού, οπορτουνιστή και υπεύθυνο για πολλά εγκλήματα πολέμου, τα οποία έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια των Γιουγκοσλαβικών πολέμων. Δεν έλειψαν και αυτοί που πιστεύουν ότι ήταν δάκτυλος των ξένων δυνάμεων, με στόχο να φέρει την καταστροφή στη Σερβία και ότι είχε προσυμφωνήσει με άλλους Γιουγκοσλάβους πολιτικούς ηγέτες για την τόσο καταστροφική διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας. Ακόμη υπήρξαν και απαντήσεις, οι οποίες αναφέρουν ότι η περίοδος της διακυβέρνησής του αποτέλεσε την αρχή για την κακή πολιτική κατάσταση που επικρατεί μέχρι και σήμερα. Τέλος, στην απάντηση δεν ξέρω/δεν απαντώ οι

διευκρινίσεις ήταν παρόμοιες με ορισμένες της κατηγορίας ουδέτερη, καθώς αναφέρουν ότι δεν έχουν επαρκή πληροφόρηση για τον πολιτικό αυτό.

Στις απαντήσεις που δόθηκαν δε φάνηκε να υπάρχει διαφοροποίηση ανάλογα με το φύλο, την ηλικία ή τη μόρφωση των ερωτηθέντων. Τα συμπεράσματα που προκύπτουν αναφορικά με τη γνώμη για τον Μιλόσεβιτς είναι προφανή. Ο σερβικός λαός φαίνεται να κατανοεί πλέον το παρελθόν, να αποδέχεται τα λάθη της περιόδου εκείνης και να γνωρίζει ποιος είναι ο κύριος υπεύθυνος. Η αναγνώριση αυτή προφανώς οφείλεται στο πέρασμα ικανού χρονικού διαστήματος για την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων και τη ύπαρξη αντικειμενικής κρίσης για την διακυβέρνησή του.

2.3 Πρώην Γιουγκοσλαβικές Δημοκρατίες: Κόσοβο – Κροατία

2.3.1 Κόσοβο

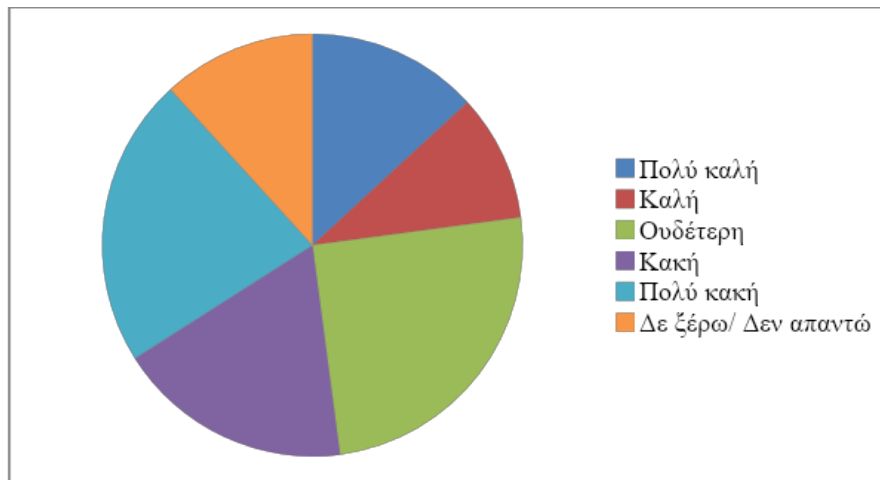
Η περιοχή του Κοσόβου αποτέλεσε σταθμό στην ιστορία του σερβικού έθνους. Μετά την κατάκτησή του από την δυναστεία των Νεμάνια, στα τέλη του 12^{ου} αιώνα, το Κόσοβο αποτέλεσε το διοικητικό και πολιτιστικό κέντρο για πολλές δεκαετίες. Σύμφωνα με τον Subotic (Subotic, 2015: 23), το Κόσοβο αποτέλεσε το πιο σημαντικό κομμάτι κληρονομιάς και δείγμα της ευημερίας μέχρι το δεύτερο μισό του 14^{ου} αιώνα, καθιστώντας την περίοδο των Νεμάνια, τη χρυσή εποχή της Σερβίας. Η κατάσταση αυτή δεν κράτησε πολύ, καθώς ξεκίνησαν οι οθωμανικές επιδρομές στη βαλκανική χερσόνησο, βάζοντας στο στόχαστρο και τη Σερβία. Η πιο γνωστή και χαρακτηριστική μάχη, η οποία έχει μείνει χαραγμένη στη συνείδηση των Σέρβων, αποτελεί τη μάχη του Κοσόβου Πόλιε, τον Ιούνιο του 1389, στην οποία χάθηκαν ο πρίγκιπας Λάζαρ, από την πλευρά των Σέρβων, και ο Μουράτ, από την πλευρά των Οθωμανών (Subotic, 2015: 23). Η μάχη αυτή θεωρείται από πολλούς το σημείο εκκίνησης για την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι συνεχίζει να υπάρχει σερβικό κράτος και μετά από αυτήν και αποδεικνύει τη σημασία της περιοχής για το σερβικό έθνος. Πολύ σημαντική είναι η περίοδος της οθωμανικής κυριαρχίας για την μετέπειτα διένεξη στο Κόσοβο, κατά την οποία μεγάλοι πληθυσμοί Σέρβων έφυγαν από τις αρχικές τους εστίες και μεταφέρθηκαν βορειότερα, με στόχο να αποφύγουν την κυριαρχία των Οθωμανών. Έτσι, σύμφωνα και με την Vickers (Vickers, 1998: 17), το κενό αυτό άρχισε σταδιακά να καλύπτεται στο πρώτο μισό του 15^{ου} αιώνα με Αλβανούς, οι οποίοι μετοίκησαν στα βουνά και τις πεδιάδες του Κοσόβου¹⁷. Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, περίοδος, η οποία σηματοδεύτηκε από την άνοδο του εθνικισμού και την απόπειρα επαναστάσεων, με στόχο την ανεξαρτησία και την απελευθέρωση από τους Οθωμανούς, υπήρξε συντονισμένη προσπάθεια από την αλβανική πλευρά για την ανεξαρτησία, τόσο της

¹⁷ Το σημείο αυτό αποτελεί διαφωνία μεταξύ των ιστορικών, καθώς υπάρχουν ορισμένοι, οι οποίοι πιστεύουν ότι υπήρξε αλβανικός πληθυσμός πριν την επέλαση των Οθωμανών, ενώ άλλοι πιστεύουν ότι δεν υπήρξε αλβανικό στοιχείο πριν τον 15^ο αιώνα.

Αλβανίας, όσο και της περιοχής του Κοσόβου, η οποία, όμως, δεν έγινε δεκτή (Jelavich, 1983: 84-92). Έτσι, ενώ δημιουργήθηκε το ανεξάρτητο κράτος της Αλβανίας, το Κόσοβο, μετά τους Βαλκανικούς πολέμους και τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο παραχωρήθηκε στη Σερβία. Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, εντάχθηκε στην Σοσιαλιστική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, ως επαρχία της Σερβίας (Vickers, 1998: 144). Κατά τη περίοδο της σοσιαλιστικής Γιουγκοσλαβίας, ο αλβανικός πληθυσμός του Κοσόβου απολάμβανε ένα καθεστώς ελευθερίας, με την παροχή μιας σειράς δικαιωμάτων, το οποίο μετά το θάνατο του Τίτο και κυρίως με την άνοδο του Μιλόσεβιτς σταδιακά άρχισε να αφαιρείται. Η κατάσταση έφτασε στο απροχώρητο το 1989, όπου και αποφασίστηκε η ακύρωση της αυτονομίας, με το ξέσπασμα ειρηνικών διαδηλώσεων, από την πλευρά των Αλβανών (Χρηστίδης, 2008: 110-111). Οι διαδηλώσεις αυτές, σε συνδυασμό με τις σερβικές αντιδράσεις, οδήγησαν το 1999 στον πόλεμο του Κοσόβου, με μεγάλες απώλειες για την αλβανική πλευρά και στον μετέπειτα βομβαρδισμό του ΝΑΤΟ, με μεγάλες απώλειες για τη σερβική πλευρά (Χρηστίδης, 2008: 115-117). Το διάστημα που ακολούθησε μετά το τέλος του πολέμου δημιούργησε ακόμη μεγαλύτερα προβλήματα, με την αλβανική πλευρά να διαπράττει εγκλήματα σε βάρος των Σέρβων κατοίκων, ως αντίποινα για τη προηγούμενη περίοδο (Ντάλης, 2002: 137). Παρ' όλες τις προσπάθειες που έγιναν για την εξεύρεση κάποιας συμβιβαστικής λύσης, δεν κατέληξαν σε καμία αποδεκτή και από τις δύο πλευρές. Αποτέλεσμα των άκαρπων διαπραγματεύσεων αποτέλεσε η μονομερής διακήρυξη της ανεξαρτησίας του Κοσόβου, το Φεβρουάριο του 2008, ενώ, σύμφωνα με το Σύνταγμα της Σερβίας, θεωρείται ακόμη τμήμα της σερβικής επικράτειας. Μέχρι σήμερα, ίσως η πιο σημαντική επιτυχημένη διαπραγμάτευση, η οποία οδήγησε σε συμφωνία¹⁸, πραγματοποιήθηκε πριν από λίγους μήνες μεταξύ του προέδρου της Σερβίας, Αλεξάνταρ Βούτσιτς και του πρωθυπουργού του Κοσόβου, Αμπντουλάχ Χότι στις ΗΠΑ, χωρίς όμως να γίνεται λόγος για την αναγνώριση του κράτους. Αν και έχει γίνει ένα πρώτο βήμα συνεργασίας μεταξύ του Κοσόβου και της Σερβίας, οι προσπάθειες της ηγεσίας δεν φαίνεται να συμβαδίζουν με την άποψη του λαού, καθώς εξακολουθούν να παρατηρούνται συγκρούσεις, επιθέσεις και διαφωνίες μεταξύ των Αλβανών και των Σέρβων, κυρίως εντός του Κοσόβου.

Όπως προκύπτει από το ερωτηματολόγιο, παρατηρείται διάσταση στις απόψεις των Σέρβων. Το 13,2% (19 άτομα) εξέφρασε καλή γνώμη για το Κόσοβο, το 9,7% (14 άτομα) καλή, το 25% (36 άτομα) ουδέτερη, το 18,1% (26 άτομα) κακή, το 22,2% (32 άτομα) πολύ κακή και υπήρξε και ένα 11,8% (17 άτομα) που επέλεξε δεν ξέρω/δεν απαντώ (βλ. Εικ. 7).

¹⁸ Η συμφωνία που υπογράφηκε αφορά την ελεύθερη διακίνηση πολιτών και κεφαλαίων, την έγκριση έργων υποδομής στο σιδηροδρομικό και οδικό δίκτυο και την ενεργή συμμετοχή στην εκστρατεία για την προστασία των δικαιωμάτων. Η συμφωνία αυτή υπογράφηκε σε ξεχωριστά έγγραφα, καθώς η Σερβία δεν αναγνωρίζει το Κόσοβο.

Εικ.7: Ποια είναι η γνώμη σας για το Κόσοβο;

Όσον αφορά τις εξηγήσεις που έδωσαν οι συμμετέχοντες πρέπει να τονιστεί ότι, ανεξαρτήτως της απάντησης, υπήρξε τουλάχιστον ένας συμμετέχοντας σε κάθε κατηγορία απαντήσεων, που δήλωσε ότι το Κόσοβο ανήκει στη Σερβία. Οι επεξηγήσεις της απάντησης καλή/πολύ καλή γνώμη χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία έγινε λόγος για την ομορφιά και τον ιστορικό πλούτο της περιοχής, στην δεύτερη εκφράστηκε η λύπη για τα εγκλήματα που έχουν διαπραχθεί και τη σημερινή κατάσταση, ενώ στην τρίτη αναφέρθηκε ότι το Κόσοβο ανήκει στη Σερβία. Όσον αφορά την ουδέτερη γνώμη στην απάντηση αυτή υπήρξαν άτομα, τα οποία ανέφεραν ότι, αν και το Κόσοβο είναι Σερβία, γνωρίζουν ότι το κομμάτι αυτό έχει χαθεί λόγω λανθασμένων χειρισμών και δεν είναι ικανοποιημένοι με την εξέλιξη αυτή. Σχετικά με την απάντηση κακή/πολύ κακή, οι εξηγήσεις χωρίζονται στις εξής τρεις κατηγορίες. Υπήρξαν άτομα τα οποία χαρακτήρισαν το Κόσοβο ως μία εγκληματική οντότητα που κανονικά ανήκει στη Σερβία, ένα διεφθαρμένο κράτος, το οποίο κυριαρχείται από τη μαφία, άλλα που ανέφεραν ότι έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο για αυτή την τροπή η παρέμβαση των ΗΠΑ, των Βρυξελλών και της Δυτικής Ευρώπης γενικότερα, ενώ ορισμένοι εξέφρασαν την ανησυχία τους για την διατήρηση και την προστασία της σερβικής παράδοσης και του πολιτισμικού πλούτου της περιοχής. Τέλος, στην απάντηση δεν ξέρω/δεν απαντώ όλοι οι συμμετέχοντες ανέφεραν με παρόμοιο τρόπο ότι δεν μπορούν να απαντήσουν διότι δεν υφίσταται τέτοιο κράτος, δεν αποτελεί χωριστό έθνος αλλά είναι κομμάτι της Σερβίας.

Αναφορικά με τον καταμερισμό των απαντήσεων φαίνεται ότι οι παράγοντες φύλο, ηλικία και εκπαίδευση δεν επέφεραν σημαντικές διαφοροποιήσεις. Το αποτέλεσμα που προκύπτει από το ερωτηματολόγιο αποδεικνύει ότι το ζήτημα του Κοσόβου εξακολουθεί να αποτελεί ένα ευαίσθητο θέμα για το σερβικό λαό. Λαμβάνοντας υπ' όψιν την προϊστορία των Σέρβων με την περιοχή, οι απαντήσεις που δόθηκαν ήταν αναμενόμενες. Παρόλα αυτά αξίζει να τονιστεί το γεγονός, ότι η όλη αρνητικότητα διοχετεύτηκε προς το κράτος και την εγκληματική ηγεσία που διοικεί το Κόσοβο, ενώ σχεδόν μηδαμινές ήταν οι αναφορές σε μίσος για τους αλβανικούς πληθυσμούς, δείχνοντας πού βρίσκεται το ουσιαστικό πρόβλημα.

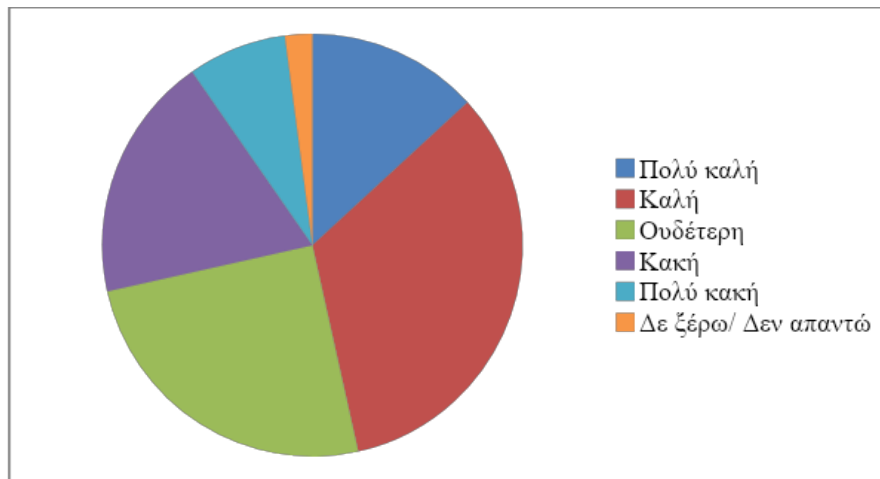
2.3.2 Κροατία

Η Κροατία και ο κροατικός λαός διαφέρουν σε πολύ μεγάλο βαθμό από τους Σέρβους, καθώς δεν έχουν παρόμοια βιώματα. Σημαντικό ρόλο στη διαφοροποίησή τους έπαιξε το γεγονός ότι για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα οι Κροάτες βρισκόντουσαν κάτω από την κυριαρχία της Αυστροουγγρικής αυτοκρατορίας, καθώς επίσης και το γεγονός ότι ασπάστηκαν τον Καθολικισμό (Πελεκίδου, 2000: 75). Τον 19^ο αιώνα, στο πνεύμα της γενικότερης αφύπνισης των Βαλκανίων κατά της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, η Κροατία μαζί με τη Σλοβενία διακατέχονται από παρόμοια αισθήματα και σχεδιάζουν τη δική τους απελευθέρωση από την Αυστροουγγαρία. Το διάστημα εκείνο, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, άρχισαν να εμφανίζονται διάφορα κινήματα υπέρ των Σλάβων και πιο συγκεκριμένα υπέρ των νοτιοσλαβικών λαών, τα οποία επιθυμούσαν μία ένωση όλων των νοτιοσλαβικών λαών υπό ένα έθνος (Πελεκίδου, 2000: 178). Η προσδοκία αυτή γίνεται πραγματικότητα, με τη νίκη των Σέρβων στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και τη δημιουργία του Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων, που διήρκησε μέχρι και την κατάλυσή του από τη ναζιστική Γερμανία. Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος αποτελεί το πρώτο σημείο σημαντικής διατάραξης των σχέσεων Κροατίας–Σερβίας. Η επικράτηση της κροατικής ναζιστικής οργάνωσης Ούστασε και τα εγκλήματα που διέπραξαν σε βάρος των Σέρβων, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τη γενοκτονία του Γιασένοβατς¹⁹ χαρακτήθηκαν ανεξίτηλα στη μνήμη του σερβικού λαού (Bartulin, 2006: 382-383; Sekulic, Massey & Hodson, 2006: 801). Το διάστημα μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και της δημιουργίας της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας δεν συνέβαλε τόσο στην αποκατάσταση των σχέσεων μεταξύ των δύο ομοσπονδιακών κρατών. Αντίθετα, επιδείνωσε περαιτέρω τη μεταξύ τους σχέση, με αποκορύφωμα το Σύνταγμα του 1974, στο οποίο παραχωρήθηκαν περισσότερες εξουσίες, τόσο στην Κροατία, όσο και σε άλλα ομόσπονδα κράτη, αποδυναμώνοντας ταυτόχρονα το Βελιγράδι (Pesic, 1996: 12). Τελευταίο, αλλά εξίσου κρίσιμο σημείο, αποτελεί η διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας, με το ξέσπασμα των γιουγκοσλαβικών πολέμων και συγκεκριμένα τον πόλεμο της Κροατίας το 1991-1995. Κατά τη διάρκεια του πολέμου αυτού διαπράχθηκαν πολλά εγκλήματα και από τις δύο πλευρές, με την επίθεση στη Κράινα να αποτελεί το αποκορύφωμα της βιαιότητας σε βάρος του σερβικού λαού (Thomas & Mikulan, 2006: 55-56), ενώ και η πεποίθηση ότι οι κύριοι υπεύθυνοι για τους γιουγκοσλαβικούς πολέμους ήταν μόνο οι Σέρβοι (Καιρίδης, 2013: 139), έχει επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό την ψυχολογία του λαού. Φτάνοντας στο σήμερα, όπως επισημαίνει πολύ εύστοχα ο Καλτιριμιτζής²⁰, το δηλητήριο παραμένει μεταξύ Κροατίας και Σερβίας, καθώς στην πολιτική σκηνή πολύ συχνά παρατηρούνται κόντρες μεταξύ των δύο χωρών, με διαφορετικές κάθε φορά αφορμές.

¹⁹ Στο Γιασένοβατς στήθηκε ένα από τα μεγαλύτερα στρατόπεδα των Βαλκανίων, γνωστό και ως “Αουσβιτς των Βαλκανίων”. Εκεί βασανίστηκαν και θανατώθηκαν χιλιάδες Σέρβοι, Ρομά και Εβραίοι.

²⁰ Σε άρθρο του στη Deutsche Welle (DW).

Παρά το όποιο παρελθόν υπάρχει μεταξύ Κροατίας και Σερβίας, η γνώμη των Σέρβων για την χώρα δεν είναι η αναμενόμενη, καθώς φαίνεται πως σε μεγάλο βαθμό τα αρνητικά συναισθήματα προς τους Κροάτες έχουν καταλαγιάσει. Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με το ερωτηματολόγιο το 13,2% (19 άτομα) εξέφρασε πολύ καλή γνώμη για την Κροατία, το 33,3% (48 άτομα) καλή γνώμη, το 25% (36 άτομα) ουδέτερη, το 18,8% (27 άτομα) κακή γνώμη, το 7,6% (11 άτομα) πολύ κακή γνώμη και υπάρχει και ένα 2,1% (3 άτομα) που δεν ξέρουν/δεν απαντούν (βλ. Εικ. 8).

Εικ. 8: Ποια είναι η γνώμη σας για την Κροατία;

Οι επεξηγήσεις που αφορούν την καλή/πολύ καλή γνώμη χωρίζονται στις εξής κατηγορίες: η πρώτη κατηγορία έχει να κάνει με τα όμορφα τοπία της Κροατίας και την επιλογή της χώρας ως τουριστικό προορισμό, η δεύτερη με το γεγονός ότι δεν αντιμετώπισαν κανένα προσωπικό ζήτημα μέχρι στιγμής με τους Κροάτες, ενώ στην τρίτη κατηγορία οι συμμετέχοντες παραδέχτηκαν ότι για την κατάσταση αυτή ευθύνονται οι πολιτικοί και ο πόλεμος και εξέφρασαν την ελπίδα ότι οι νέες γενιές μπορούν να φέρουν την αλλαγή. Αναφορικά με την απάντηση ουδέτερη γνώμη, όλες οι διευκρινίσεις που δόθηκαν εστίασαν στα ίδια θέματα, δηλαδή την ομορφιά της χώρας, την προσπάθεια των ανθρώπων να ξεφύγουν από τον εθνικισμό, την ύπαρξη πολλών καλών ανθρώπων· το παρελθόν, η προπαγάνδα και η πολιτική είναι οι κύριοι λόγοι για τους οποίους είναι διαταραγμένη η σχέση των δύο χωρών μέχρι και σήμερα. Στην απάντηση κακή/πολύ κακή γνώμη, οι συμμετέχοντες αναφέρθηκαν στην αρνητική εντύπωση και τα τραύματα που δημιουργήθηκαν από τους Γιουγκοσλαβικούς πολέμους, αλλά και τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, παραδέχτηκαν ότι φέρουν και οι ίδιοι μερίδιο ευθύνης για την σημερινή κατάσταση αλλά δήλωσαν ότι ειδοποιός διαφορά μεταξύ Σερβίας και Κροατίας είναι το γεγονός ότι η Κροατία δεν έχει αποδεχτεί το παρελθόν, δεν έχει μάθει από τα λάθη της, διαιωνίζοντας με τον τρόπο αυτό το πρόβλημα του εθνικισμού. Τέλος, όσον αφορά την απάντηση δεν

ξέρω/δεν απαντώ, η μοναδική διευκρίνιση που δόθηκε ήταν ότι η άποψη δεν μπορεί να είναι αντικειμενική, καθώς τόπος γέννησης του ερωτηθέντα είναι η Κροατία.

Αναφορικά με τον καταμερισμό, οι περισσότερες αρνητικές απαντήσεις έχουν καταγραφεί πάλι στο ανδρικό τμήμα του δείγματος, με 25 εξ αυτών να έχουν κακή ή πολύ κακή γνώμη, έναντι 13 κακών/πολύ κακών των γυναικών. Όσον αφορά τον παράγοντα ηλικία, φαίνεται ότι οι νεότερες γενιές εξέφρασαν καλύτερη γνώμη για την Κροατία, ενώ ο παράγοντας εκπαίδευση δεν επηρέασε ιδιαίτερα τον καταμερισμό των απαντήσεων. Τα αποτελέσματα αναφορικά με τη γνώμη για την Κροατία δείχνουν ότι οι Σέρβοι δεν είναι τόσο εκδικητικοί όσο συνήθως παρουσιάζονται. Είναι δεδομένο το γεγονός ότι παραμένουν κάποια αρνητικά συναισθήματα σχετικά με το παρελθόν, όμως εμφανίζονται αισιόδοξοι για το μέλλον, έχοντας την πεποίθηση ότι η νέα γενιά θα αλλάξει την κατάσταση. Κοινός παρονομαστής, όπως και στην άποψη για το Κόσοβο, υπήρξε το γεγονός ότι στρέφουν τα πυρά τους προς τις κυβερνήσεις και την πολιτική και όχι τόσο προς τους ανθρώπους.

2.4 Το παρόν

2.4.1 Αλφάβητο

Το ζήτημα της χρήσης του αλφάβητου είναι ένα θέμα, το οποίο απασχολεί αρκετά την κοινή γνώμη στη Σερβία. Το πρώτο αλφάβητο, το οποίο αποτέλεσε το επίσημο σερβικό, ήταν το κυριλικό αλφάβητο, το οποίο διαμορφώθηκε το 1818 από τον Σέρβο γλωσσολόγο Βουκ Κάρατζιτς. Σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωσή του έπαιξε το ρωσικό κυριλικό αλφάβητο, το οποίο προσάρμοσε σύμφωνα με τις ανάγκες της σερβικής γλώσσας (Wintle, 2008: 114). Παράλληλα, την ίδια περίπου περίοδο, δημιουργήθηκε και το λατινικό αλφάβητο από τον Κροάτη γλωσσολόγο Λιούντεβιτ Γκάι, ως απόρροια του κινήματος του Ιλλυρισμού (Stancic, 2005: 261). Σε άρθρο του *Emerging Europe* (Đorđević, 2020) παρατίθεται η γνώμη του Sokolović για το κυριλικό αλφάβητο, ο οποίος αναφέρει ότι “έχει γίνει ένα αδιάσπαστο κομμάτι της σερβικής ιστορίας και ταυτότητας και θεωρείται κληρονομιά του σερβικού πολιτισμού, με ιστορία μεγαλύτερη από χίλια χρόνια. Το αλφάβητο, μαζί με τη θρησκεία αποτελούν το θεμέλιο λίθο για τη διατήρηση της σερβικής ταυτότητας”. Παρ’ όλα αυτά, τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται μία πολύ ισχυρή τάση απομάκρυνσης από το κυριλικό αλφάβητο και μία στροφή προς το λατινικό του Γκάι. Ο ακαδημαϊκός Ιβάν Κλάιν σχολιάζει στην εφημερίδα *Danas* ότι αυτή η διαδικασία ξεκίνησε πολύ παλιά, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οπότε και άρχισε σιγά-σιγά να εξαπλώνεται το λατινικό αλφάβητο στην σερβική επικράτεια. Κατά την περίοδο της ίδρυσης του Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων, μετά τη λήξη του Α’ Παγκοσμίου Πολέμου, η κυριλική και η λατινική γραφή καθιερώθηκαν ως τα αλφάβητα γραφής του νεοσύστατου κράτους. Το λατινικό αλφάβητο συνέχισε να διαδίδεται και να εδραιώνεται στους σερβικούς πληθυσμούς και κατά τη διάρκεια

της σοσιαλιστικής Γιουγκοσλαβίας, με αποτέλεσμα να προτιμάται σε σχέση με το κυριλλικό.

Σήμερα, ακόμη και μετά τη διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας, η χρήση του κυριλλικού αλφαβήτου εξακολουθεί να παραμένει προβληματική. Αν και στο άρθρο 10 του συντάγματος της Σερβίας δηλώνεται η κυριλλική γραφή²¹ ως ο επίσημος τρόπος γραφής, με τη λατινική γραφή να έχει δευτερεύοντα ρόλο²², στην πράξη ισχύει το αντίστροφο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της κυριαρχίας της λατινικής γραφής συναντάται στον τομέα της τεχνολογίας, όπου το λατινικό αλφάβητο προσαρμόστηκε πολύ πιο γρήγορα, συγκριτικά με το κυριλλικό, που χρειάστηκε χρόνο για να συμπεριληφθεί στις ψηφιακές συσκευές.

Το 2014 ήρθε στο φως μία δημοσκόπηση από την εφημερίδα Danas, η οποία έλαβε χώρα στη Σερβία και αφορούσε την χρήση το αλφάβητου. Στην έρευνα αυτή συμμετείχαν 1011 άτομα, ηλικίας 12 έως 75 ετών, και σύμφωνα με τα αποτελέσματα το 45% του πληθυσμού χρησιμοποιεί το λατινικό αλφάβητο έναντι του 36% που χρησιμοποιεί το κυριλλικό. Στον καταμερισμό των απαντήσεων φάνηκε ότι τα άτομα, ηλικίας 20 με 29 χρόνων, χρησιμοποιούν το λατινικό πολύ περισσότερο από το κυριλλικό, ενώ η κύρια εστία χρήσης της λατινικής γραφής είναι το Βελιγράδι. Όσον αφορά το κυριλλικό αλφάβητο, το προτιμούν άτομα, ηλικίας 70 έως 75 ετών και κυρίως στην περιοχή της ανατολικής και της νότιας Σερβίας.

Κατά καιρούς έχουν δοθεί διαφορετικές εξηγήσεις για την προτίμηση προς το λατινικό αλφάβητο. Σύμφωνα με τον Υπουργό Πολιτισμού, Βλάνταν Βουκοσάλιεβιτς²³, “η κλίση αυτή σχετίζεται με την παγκοσμιοποίηση, καθώς η λατινική γραφή κυριαρχεί παντού, στο παγκόσμιο εμπόριο, στα μέσα μαζικής ενημέρωσης”. Άλλη εξήγηση, αυτή του Sokolović²⁴, αναφέρει ότι σημαντικό ρόλο έπαιξε όχι μόνο η χρήση του λατινικού αλφάβητου παντού, αλλά και η εισχώρηση της αγγλικής γλώσσας στη σερβική, καθώς “στην καθημερινότητά μας ενεργά ή παθητικά χρησιμοποιείται η αγγλική γλώσσα”. Η τάση αυτή έκρουσε τον κώδωνα του κινδύνου στους επιστήμονες και την κυβέρνηση, οι οποίοι ξεκίνησαν μία εκστρατεία καταπολέμησης του φαινομένου αυτού και προστασίας της κυριλλικής γραφής. Ένα από τα πρώτα μέτρα, τα οποία ίσχυσαν είναι η έκδοση ενός νόμου το 2018, ο οποίος έχει σαν στόχο την προστασία και ανάδειξη του κυριλλικού, ως πρωτεύοντος τρόπου γραφής, με τον υποστηρικτικό ρόλο του λατινικού. Σε αντίθεση με τον προηγούμενο νόμο, η χρήση της κυριλλικής γραφής γίνεται υποχρεωτική στα σχολεία, στον ιδιωτικό τομέα και κυρίως στα μέσα μαζικής ενημέρωσης²⁵ (Đorđević, 2020). Πέρα από τον νόμο αυτό, στα σχέδια της κυβέρνησης είναι η δημιουργία ενός συμβουλίου για την προστασία της κυριλλικής γραφής, το οποίο θα επιβάλλει πρόστιμα σε

²¹ Η κυριλλική γραφή, σήμερα, χρησιμοποιείται κυρίως σε δημόσιες υπηρεσίες και κρατικά όργανα.

²² Η λατινική γραφή προοριζόταν να έχει υποστηρικτικό ρόλο για την επικοινωνία μεταξύ των μειονοτικών ομάδων.

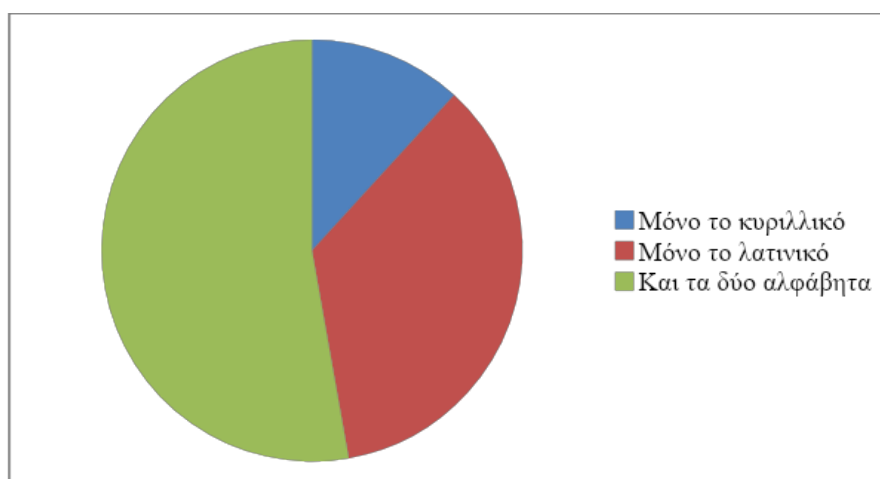
²³ Όπως περιγράφεται σε άρθρο της Maja Zivanovic στο *Balkan Insight*.

²⁴ Όπως περιγράφεται σε άρθρο του Nikola Đorđević στο *Emerging Europe*.

²⁵ Ο νόμος αυτός βρίσκεται σε αναστολή, χωρίς να έχει προηγηθεί κάποιο ψήφισμα που να την αιτιολογεί.

οργανισμούς, οι οποίοι δεν χρησιμοποιούν το κυριλλικό αλφάβητο και θα επιβραβεύει με φορολογικά οφέλη και ελαφρύνσεις εταιρείες που το χρησιμοποιούν, ενώ και ο διαχειριστής της πόλης του Βελιγραδίου, Γκόραν Βέσιτς, πρόσφατα ανακοίνωσε ότι το Βελιγράδι εξετάζει τις μειώσεις των φόρων για τις εταιρείες, που χρησιμοποιούν την κυριλλική γραφή²⁶. Τα μέτρα αυτά, όμως, αφορούν το προσεχές μέλλον, οπότε τα οποιαδήποτε αποτελέσματα θα είναι εμφανή μακροπρόθεσμα.

Προς το παρόν, συγκριτικά με την προηγούμενη έρευνα, δεν διαπιστώνεται κάποια διαφοροποίηση στη χρήση του αλφάβητου. Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται και από το ερωτηματολόγιο, το οποίο δείχνει την ισχυρή επίδραση της λατινικής γραφής στην καθημερινότητα των Σέρβων. Σύμφωνα με αυτό, μόνο το 11,8% (17 άτομα) χρησιμοποιεί αποκλειστικά την κυριλλική γραφή, το 35,4% (51 άτομα) χρησιμοποιεί αποκλειστικά τη λατινική γραφή, ενώ το 52,8% (76 άτομα) του δείγματος δήλωσε ότι χρησιμοποιεί εξίσου και τα δύο αλφάβητα (βλ. Εικ. 9).

Εικ. 9: Ποιο αλφάβητο χρησιμοποιείτε;

Αναφορικά με τον καταμερισμό των απαντήσεων, δεν παρατηρείται ιδιαίτερη διαφοροποίηση με βάση τον παράγοντα φύλο, ηλικία, εκπαίδευση. Αυτό που παρατηρείται είναι ότι, ανεξάρτητα από το φύλο, την ηλικία και την εκπαίδευση των ερωτηθέντων, η αποκλειστική χρήση του κυριλλικού αλφάβητου εμφανίζει εξαιρετικά μικρά ποσοστά, ενώ η αποκλειστική χρήση του λατινικού αλφάβητου βρίσκεται σχεδόν στα ίδια επίπεδα με την χρήση και των δύο. Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι, αν και παρατηρείται μεγάλη προσπάθεια από την κυβέρνηση και τους θεσμούς να διατηρήσουν και να προάγουν το κυριλλικό αλφάβητο, δεν ισχύει το ίδιο και για τον σερβικό λαό, που φαίνεται να έχει εξοικειωθεί περισσότερο με το λατινικό. Τα όποια δείγματα υπάρχουν δείχνουν ότι τα μέτρα που έχουν θεσπιστεί μέχρι στιγμής, δεν έχουν κάποιο αντίκρουσμα. Ίσως η κλιμάκωση των μέτρων το

²⁶ Στο άρθρο των Alan Crosby και Iva Martinovic για το *Radio Free Europe Radio Liberty* (RFERL).

επόμενο χρονικό διάστημα να είναι αυτή, που θα καθορίσει την στάση του λαού την επόμενη δεκαετία.

2.4.2 Γλώσσα

Ένα από τα πιο επίκαιρα ζητήματα, το οποίο προέκυψε μετά τη διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας, αποτελεί το θέμα της γλώσσας. Κατά τη διάρκεια της ύπαρξης της σοσιαλιστικής Γιουγκοσλαβίας, η επίσημη ονομασία της γλώσσας αυτής από το κράτος ήταν η σερβοκροατική γλώσσα²⁷ και είχε εμφανή διαφορά από την μακεδονική και την σλοβενική γλώσσα²⁸. Το ξέσπασμα του εθνικισμού και η διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας οδήγησαν στην ανάγκη δημιουργίας εθνικών κρατών με διακριτές ταυτότητες, οι οποίες θα είχαν διαφορετικές παραδόσεις, διαφορετικά ήθη και έθιμα, διαφορετική ιστορία, επομένως θα πρέπει να έχουν και χωριστή γλώσσα (Χρηστίδης, 1999: 25-26, 133). Έτσι, σε πρώτη φάση δημιουργήθηκε η σερβική και η κροατική γλώσσα, μετέπειτα η βοσνιακή, ενώ πρόσφατα προέκυψε το θέμα της μαυροβουνιακής γλώσσας. Αποτέλεσμα της ανάγκης για διαφοροποίηση ήταν, η σερβική γλώσσα να τονίσει το κυριλλικό χαρακτήρα, ο οποίος είναι συνδεδεμένος με την ιστορία του σερβικού έθνους, οι Βόσνιοι να εστιάσουν στην ανάδειξη των αραβοτουρκικών δανείων στη δική τους γλώσσα, ενώ οι Κροάτες, επηρεασμένοι από τον καθολικισμό, στα λατινικά δάνεια της γλώσσας τους (Αρχάκης & Κονδύλη, 2002: 86-87). Το ζήτημα της μαυροβουνιακής γλώσσας δημιουργήθηκε την περίοδο που ακολούθησε τη διάσπαση της Σερβίας με το Μαυροβούνιο, ώστε το νεοσύστατο κράτος να αποκτήσει και αυτό τη δική του γλώσσα.

Πολλοί γλωσσολόγοι και ακαδημαϊκοί διαφωνούν ως προς το τι πραγματικά ισχύει αναφορικά με την πρώην σερβοκροατική γλώσσα και τις γλώσσες που προέκυψαν μετά τη διάσπαση. Για παράδειγμα ο Zhivko Bjelanovic από την Κροατία υποστηρίζει ότι «στη βάση τους οι γλώσσες είναι εκ διαμέτρου αντίθετες. Όσον αφορά την βασική επικοινωνία, οι Σέρβοι και οι Κροάτες μπορούν να καταλάβουν ο ένας τον άλλον, αλλά όταν ξεκινούν οι ειδικοί να αναλύουν τις γλώσσες τότε φαίνονται πολλές συντακτικές, γραμματικές και άλλες διαφορές». Από την άλλη, ο Egon Fekete που διαμένει στο Βελιγράδι αναφέρει ότι “υπάρχει μόνο μία γλώσσα, η οποία ομιλείται, απλά έχει πολλές διαφορετικές διαλέκτους. Το κυριότερο ζήτημα στην περίπτωση αυτή είναι η πολιτική και όχι η γλώσσα”²⁹. Στο ίδιο πνεύμα με τον Fekete συντάσσεται και μία ομάδα Κροατών, Σέρβων, Βόσνιων και Μαυροβούνιων, οι οποίοι το 2017 υπέγραψαν την διακήρυξη για την κοινή γλώσσα. Στη διακήρυξη αυτή, δηλώνουν την πίστη τους στην ύπαρξη μιας πολυκεντρικής γλώσσας, η οποία δεν θέτει υπό αμφισβήτηση το ατομικό δικαίωμα της έκφρασης αναφορικά με το

²⁷ Γίνεται αναφορά στην ονομασία της γλώσσας στο άρθρο 42 του Συντάγματος του 1963.

²⁸ Οι τρεις αυτές γλώσσες ήταν οι επίσημα αναγνωρισμένες γλώσσες της Γιουγκοσλαβίας (Radanović, Felberg & Šarić, 2013: 9).

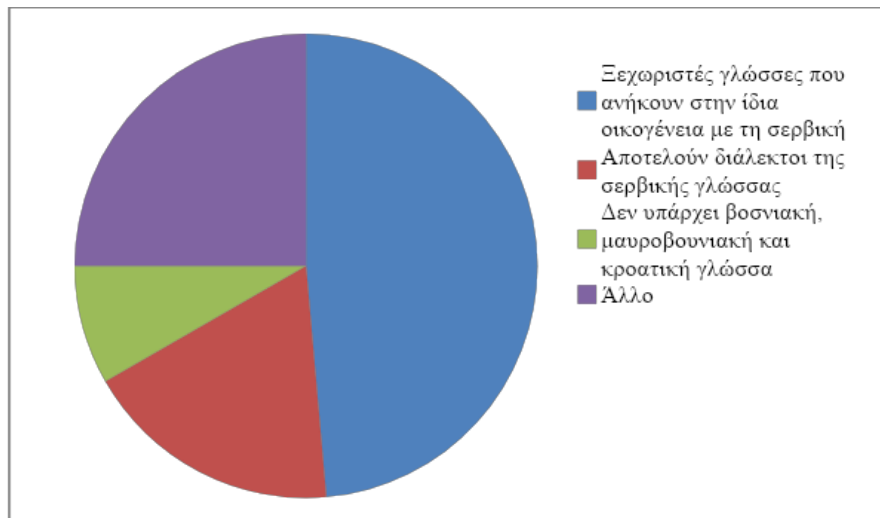
²⁹ Οι απόψεις, τόσο του Bjelanovic, όσο και του Fekete περιγράφονται στο άρθρο της Ljudmila Cvetkovic στο *Radio Free Europe Radio Liberty* (RFERL).

έθνος, την περιοχή ή την χώρα, επισημαίνοντας ότι, αν και υπάρχουν τέσσερις επίσημες γλώσσες, στην πραγματικότητα οι ομιλητές μπορούν να καταλάβουν πολύ καλά ο ένας τον άλλον, ανεξαρτήτως ορισμένων γλωσσικών διαφοροποιήσεων³⁰. Η διακήρυξη αυτή έχει υπογραφεί από περισσότερους από 200 γλωσσολόγους, συγγραφείς, επιστήμονες, ακτιβιστές και άλλες γνωστές προσωπικότητες από όλη την περιοχή, δείχνοντας έτσι την πεποίθηση των ανθρώπων ότι μπορούν να μοιράζονται μία κοινή γλώσσα, χωρίς να τίθεται ζήτημα ταυτότητας.

Οι συμμετέχοντες του ερωτηματολογίου αναφορικά με το ζήτημα της γλώσσας φάνηκαν σε μεγάλο βαθμό διχασμένοι, καθώς υπήρξαν πολλοί, οι οποίοι μίλησαν για διαφορετική γλώσσα και πολλοί, οι οποίοι μίλησαν για μία κοινή γλώσσα αλλά με διαλέκτους. Πιο συγκεκριμένα, το 48,6% (70 άτομα) αναφέρθηκε στην ύπαρξη διαφορετικών γλωσσών, οι οποίες όμως έχουν κάποια συγγένεια με τη σερβική, το 18,1% (26 άτομα) δήλωσε ότι αποτελούν διαλέκτους της σερβικής γλώσσας και ένα μικρό 8,3% (12 άτομα) υποστήριξε ότι δεν υπάρχουν οι υπόλοιπες γλώσσες, παρά μόνο η σερβική. Στην ερώτηση αυτή δόθηκε και το δικαίωμα επιλογής της απάντησης άλλο, η οποία συγκέντρωσε το 25% (36 άτομα) του δείγματος. Στις διευκρινίσεις της απάντησης άλλο το 81% (29 άτομα) υποστήριξε ότι αποτελεί μία κοινή γλώσσα, η οποία έχει διαφορετικές εκδοχές ή διαφορετικές διαλέκτους. Η διαφορά με την απάντηση “αποτελούν διάλεκτοι της σερβικής γλώσσας” έγκειται στο γεγονός ότι αυτή η μερίδα των ερωτηθέντων ανέφερε πως βάση της γλώσσας δεν είναι η σερβική, αλλά και η σερβική αποτελεί μία εκδοχή της· αναφέρθηκαν σε μία πολυκεντρική γλώσσα³¹, της οποίας αποτελούν κομμάτια η μαυροβουνιακή, η κροατική, η βοσνιακή και η σερβική γλώσσα. Το 17% (6 άτομα) διαφοροποιήθηκε, αναφέροντας ότι υπάρχουν ως γλώσσες μόνο η κροατική και σερβική, καθώς στις γλώσσες αυτές έγιναν ολοκληρωμένες προσπάθειες διαφοροποίησης, ενώ η μαυροβουνιακή και η βοσνιακή είναι διάλεκτοι της σερβικής. Τέλος, υπάρχει και ένα 2% (1 άτομο) το οποίο ανέφερε ότι η γλώσσα αυτή είναι δημιούργημα του Τίτο (βλ. Εικ. 10).

³⁰ Η διακήρυξη αναλύεται περαιτέρω στο άρθρο του Sven Milekic στο *Balkan Insight*.

³¹ Έχουν δοθεί διαφορετικές ονομασίες σε αυτή την ενιαία γλώσσα. Μία από τις πιο γνωστές είναι η BCS (Bosnian, Croatian, Serbian).

Εικ. 10: Ποια είναι η γνώμη σας για την κροατική, τη μαυροβουνιακή και τη βοσνιακή γλώσσα

Στην ερώτηση για τις γλώσσες δόθηκε το δικαίωμα για περαιτέρω επεξηγήσεις και παρατηρήθηκε το φαινόμενο να δίνουν διευκρινήσεις, τόσο τα άτομα που επέλεξαν την απάντηση άλλο, όσο και τα άτομα που επέλεξαν μία από τις υπόλοιπες τρεις απαντήσεις. Στις διευκρινίσεις υπήρξαν λίγες απαντήσεις, οι οποίες μιλούσαν για διαφορετικές γλώσσες, οι οποίες όμως είναι κατανοητές από όλους. Αναφορικά με όλες τις υπόλοιπες διευκρινήσεις κοινό τόπο αποτελεί η ύπαρξη μιας κεντρικής γλώσσας: οι βασικές διαφοροποιήσεις είχαν να κάνουν με το αν είναι η κεντρική γλώσσα η σερβική ή κάποια άλλη “άνωτερη” γλώσσα, αν είναι διάλεκτοι ή αν όλες αποτελούν μία κοινή γλώσσα, όπως συμβαίνει με την αγγλική γλώσσα που ομιλείται στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, στην Μεγάλη Βρετανία και την Αυστραλία.

Αναφορικά με τον καταμερισμό των απαντήσεων, περισσότεροι είναι οι άντρες, οι οποίοι υποστηρίζουν την διαφορετικότητα των γλωσσών: ο παράγοντας ηλικία, δεν έπαιξε σημαντικό ρόλο στις απαντήσεις, ενώ όσον αφορά την εκπαίδευση, τα άτομα με ανώτατες σπουδές προτίμησαν την απάντηση χωριστή γλώσσα. Συμπερασματικά, φαίνεται πως πίσω από τη διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας κρύβονται πολύ περισσότερα προβλήματα από όσα γίνονται αντιληπτά. Ένα εξ αυτών είναι και το ζήτημα της γλώσσας, καθώς αποτέλεσμα της εμμονής για διαφοροποίηση υπήρξε η δημιουργία των τεσσάρων διαφορετικών επισήμων γλωσσών. Το γεγονός αυτό δεν φάνηκε να επηρεάζει μερίδα ανθρώπων, ανεξαρτήτως χώρας, οι οποίοι δεν δέχονται ότι υπάρχουν τόσο σημαντικές διαφορές και εξακολουθούν να πιστεύουν σε μία κοινή γλώσσα. Ουσιαστικά, αυτή τη στιγμή παρατηρείται ένας διχασμός στους Σέρβους: υπάρχουν αυτοί που υποστηρίζουν τη μοναδικότητα της γλώσσας τους και την συνδέουν άρρηκτα με την εθνική τους ταυτότητα και άλλοι που πιστεύουν ότι η γλώσσα δεν συνδέεται απαραίτητα με την εθνική ταυτότητα των Σέρβων, κάνοντας λόγο για μία κοινή γλώσσα.

2.4.3 Πολιτική

Ο Μιλόσεβιτς έφυγε από την εξουσία το 2000, με την επικράτηση του Κοστούνιτσα, στις εκλογές που έγιναν στις 24 Σεπτέμβρη³², γεγονός που χαιρετίστηκε με πανηγυρισμούς και αισιοδοξία για το μέλλον (Ντάλης, 2002: 17-18). Λίαν συντόμως η πολιτική κατάσταση στη Σερβία απέδειξε ότι τους χειρισμούς και τα λάθη της προηγούμενης κυβέρνησης ήταν αδύνατο να τα αφήσει πίσω της η νέα ηγεσία. Ο Κοστούνιτσα, προκειμένου να ανταπεξέλθει και να διατηρήσει τη θέση του στην εξουσία, στράφηκε σε τακτικές του Μιλόσεβιτς, ενώ σε πολλές περιπτώσεις κατέφυγε σε σύναψη συνασπισμού με αυτόν και το κόμμα του (Καιρίδης, 2013: 134-135; Χρηστίδης, 2008: 93). Η εξουσία του σηματοδεύτηκε από τη δολοφονία του πρωθυπουργού Ζόραν Τζίντζιτς, καθώς και από τη σύγκρουσή του με τη Δύση για ζητήματα που αφορούσαν την ένταξη της Σερβίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την παράδοση του Μιλόσεβιτς στο Ποινικό Δικαστήριο της Χάγης. Τα πολύ υψηλά ποσοστά αποχής στις προεδρικές και βουλευτικές εκλογές, καθώς και οι συχνές ακυρώσεις και επαναλήψεις εκλογικών διαδικασιών αποτελούν απόδειξη της έντονης δυσανεμίας του λαού (Χρηστίδης, 2008: 89-94). Επόμενος στην εξουσία ήταν ο δημοκρατικός Μπόρις Τάντιτς (2008-2012). Η διακυβέρνησή του συνοδεύτηκε με σημαντικά για την Σερβία γεγονότα, όπως η υπογραφή του Συμφώνου Συνεργασίας και Σταθεροποίησης με την Ευρωπαϊκή Ένωση (Καιρίδης, 2013: 137) και η παράδοση του Μλάντιτς στις 26 Μαΐου 2011 και του Κάρατζιτς στις 21 Ιουλίου 2008 στη Χάγη, που προκάλεσε τις αντιδράσεις των Σέρβων. Επί των ημερών του Τάντιτς παρατηρήθηκε πολιτική στασιμότητα, ενώ η διάσπαση του κόμματός του σε μικρότερα, τον αποδυνάμωσε και οδήγησε στη νίκη του Νίκολιτς στις επόμενες εκλογές. Ο Νίκολιτς ανέβηκε στην εξουσία, έχοντας την υποστήριξη του Κοστούνιτσα³³ και η περίοδος διακυβέρνησής του χαρακτηρίστηκε από μία ρητορική μίσους³⁴ προς κάθε κατεύθυνση.

Φτάνοντας στο σήμερα, στην πολιτική σκηνή της Σερβίας κυριαρχεί ο Αλεξάνταρ Βούτσιτς, ο οποίος εκλέχθηκε για πρώτη φορά το 2017. Η διακυβέρνησή του θεωρείται ότι είναι αρκετά συγκεντρωτική, έχει κατηγορηθεί πολλές φορές από τα κόμματα της αντιπολίτευσης για έλεγχο των μέσων μαζικής ενημέρωσης, ενώ και τα αποτελέσματα των τελευταίων εκλογών έχουν αμφισβητηθεί από πολλούς³⁵. Πολύ συχνά παρατηρείται το φαινόμενο μαζικών συγκεντρώσεων και διαδηλώσεων που αφορούν τις πολιτικές αποφάσεις της ηγεσίας, τη συμπεριφορά απέναντι στους πολίτες, ενώ πρόσφατα υπήρξαν σοβαρές καταγγελίες εις βάρος του, κατηγορώντας

³² Λόγω των αντιδράσεων του Μιλόσεβιτς, ο Κοστούνιτσα ανακηρύσσεται επίσημα νικητής στις 5 Οκτώβρη του 2000.

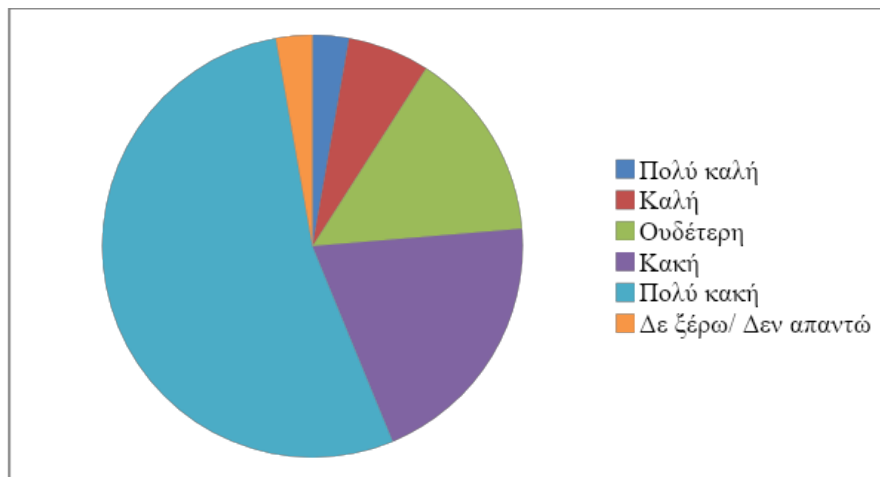
³³ Όπως αναφέρεται και στην επίσημη ιστοσελίδα του Σερβικού Προοδευτικού Κόμματος.

³⁴ Ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η άρνηση της γενοκτονίας της Σρεμπρένιτσα και η ειρωνική στάση του προς το γυναικείο φύλο.

³⁵ Οι κύριες κατηγορίες, σύμφωνα με το *Balkan Insight*, αναφορικά με τις εκλογές αφορούν την επανάληψη της καταμέτρησης των ψήφων, γεγονός που προκαλεί υποψίες, καθώς και η διαφορά στο ποσοστό προσέλευσης των ψηφοφόρων.

τον ότι προτίμησε να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία, αποσύροντας τα μέτρα κατά του κορωνοϊού, με στόχο να γίνουν οι εκλογές και να επανεκλεγεί.

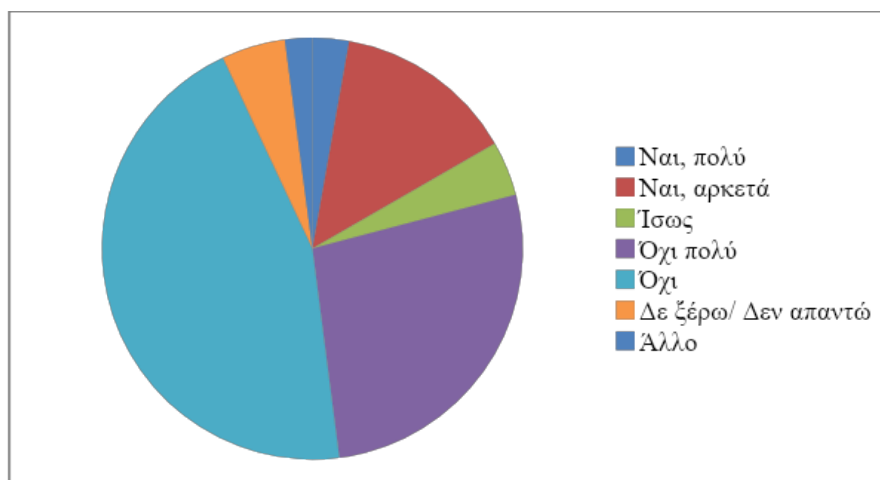
Οι απαντήσεις του ερωτηματολογίου είναι ενδεικτικές για τη γνώμη των πολιτών σχετικά με την κυβέρνηση και τη στάση της απέναντί τους. Πιο αναλυτικά, στην ερώτηση “ποια είναι η γνώμη σας για την πολιτική της κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Σερβίας” το 2,8% (4 άτομα) απάντησε πολύ καλή, το 6,3% (9 άτομα) καλή, το 14,6% (21 άτομα) ουδέτερη, το 20,1% (29 άτομα) κακή και το 53,5% (77 άτομα) πολύ κακή, ενώ υπάρχει και ένα 2,8% (4 άτομα) που απάντησε δεν ξέρω/δεν απαντώ. Αναφορικά με τον καταμερισμό των απαντήσεων, παρατηρήθηκαν περισσότερες αρνητικές, δοσμένες από γυναίκες, σε αντίθεση με τους άντρες που υπήρξαν πιο ουδέτεροι. Όσον αφορά την ηλικία, πιο αρνητική ήταν η άποψη των ατόμων ηλικίας 18-25 και 26-35. Τέλος, όσο ανεβαίνει το μορφωτικό επίπεδο, τόσο αρνητικότερη γίνεται η στάση των συμμετεχόντων (βλ. Εικ. 11).

Εικ. 11: Ποια είναι η γνώμη σας για την πολιτική της κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Σερβίας;

Στην ερώτηση “πιστεύετε ότι η κυβέρνηση της Σερβίας αντικατοπτρίζει τις απόψεις και τη στάση των πολιτών της”, το 2,8% (4 άτομα) απάντησε πολύ, το 13,9% (20 άτομα) ναι, αρκετά, το 4,2% (6 άτομα) ίσως, το 27,1% (39 άτομα) απάντησε όχι πολύ, το 45,1% (65 άτομα) όχι, το 4,9% (7 άτομα) απάντησε δεν ξέρω/δεν απαντώ, ενώ υπήρξε και ένα 2,1% που απάντησε άλλο. Οι επεξηγήσεις των συμμετεχόντων της απάντησης άλλο ήταν τρεις: ότι η γνώμη εξαρτάται από το πολιτικό σχέδιο, που υποστηρίζει κάθε πολίτης, ότι σίγουρα συμβαδίζουν με τις απόψεις της πλειοψηφίας και ότι ως επί το πλείστον συνάδουν. Όσον αφορά τον καταμερισμό των απαντήσεων σχετικά με το δεύτερο ερώτημα για την εκπροσώπηση των πολιτών, οι γυναίκες έδειξαν να έχουν αρνητική στάση, ενώ οι άντρες φάνηκαν να είναι αρκετά θετικότεροι. Στον παράγοντα ηλικία, τα άτομα από 18 έως 25 και από 26 έως 35 έχουν δώσει τις αρνητικότερες απαντήσεις, ενώ οι θετικότερες απαντήσεις, αναλογικά

με το δείγμα των θετικών απαντήσεων, βρίσκονται στην κατηγορία 36 με 45. Τέλος, στην κατηγορία εκπαίδευση, οι φοιτητές/απόφοιτοι σχολών και οι κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου εξέφρασαν την πιο αρνητική γνώμη, με τους κατόχους πτυχίου να ακολουθούν (βλ. Εικ. 12).

Εικ. 12: Πιστεύετε ότι η κυβέρνηση της Δημοκρατίας της Σερβίας αντικατοπτρίζει τις απόψεις και τη στάση των πολιτών της ;

Στο παραπάνω ερώτημα υπήρξε η δυνατότητα να δοθούν επεξηγήσεις. Οι περισσότερες εξ αυτών περιείχαν επικριτικά και ενίοτε υβριστικά σχόλια. Έγινε λόγος για φασιστική κυβέρνηση, η οποία καταστρέφει τους θεσμούς, εξαπατά και βασανίζει τους πολίτες· τονίστηκε ότι η δημοκρατία στη Σερβία υπάρχει μόνο στα χαρτιά και όχι στην πράξη· ότι ο κύριος στόχος των πολιτικών είναι να ενισχύσουν τη δική τους θέση και δεν ενδιαφέρονται για το κοινό καλό παρά μόνο για τον δικό τους πλούτο· τέλος, ότι αποτελεί μία κυβέρνηση-μαριονέτα, η οποία ελέγχεται από εξωτερικές δυνάμεις. Ένα μικρότερο μέρος του δείγματος εξέφρασε τον προβληματισμό του αναφορικά με το λαό, λέγοντας ότι δεν γνωρίζουν ποιος είναι ο χειρότερος, η κυβέρνηση ή οι πολίτες· ότι η Σερβία έχει την κυβέρνηση, την οποία αξίζει και ότι από τη στιγμή που υπάρχουν ηλικιωμένοι άνθρωποι, οι οποίοι εξακολουθούν να ψηφίζουν την κυβέρνηση αυτή, θα συνεχίσουν να υπάρχουν παρόμοιες κυβερνήσεις. Τέλος, ένα εξίσου μικρό μέρος του δείγματος ανέφερε κάποια θετικά πράγματα που έχει κάνει η κυβέρνηση, όπως αυτοκινητόδρομους, κλινικές, επενδύσεις· υποστήριξε, ακόμη, ότι, συγκριτικά με την αντιπολίτευση που υπάρχει, η κυβέρνηση του Βούτσιτς έχει κάνει αρκετά μεγάλη πρόοδο, ενώ, τέλος, υπάρχουν και κάποιοι, οι οποίοι παραδέχονται ότι καμία κυβέρνηση δεν είναι καλή, οπότε και η παρούσα δεν είναι κακή.

Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τις δύο αυτές ερωτήσεις του ερωτηματολογίου δείχνουν ξεκάθαρα ότι ο λαός της Σερβίας δεν είναι ικανοποιημένος με την κατάσταση που επικρατεί στην πολιτική και αντίκειται στον όλο χειρισμό και στις κινήσεις της ηγεσίας. Την ίδια ακριβώς εικόνα, που δημιουργήθηκε από τις απαντήσεις, δίνουν και τα γεγονότα των τελευταίων μηνών. Η

Σερβία, μπορεί να έφυγε από το αυταρχικό καθεστώς του Μιλόσεβιτς πριν από 20 χρόνια, παρ' όλα αυτά, όμως, η κατάσταση μέχρι σήμερα φαίνεται να είναι καλή, χωρίς όμως να είναι. Όλοι οι διάδοχοι του Μιλόσεβιτς, με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο, κατάφεραν να απογοητεύσουν το σερβικό λαό είτε μιμούμενοι δικούς του χειρισμούς, είτε αδιαφορώντας για τις ανάγκες του λαού. Τα χρόνια που πέρασαν δε φάνηκε να είναι αρκετά ώστε να αποδομήσουν το βαθιά ριζωμένο κομμουνιστικό καθεστώς ενώ ούτε οι θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης φαίνεται να έχουν βρει την θέση που τους αρμόζει. Πολλοί πολίτες νιώθουν ότι μόνη λύση για να ξεφύγουν από την κατάσταση αυτή είναι το πέρασμα πολλών ακόμη γενεών.

2.4.4 Ευρώπη

Όσον αφορά τον ορισμό του ευρωπαίου πολίτη και της ευρωπαϊκής ταυτότητας, οι δύο αυτές έννοιες είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την Ευρωπαϊκή Ένωση και τις ιδέες που αυτή προσβέει. Πλέον, ο προσδιορισμός ευρωπαϊκός χρησιμοποιείται κυρίως για να περιγράψει οτιδήποτε έχει να κάνει με την Ευρωπαϊκή Ένωση και συνδέεται, όχι μόνο με τις οικονομικές σχέσεις, αλλά και με αξίες, οι οποίες σχετίζονται με την πολιτική φύση. Σύμφωνα με την Guerrina (2002: 136), η “ευρωπαϊκή ταυτότητα βασίζεται σε παγκόσμια δικαιώματα, που τονίζουν τη φύση των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών σχέσεων”, ενώ σύνθημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποτελεί το “In varietate concordia” (Ενωμένοι στην πολυμορφία) με κύριο θέμα την συνύπαρξη και την συνεργασία με άτομα από διαφορετικά υπόβαθρα. Κύριες αρχές που προσβέει η ευρωπαϊκή ταυτότητα είναι η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, το δικαίωμα στην ελευθερία, την δημοκρατία, την ισότητα, η κυριαρχία του νόμου και τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Αναφορικά με τη διαδρομή της Σερβίας προς τον εξευρωπαϊσμό και την απόκτηση της ευρωπαϊκής ταυτότητας των Σέρβων, κατά τη διάρκεια και ως το τέλος των Γιουγκοσλαβικών πολέμων δημιουργήθηκε αρνητικό κλίμα μεταξύ της Σερβίας και της Ευρώπης. Τα χρόνια που ακολούθησαν μετά το τέλος των πολέμων, παρατηρήθηκε σταδιακή αλλαγή της στάσης, τόσο των πολιτικών, όσο και του λαού. Σε κρατικό επίπεδο, όπως περιγράφεται και στο Υπουργείο Εξωτερικών της Σερβίας έχουν γίνει αρκετές προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση. Κύριοι σταθμοί αποτελούν το Σύμφωνο Σταθεροποίησης και Συνεργασίας που υπογράφηκε τον Απρίλιο του 2008 μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Σερβίας³⁶, η δυνατότητα κυκλοφορίας χωρίς τη χρήση βίζας³⁷ το Νοέμβριο του 2009, η αίτηση της Σερβίας τον ίδιο χρόνο για να γίνει μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η αποδοχή της αίτησης το 2012 και τέλος η απόφαση για την έναρξη των διαπραγματεύσεων ένταξης το 2013³⁸.

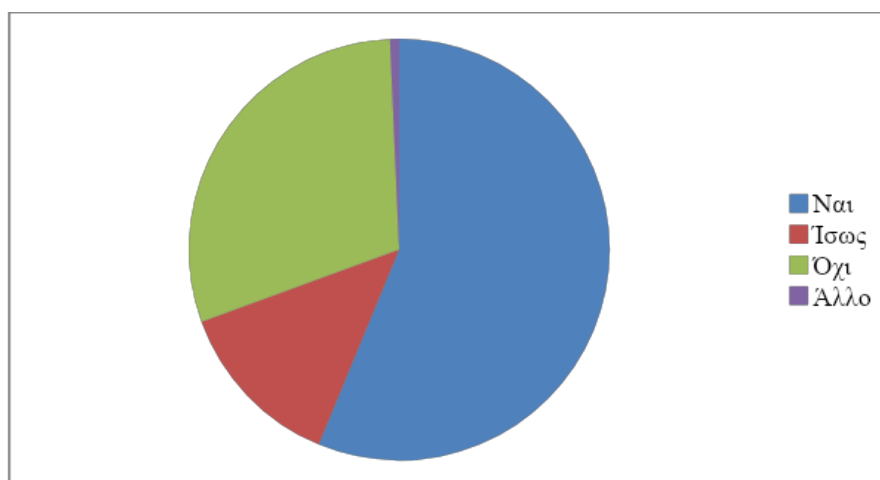
³⁶ Το Σύμφωνο Σταθεροποίησης και Συνεργασίας τέθηκε σε ισχύ τον Σεπτέμβριο του 2013.

³⁷ Το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης έδωσε τη δυνατότητα να κυκλοφορούν χωρίς τη χρήση βίζας στα Δυτικά Βαλκάνια, ως μία ευρύτερη περιοχή της ζώνης Σένγκεν.

³⁸ Μέχρι και σήμερα συνεχίζονται αδιάκοπα οι διαπραγματεύσεις, έχοντας σαν στόχο την ένταξη της Σερβίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 2025.

Όσον αφορά την προσέγγιση των Σέρβων με την ιδέα της Ενωμένης Ευρώπης, η ηγεσία της Σερβίας έχει προχωρήσει σε συνεργασία με την Ευρωπαϊκή Ένωση για την υλοποίηση της ευρωπαϊκής πρωτεύουσας νεολαίας το 2019 και της πολιτιστικής πρωτεύουσας που θα λάβει χώρα το 2022 στο Νόβι Σαντ. Η προσπάθεια της προσέγγισης αυτής, σύμφωνα με την Dimitrijevic (2014: 26), έχει επηρεάσει θετικά τη σχέση των Σέρβων με την Ευρώπη: “Δόθηκαν δικαιώματα, τόσο στη Σερβία όσο και στους Σέρβους, έμαθαν περισσότερα για τη συλλογική ταυτότητα και για την δυνατότητα της ύπαρξης ειρήνης και προόδου μέσω της Ευρωπαϊκής Ένωσης”.

Το ίδιο συμπέρασμα προκύπτει και από το ερωτηματολόγιο, καθώς μεγάλο ποσοστό του δείγματος φάνηκε να έχει αποδεχτεί την ταυτότητα του ευρωπαίου πολίτη. Πιο συγκεκριμένα, το 56,3% (81 άτομα) δήλωσαν ότι νιώθουν Ευρωπαίοι πολίτες, το 13,2% (19 άτομα) απάντησε ίσως, το 29,9% (43 άτομα) όχι, ενώ υπήρξε και μία μεμονωμένη απάντηση, η οποία ανέφερε ότι η Ευρώπη είναι εχθρός των νοτιοσλαβικών λαών και ότι δεν δέχεται να αποδεχτεί αξίες που βασίζονται στον νεοφασισμό, την αποικιοκρατία και την ανωτερότητα της Δύσης (βλ. Εικ. 13).

Εικ. 13: Αισθάνεστε πολίτης της Ευρώπης (πολιτισμικά, όχι γεωγραφικά);

Αναφορικά με τον καταμερισμό των απαντήσεων, οι άντρες φάνηκαν πιο αρνητικοί, συγκριτικά με τις γυναίκες, δίνοντας 27 αρνητικές απαντήσεις έναντι 16 των γυναικών. Στον παράγοντα ηλικία, θετικότερη στάση προς την ιδέα του ευρωπαίου πολίτη είχαν οι συμμετέχοντες ηλικίας 26-35, 35-46 και 46-55, ενώ, τέλος, στον παράγοντα της εκπαίδευσης θετικότερες απαντήσεις δόθηκαν από άτομα που έχουν μεταπτυχιακό τίτλο και διδακτορικό, καθώς και σε μικρότερο βαθμό και από φοιτητές/απόφοιτους Ινστιτούτου (ΑΕΙ). Το αποτέλεσμα που προκύπτει από την ερώτηση αυτή είναι ότι η Σερβία, αν και πέρασε μία περίοδο κρίσης στις σχέσεις της με την Ευρωπαϊκή Ένωση, με το πέρασμα των χρόνων πέτυχε την σταδιακή ομαλοποίηση και αποκατάσταση των μεταξύ τους σχέσεων. Την θέση του

αρνητισμού, από πλευράς των Σέρβων, πήρε η προσέγγιση αρχικά και αργότερα η υιοθέτηση πολλών ευρωπαϊκών χαρακτηριστικών. Το προσεχές διάστημα, και ενώ οι διαπραγματεύσεις για την ένταξη συνεχίζονται, είναι αρκετά κρίσιμο για την περαιτέρω σύσφιξη σχέσεων μεταξύ των Σέρβων και της Ευρώπης. Σημαντικό ρόλο για τη μελλοντική διαμόρφωση της άποψης του σερβικού λαού αναφορικά με την Ευρωπαϊκή Ένωση θα παίξει το αν θα ενταχθεί ή όχι στην Ένωση, όπως αναμένεται, το 2025.

2.4.5 Βαλκάνια

Αναφορικά με το ποιος είναι ο χώρος των Βαλκανίων, οι γεωγράφοι απαντούν ότι αποτελεί μία περιοχή με νοτιότερο σημείο το νησί των Κυθήρων και με βορειότερο σημείο τους ποταμούς Σάββο και Δούναβη (Καστελάν, 1991: 11). Όπως τόνισε ο καθηγητής Ιστορίας Δημήτρης Σταματόπουλος³⁹, στη διαμόρφωση της περιοχής ιστορικά και πολιτισμικά, σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι διαφορετικές αυτοκρατορίες που πέρασαν από τη Βαλκανική χερσόνησο, και πιο συγκεκριμένα η Ρωμαϊκή, η Βυζαντινή και τέλος η Οθωμανική. Από όλες τις προαναφερθείσες αυτοκρατορίες, σημαντικότερο ρόλο έπαιξε η Οθωμανική, χάρη στην οποία πήρε η περιοχή και το σημερινό της όνομα⁴⁰, καθώς επηρέασε κατά πολύ τα υπάρχοντα στερεότυπα, αλλά και την πολιτισμική και συλλογική ταυτότητα της (Νιτσιάκος, 2019).

Οι όροι βαλκανική ταυτότητα και γενικότερα Βαλκάνιος είναι έννοιες, οι οποίες αλλάζουν με το πέρασμα των χρόνων και διαφοροποιούνται με βάση το πρίσμα, υπό το οποίο εξετάζονται. Ο προσδιορισμός Βαλκάνιος φαίνεται να έχει μία πολύ διαφορετική έννοια για τους δυτικούς λαούς, οι οποίοι αποδίδουν στα Βαλκάνια μία αρνητική χροιά. Για την αρνητικότητα αυτή έπαιξαν ρόλο πολλά σημαντικά γεγονότα της σύγχρονης ιστορίας, όπως το Μακεδονικό ζήτημα, η δολοφονία του αρχιδούκα Φραγκίσκου-Φερδινάνδου της Αυστρίας, η οποία υπήρξε αφορμή για το Α' Παγκόσμιο Πόλεμο (Todorova, 2005: 265, 268), με πιο πρόσφατο γεγονός τους Γιουγκοσλαβικούς πολέμους. Για τους δυτικούς, ο όρος Βαλκάνιος ή βαλκανικός συσχετιζόταν με χαρακτηριστικά, όπως οπισθοδρομικότητα, βρωμιά, σκληρότητα, χωριατιά, ενώ πολλές φορές συσχετιζόταν και με τον όρο ανατολίτικος που δήλωνε παθητικότητα, αναξιοπιστία, μισογυνισμό, ανειλικρίνεια, σκνηρία και απραξία (Todorova, 2005: 270-271). Αποδίδοντας, λοιπόν, αυτούς τους χαρακτηρισμούς στα Βαλκάνια, αυτομάτως αναπτυσσόταν μία αντίθεση με την έννοια του Ευρωπαίου και του ευρωπαϊκού, η οποία από εκείνα τα χρόνια συνδυαζόταν ήδη με την καθαριότητα, την δικαιοσύνη, την τάξη και την αποτελεσματική διοίκηση (Todorova, 2005: 271). Ο όρος Βαλκάνιος απέκτησε την απολύτως αρνητική έννοια, μέσω του όρου

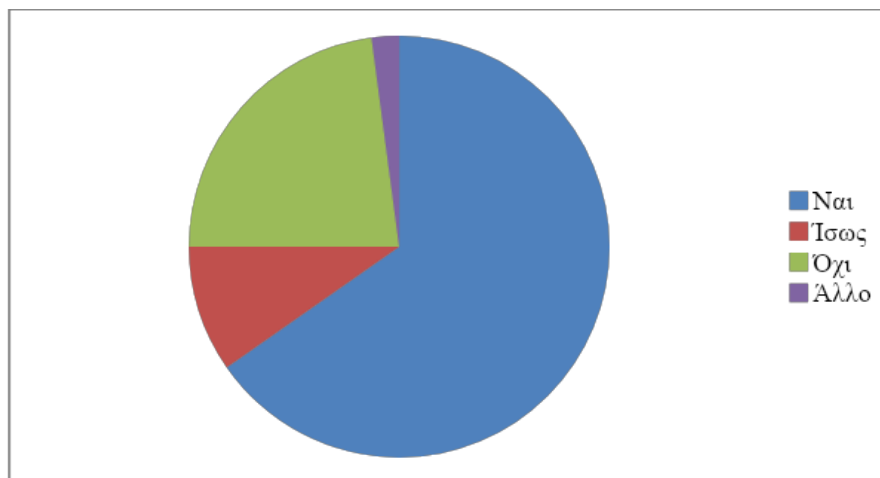
³⁹ Σε συνέντευξή του στην εκπομπή της ΕΡΤ *Αλλέρετ*.

⁴⁰ Μπαλκάν στα τούρκικα σημαίνει ψηλή δασώδης οροσειρά.

βαλκανοποίηση⁴¹, που προέκυψε ως αποτέλεσμα των Βαλκανικών Πολέμων και του Α' Παγκοσμίου Πολέμου (Todorova, 2005: 271).

Από τη δική τους πλευρά, οι Βαλκάνιοι έχουν μία διαφορετική εικόνα για τον εαυτό τους, εστιάζοντας κυρίως στις σημαντικές ιστορικές στιγμές τους, όπως για παράδειγμα την απελευθέρωση από την Οθωμανική αυτοκρατορία και τους αγώνες για την ανεξαρτησία τους, τους Βαλκανικούς Πολέμους, με τους οποίους επιδίωξαν την προσάρτηση εδαφών και την ενσωμάτωση των υπόδουλων ομοεθνών σε ένα ενιαίο κράτος⁴². Τα τελευταία χρόνια οι χώρες των Βαλκανίων, πιθανώς λόγω της αλληλεπίδρασής τους με την Ευρωπαϊκή Ένωση, έχουν αρχίσει να αποδέχονται, με απροθυμία, την αρνητική χροιά της λέξης Βαλκάνιος. Απόδειξη αποτελεί η προσπάθεια πολλών χωρών, όπως η Ρουμανία, να αποτινάξουν τον όρο βαλκανικός, δημιουργώντας νέους προσδιορισμούς, για παράδειγμα Νοτιοανατολική Ευρώπη⁴³. Παρ' όλα αυτά, συνεχίζουν να υπάρχουν πολλοί, οι οποίοι απορρίπτουν την αρνητικότητα του όρου και υποστηρίζουν την ιδιαιτερότητα της περιοχής.

Αναφορικά με το ερωτηματολόγιο, φαίνεται ότι οι Σέρβοι νιώθουν βαλκάνιοι πολίτες, καθώς η θετική απάντηση συγκέντρωσε 65,3% (94 άτομα), ενώ το 9,7% (14 άτομα) απάντησε ότι ίσως νιώθουν Βαλκάνιοι, το 22,9% (33 άτομα) έδωσε αρνητική απάντηση και τέλος υπήρξε και ένα 2,1% (3 άτομα) που απάντησε άλλο. Οι εξηγήσεις που δόθηκαν στην απάντηση άλλο ήταν διαφορετικές μεταξύ τους, με μία γυναίκα να αναφέρει ότι νιώθει Βαλκάνια, έναν άντρα να λέει ότι πιο πολύ νιώθει Γιουγκοσλάβος, καθώς ο όρος βαλκάνιος αποτελεί ευρωπαϊκή κατασκευή και τον τρίτο να υποστηρίζει ότι ο προσδιορισμός αυτός αποτελεί γενίκευση, καθώς ο κάθε άνθρωπος το αντιλαμβάνεται με έναν διαφορετικό τρόπο (βλ. Εικ. 14).

Εικ.14: Αισθάνεστε πολίτης των Βαλκανίων (πολιτισμικά, όχι γεωγραφικά);

⁴¹ Ο όρος βαλκανοποίηση σύμφωνα με το λεξικό Merriam-Webster αναφέρεται στη διάσπαση σε μικρότερες ομάδες, εχθρικά προσκείμενες ή μία στην άλλη.

⁴² Σύμφωνα με τη συνέντευξή του Δημήτριου Σταματόπουλου στην εκπομπή της EPT *Αλλέρετ*.

⁴³ Όπως περιγράφει στη συνέντευξή του ο Δημήτριος Σταματόπουλος στην εκπομπή της EPT *Αλλέρετ*.

Όσον αφορά τον καταμερισμό των απαντήσεων, το γυναικείο δείγμα φαίνεται λίγο πιο αναποφάσιστο, καθώς επέλεξε σε μεγαλύτερο βαθμό την απάντηση ίσως, σε σχέση με το ανδρικό δείγμα. Επίσης στο γυναικείο δείγμα παρατηρήθηκε μικρή διαφορά ανάμεσα στην απάντηση ίσως και όχι, ενώ η απάντηση ναι είχε ξεκάθαρο προβάδισμα. Σχετικά με τον παράγοντα ηλικία θετικότερες απαντήσεις συγκεντρώθηκαν από άτομα ηλικίας 18 έως 25 και 26 έως 35, ενώ τα άτομα ηλικίας 36 με 45 και άνω των 56 εξέφρασαν αρνητική άποψη. Τέλος, στον παράγοντα εκπαίδευση περισσότερες θετικές απαντήσεις δόθηκαν από τους απόφοιτους Λυκείου και Ινστιτούτου (AEI), ενώ περισσότερες αρνητικές έδωσαν οι κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου. Αναφορικά με τα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου, γίνεται εμφανές ότι, αν και υπάρχει αρκετά μεγάλο ποσοστό ερωτηθέντων, οι οποίοι δηλώνουν ότι νιώθουν Βαλκάνιοι, είναι σημαντική η μερίδα του δείγματος, η οποία δηλώνει ότι δεν νιώθει κομμάτι των Βαλκανίων. Τα άτομα αυτά, αν και ζουν στα Βαλκάνια, απορρίπτουν αυτόν τον προσδιορισμό, επηρεασμένοι ίσως από την προσπάθεια προσέγγισης και συμπόρευσης με τη Δύση. Παρόλα αυτά, αν γίνει σύγκριση των δύο τελευταίων ερωτημάτων, διαπιστώνεται ένα σαφές προβάδισμα της βαλκανικής ταυτότητας έναντι της ευρωπαϊκής. Οι Σέρβοι θέλουν να αποκαλούνται πολίτες της Ευρώπης, χωρίς όμως να αποποιούνται τη βαλκανική τους ιδιότητα.

2.4.6 Θρησκεία

Η εκκλησία έχει διαδραματίσει πολύ σημαντικό ρόλο, τόσο στην ιστορική διαδρομή της Σερβίας, όσο και στην διαμόρφωση της ταυτότητας των Σέρβων. Η εγκαθίδρυση του Χριστιανισμού ως θρησκείας του σερβικού λαού υπολογίζεται στα τέλη του 9^{ου} αιώνα, με την επίσημη αναγνώριση να λαμβάνει χώρα το 870 (Vlasto, 1970: 208). Η αναβάθμιση της σερβικής εκκλησίας σε αυτοκέφαλη πραγματοποιείται κατά τη διάρκεια της διακονίας του Αγίου Σάββα, με τον ίδιο να λαμβάνει το 1219 το τίτλο του Αρχιεπισκόπου από τον Πατριάρχη Μανουήλ Α' της Κωνσταντινούπολης (Ταρνανίδης, 2007: 30). Εκείνο το διάστημα ήδη βρισκόταν στη εξουσία η δυναστεία των Νεμάνια, με το σερβικό κράτος να γνωρίζει πρωτόγνωρη επέκταση των εδαφών και ιδιαίτερη πολιτισμική ευημερία. Η περίοδος κυριαρχίας των Νεμάνια δεν άφησε ανεπηρέαστη την Εκκλησία, η οποία, σύμφωνα στο πνεύμα της εποχής, γνώρισε ιδιαίτερη ανάπτυξη. Αποκορύφωμα της ανόδου της αποτελεί η περαιτέρω αναβάθμιση της σε Πατριαρχείο, έχοντας την έδρα του στο σημερινό Πετς του Κοσόβου μέχρι και την έλευση των Οθωμανών (Fotié, 2008: 519). Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, το Πατριαρχείο καταλύεται και η εξουσία περνάει στην δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου (Ταρνανίδης, 2007: 86-90). Καθόλο το διάστημα της οθωμανικής κατοχής, αν και υπήρξαν ορισμένα δικαιώματα για την

άσκηση λατρείας των χριστιανών ορθόδοξων, η εκκλησία γνώρισε παρακμή⁴⁴. Η σταδιακή της ανάκαμψη σηματοδοτείται με την αρχή της επαναστατικής περιόδου στην Σερβία, οπότε το επαναστατικό κίνημα συνδέθηκε στενά με την εκκλησία. Η πορεία κράτους και εκκλησίας, κατά τη διάρκεια των αγώνων, γίνεται παράλληλη καθώς με την αυτονομία της Σερβίας πετυχαίνεται και αυτονομία της σερβικής εκκλησίας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ενώ αργότερα με την ανεξαρτησία της Σερβίας πετυχαίνεται ανεξαρτησία της σερβικής εκκλησίας από το Πατριαρχείο, αναγνωρίζοντας την πλήρη εκκλησιαστική ανεξαρτησία της Μητρόπολης του Βελιγραδίου του 1879 (Ταρνανίδης, 2007: 103-105). Η κοινή αυτή πορεία και αρμονική συνύπαρξη συνεχίστηκε μέχρι και το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και την άνοδο του Τίτο στην εξουσία. Καθ' όλη τη διάρκεια της ύπαρξης της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας, αν και στο σύνταγμα αναφερόταν η ελευθερία της πίστης⁴⁵, η πραγματικότητα ήταν διαφορετική, με το γιουγκοσλαβικό κράτος να διοικεί πολύ αυστηρά, να υποβάλλει σε συνεχείς ελέγχους την εκκλησία και να μην επιτρέπει την ύπαρξη θρησκευτικών οργανώσεων (Ταρνανίδης, 2007: 109). Μετά το θάνατο του Τίτο και, κυρίως, με την άνοδο του Μιλόσεβιτς, η εκκλησία αρχίζει να ανακάμπτει και συμπαρατάχθηκε με τη νέα ηγεσία (Pavlaković, 2005: 5). Μετά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, κυρίαρχη θρησκεία της Σερβίας είναι η ορθόδοξη, η οποία, αν και, με βάση το Σύνταγμα, λειτουργεί ανεξάρτητα από το κράτος⁴⁶, στη πραγματικότητα διατηρεί στενές σχέσεις με τη πολιτική. Διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη καθημερινή ζωή, παίρνοντας θέση πολύ συχνά σε ζητήματα, τα οποία αφορούν, τόσο κοινωνικά, όσο και πολιτικά θέματα. Τελευταίο σημαντικό γεγονός, το οποίο δημιούργησε αναστάτωση στην εκκλησία της Σερβίας, αποτέλεσε η διαμάχη αναφορικά με τις εκκλησίες, που βρίσκονται σε μαυροβουνιακό έδαφος, τις οποίες διεκδικεί το Μαυροβούνιο⁴⁷.

Παρ' όλο που η παρουσία της εκκλησίας είναι έντονη στη ζωή του σερβικού λαού, στο ερωτηματολόγιο δεν φαίνεται τόσο ξεκάθαρα η σχέση αυτή. Πιο αναλυτικά, στο πρώτο ερώτημα το 10,4% (15 άτομα) εξέφρασαν πολύ καλή γνώμη για τη θρησκεία, το 27,1% (39 άτομα) καλή, το 31,9% (46 άτομα) ουδέτερη, το 10,4% (15 άτομα) κακή, το 18,1% (26 άτομα) πολύ κακή και υπάρχει και ένα 2,1% (3 άτομα) που δεν ξέρει/δεν απαντά. Όσον αφορά τον καταμερισμό των απαντήσεων, και στα δύο φύλα παρατηρήθηκαν ισόποσα μοιρασμένες οι απαντήσεις, μεταξύ της καλής/πολύ καλής γνώμης, της ουδέτερης και της κακής/πολύ κακής γνώμης, με μόνη εξαίρεση στο αντρικό δείγμα, όπου η καλή/πολύ καλή γνώμη συγκέντρωσε περισσότερες απαντήσεις. Στον παράγοντα ηλικία, οι αρνητικότερες απαντήσεις δόθηκαν από

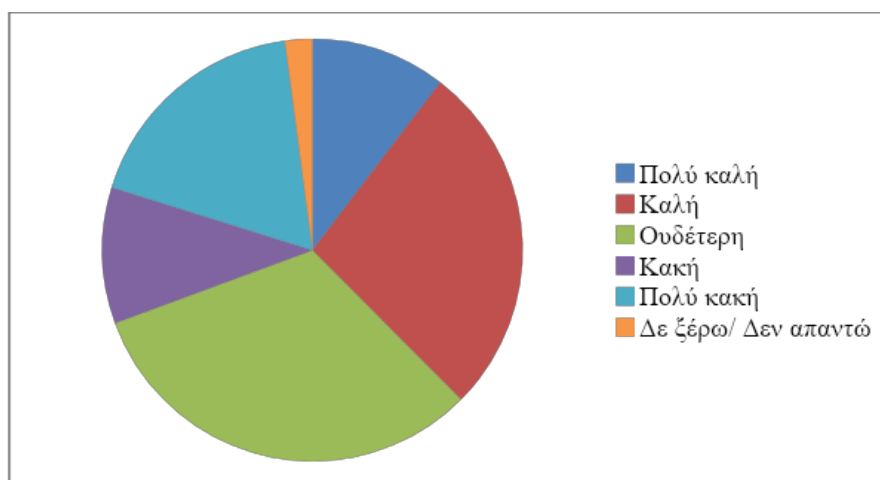
⁴⁴ Εκείνη τη περίοδο υπήρξαν πληθυσμοί, οι οποίοι δέχτηκαν να ασπαστούν τον Ισλαμισμό για να διεκδικήσουν ευνοϊκότερους όρους.

⁴⁵ Σύμφωνα με το άρθρο 5, τμήμα 25 του Συντάγματος του 1946.

⁴⁶ Σύμφωνα με το άρθρο 11 του Συντάγματος της Σερβίας.

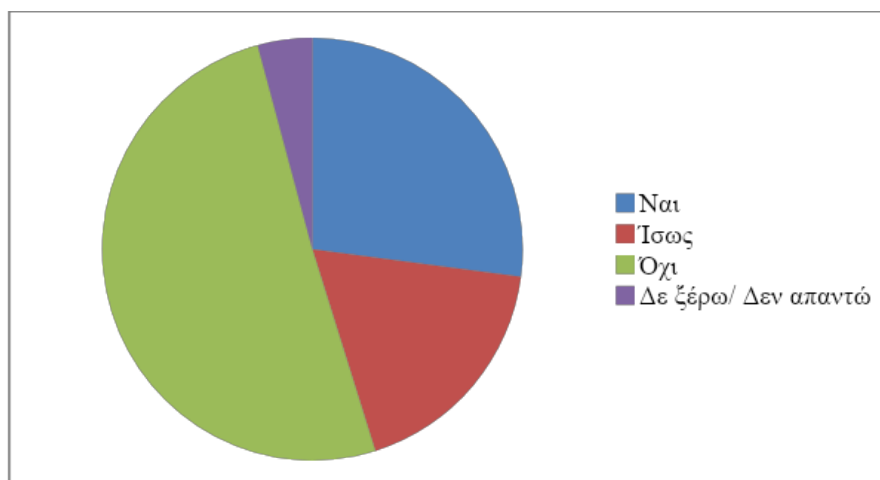
⁴⁷ Το Μαυροβούνιο πέρασε μία σειρά από νόμους, οι οποίοι αναφέρουν ότι πολλά κτίρια και τοποθεσίες άνηκαν στο Μαυροβούνιο, πριν την ένταξή του στο Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβενών το 1918. Σύμφωνα με τους νέους νόμους, για να διατηρήσουν την ιδιοκτησία τους οι θρησκευτικές κοινότητες, θα πρέπει να έχουν αποδεικτικά τα οποία να πιστοποιούν την ιδιοκτησία αυτή. Μετά τις έντονες αντιδράσεις που ξέσπασαν, το Μαυροβούνιο προχώρησε σε διαπραγματεύσεις με την Εκκλησία για την αναδιαμόρφωσή τους.

άτομα ηλικίας 26 με 35 και 36 με 45 ετών, ενώ, αναφορικά με την εκπαίδευση, πιο αρνητικές απαντήσεις έδωσαν οι κάτοχοι πτυχίου και μεταπτυχιακού τίτλου, ενώ πιο θετικές είναι οι απαντήσεις των ατόμων, που κατέχουν διδακτορικό και των αποφοίτων Λυκείου (βλ. Εικ. 15).

Εικ. 15: Ποια είναι η γνώμη σας για τη θρησκεία;

Αναφορικά με το δεύτερο ερώτημα και το αν θεωρούν τον εαυτό τους θρησκευόμενο άτομο, οι απαντήσεις των ερωτηθέντων παρουσίασαν την τάση να είναι ακόμη πιο αρνητικές. Πιο αναλυτικά, το 27,1% (39 άτομα) δήλωσε ότι είναι θρησκευόμενο, το 18,1% (26 άτομα) ότι δεν είναι σίγουρο, το 50,7% (73 άτομα) ότι δεν πιστεύει, ενώ υπάρχει και ένα 2% (6 άτομα) το οποίο δεν ξέρει/δεν απαντά. Αναφορικά με τον καταμερισμό των απαντήσεων της δεύτερης ερώτησης, δεν παρατηρήθηκε πολύ μεγάλη διαφορά στις απαντήσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών, καθώς η κατανομή τους είναι παρόμοια. Σχετικά με τον παράγοντα ηλικία, περισσότερες θετικές απαντήσεις δόθηκαν από τα άτομα ηλικίας 18 έως 25 και αρνητικότερες από τα άτομα ηλικίας 26 με 35, 36 με 45 και άνω των 56. Όσον αφορά την εκπαίδευση, οι περισσότερες αρνητικές απαντήσεις δόθηκαν από τα άτομα που κατέχουν μεταπτυχιακό τίτλο, ενώ θετικότερη στάση είχαν οι απόφοιτοι Ινστιτούτου (ΑΕΙ) και οι κάτοχοι διδακτορικού (βλ. Εικ. 16).

Εικ.16: Θεωρείτε τον εαυτό σας θρησκευόμενο άτομο;

Τα αποτελέσματα που προκύπτουν από τις δύο παραπάνω ερωτήσεις δείχνουν μία αποστασιοποίηση του λαού από την εκκλησία και τη θρησκεία. Παρά το σημαντικό ρόλο που έπαιξε η θρησκεία σε όλα τα χρόνια της ύπαρξης του σερβικού έθνους και της σερβικής ιστορίας, η σημερινή κατάσταση δείχνει ότι οι άνθρωποι απομακρύνονται σταδιακά όλο και περισσότερο από τη θρησκεία. Είναι πιθανόν το μακρόχρονο διάστημα της κομμουνιστικής περιόδου να έπαιξε ρόλο στην απομάκρυνση του λαού από τη θρησκεία. Επίσης η προσπάθεια της εκκλησίας να επανακτήσει τη δύναμή της μετά την πτώση του κομμουνισμού και να αποκτήσει πολιτικό λόγο έστρεψε πολλούς Σέρβους εναντίον της. Προκαλεί, πάντως, εντύπωση η δημοφιλία της θρησκείας σε νεαρές ηλικίες και σε κατόχους διδακτορικού, καθώς εκεί αναμένονταν μικρότερα θετικά ποσοστά. Τέλος, άλλη πιθανή εξήγηση για την οποία τα άτομα ηλικίας 26 με 35 και 36 με 45 έδωσαν τις αρνητικότερες απαντήσεις μπορεί να βρεθεί στη διάρκεια του πολέμου. Η συνεχόμενη αρνητική πορεία της Σερβίας κατά την δεκαετία του '90 είχε ως αποτέλεσμα να χάσει σταδιακά ο σερβικός λαός την εμπιστοσύνη του σε κάθε υπαρκτό θεσμό, κράτος και ηγέτη. Έτσι, είναι πολύ πιθανό και η πίστη στη θρησκεία και την εκκλησία να έλαχε της ίδιας αντιμετώπισης. Άλλωστε, πρέπει να θυμόμαστε τη συμμετοχή και συμπόρευση της εκκλησίας, τόσο με το καθεστώς του Μιλόσεβιτς, όσο και με πολιτικούς που τον διαδέχθηκαν, γεγονός που μπορεί να επηρέασε τη γνώμη των Σέρβων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Συμπεράσματα

Έχοντας επιχειρήσει μία ανάλυση των όρων ταυτότητα και yugo(n)stalgia, έχοντας κάνει μία σύντομη αναδρομή στη διαμόρφωση της ταυτότητας των Σέρβων επί Γιουγκοσλαβίας και έχοντας επεξεργαστεί τα δεδομένα που προέκυψαν από το ερωτηματολόγιο, σχηματίστηκε η εικόνα του σύγχρονου Σέρβου και τα στοιχεία που τη διαμόρφωσαν.

Παρατηρώντας τη συμπεριφορά, τις απόψεις και τις προτιμήσεις των Σέρβων μέσω των απαντήσεών τους εύκολα μπορεί να διαπιστωθεί η ύπαρξη διαφορετικών ταυτοτήτων, οι οποίες έχουν διαμορφωθεί με βάση την ιστορία, την παράδοση, την αλληλεπίδραση με διαφορετικούς λαούς και τα γεγονότα, τα οποία διαδραματίζονται καθημερινά στη ζωή τους. Οι Σέρβοι, πέρα από την εθνική τους ταυτότητα, αποδέχονται ότι πλέον προσδιορίζονται και από άλλες ταυτότητες, μία εκ των οποίων είναι αυτή του Ευρωπαίου πολίτη, έχοντας ενσωματώσει ορισμένα από τα χαρακτηριστικά των Ευρωπαίων πολιτών, γεγονός για το οποίο ευθύνεται, κατά κύριο λόγο, η αλληλεπίδρασή τους με τη Δύση. Σύμφωνα με την Dimitrijevic, οι Σέρβοι έχουν φτάσει στο σημείο να έχουν δημιουργήσει μία επιπλέον ταυτότητα, την ευρωπαϊκή, έχοντας την ικανότητα να ισορροπούν ανάμεσα σε αυτή και την εθνική. Παρ' όλα αυτά δεν είναι η εθνική και η ευρωπαϊκή οι δύο μοναδικές ταυτότητες που έχουν υιοθετήσει. Αν και, όπως προαναφέρθηκε, στην βαλκανική ταυτότητα αποδίδεται μία αρνητική έννοια, οι Σέρβοι πολίτες φαίνεται ότι δεν αποποιούνται την ταυτότητα αυτή, μία ταυτότητα που είναι πιο κοντά στην εθνική παρά στην ευρωπαϊκή, ενστερνιζόμενοι έτσι ταυτόχρονα τρεις διαφορετικές ταυτότητες.

Αναφορικά με την εθνική τους ταυτότητα, την οποία συνθέτουν η ιστορία, οι παραδόσεις, ο πολιτισμός και η γλώσσα, παρατηρείται το εξής γεγονός: τα προηγούμενα χρόνια, μετά το τέλος των Γιουγκοσλαβικών πολέμων, εκδηλώθηκε από κάθε νεοσύστατο κράτος, όχι μόνο από τους Σέρβους, η ανάγκη διαφοροποίησης από την προηγούμενη κατάσταση και η απόκτηση ξεχωριστών χαρακτηριστικών, τα οποία θα διαμόρφωναν την ξεχωριστή ταυτότητά τους. Το πέρασμα των χρόνων δημιούργησε ικανή απόσταση ώστε η εμμονική τάση για διαφοροποίηση να αρχίσει να κάμπτεται. Φτάνοντας στο σήμερα, φαίνεται ότι αρχίζουν να αντιστρέφονται οι όροι και να παρατηρείται η τάση της αποδοχής του κοινού παρελθόντος, κάνοντας λόγο για κοινή γλώσσα, ύπαρξη διαφορετικών διαλέκτων και όχι χωριστής γλώσσας. Μέσα από τις απαντήσεις, φαίνεται ότι μερίδα του δείγματος δεν θεωρεί υποχρεωτική την συσχέτιση της γλώσσας με την εθνική κυριαρχία, άρα και με την εθνική ταυτότητα. Το ίδιο ακριβώς συμπέρασμα, που ενισχύει την άποψη αυτή προκύπτει και από την έντονη χρήση του λατινικού αντί του κυριλλικού αλφάβητου, το οποίο θεωρούνταν το μοναδικό επίσημο αλφάβητο για πολλά χρόνια.

Όσον αφορά την γνώμη που έχουν διαμορφώσει οι Σέρβοι για τις υπόλοιπες πρώην Γιουγκοσλαβικές χώρες, παρατηρείται ένα πολύ μεγάλο ποσοστό να έχει ουδέτερη ή και θετική άποψη. Καθώς έχουν περάσει αρκετά χρόνια από τους Γιουγκοσλαβικούς

πολέμους, οι Σέρβοι δείχνουν σιγά-σιγά να είναι σε θέση να δημιουργήσουν σχέσεις εμπιστοσύνης και καλής γειτονίας με όλες τις χώρες, με τις οποίες συναποτελέσαν τη Σοσιαλιστική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, τόσο σε επίπεδο κράτους, όσο και σε προσωπικό επίπεδο. Στις επεξηγήσεις, πέρα από την καλή γνώμη που εξέφρασαν, υπάρχει και μία τάση ανάδειξης στοιχείων που φέρνουν κοντά τους Σέρβους με τους γειτονικούς λαούς τους. Όπως ήδη προαναφέρθηκε, ακόμα και στην περίπτωση του Κοσόβου, που εξακολουθεί να αποτελεί ένα αγκάθι για το σερβικό λαό, το κύριο πρόβλημα εστιάστηκε στην πολιτική και όχι στους κατοίκους της επίμαχης περιοχής.

Η καλή γνώμη που έχει σχηματιστεί αναφορικά με τους γειτονικούς λαούς, συμβαδίζει και με την καλή γνώμη που φαίνεται ότι έχει πλέον σχηματιστεί αναφορικά με τη Γιουγκοσλαβία και τον Τίτο. Τα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου προκάλεσαν έκπληξη, αποδεικνύοντας ότι το αρχικό μίσος που υπήρχε, τόσο για την περίοδο διακυβέρνησης του Τίτο, όσο και για την ίδια τη Γιουγκοσλαβία σε μεγάλο βαθμό έχει εξαλειφθεί. Η *antiyugo(nostalgia)*, που καθόρισε τους Σέρβους στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, τείνει να εξαφανιστεί με τις ισορροπίες να έχουν αλλάξει. Συγκεκριμένα, παρατηρείται μετάβαση από την περίοδο που για τα πάντα ευθυνόταν ο Τίτο και η Γιουγκοσλαβία και που υποστήριζαν ένθερμα το καθεστώς του Μιλόσεβιτς, σε μία νέα περίοδο που οι ρόλοι έχουν αντιστραφεί. Έχει αποκατασταθεί η καλή γνώμη και το καλό όνομα της Γιουγκοσλαβίας και του Τίτο, ως ενός χαρισματικού ηγέτη, ενώ ο Μιλόσεβιτς καταδικάζεται πλέον αποκάλυπτα από το μεγαλύτερο μέρος του σερβικού λαού. Η *antiyugo(nostalgia)* ως έννοια έχει αρχίσει να φθίνει και να εκλείπει, με την επαναφορά στο μυαλό των Σέρβων της εικόνας για τη Γιουγκοσλαβία ως μίας περιοχής, στην οποία επικρατούσε ειρήνη, ηρεμία, ασφάλεια και σταθερότητα· έχουν συσχετίσει τους ενωμένους Νοτιοσλάβους με την ηρεμία και τους χωρισμένους με τον πόλεμο. Σήμερα ο Τίτο εμφανίζεται ως ένας ηγέτης, που παρείχε αυτή την ασφάλεια και την εμπιστοσύνη, ενώ εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι, αν και ο Μιλόσεβιτς θεωρούνταν ο υποστηρικτής του σερβικού λαού και εθνικισμού, πλέον κατονομάζεται ως προδότης του έθνους· ο Τίτο, ο οποίος γενικότερα ακολούθησε μία πολιτική υποβάθμισης του σερβικού λαού, έχει παραμείνει στη μνήμη των Σέρβων με υπερτονισμένα τα καλά του στοιχεία. Σημαντικό ρόλο για την άποψη αυτή παίζει και το πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, το οποίο έχει περάσει από την περίοδο της διακυβέρνησής του, με αποτέλεσμα στη σκέψη των Σέρβων να έχει μείνει μόνο μία γλυκιά αίσθηση από εκείνη την περίοδο, και σε αυτούς που την έζησαν και σε αυτούς που ακούν για αυτήν από διηγήσεις των παλαιότερων.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα των σημερινών Σέρβων φαίνεται να αποτελεί η απομυθοποίηση. Οι Σέρβοι δείχνουν ότι έχουν χάσει την εμπιστοσύνη τους σε βασικούς θεσμούς, όπως η πολιτική και η Εκκλησία. Το γεγονός αυτό σχετίζεται, τόσο με την περίοδο των γιουγκοσλαβικών πολέμων, όσο και με τα χρόνια που ακολούθησαν μετά τη διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας. Όλες οι δυσκολίες που πέρασαν, σε συνδυασμό με το ότι δεν υπήρξε αισθητή βελτίωση στην

καθημερινότητά τους, αλλά ούτε και κάποια κυβέρνηση ικανή να βελτιώσει την κατάσταση, συνέβαλαν στη σημερινή τους στάση. Ειδικότερα, στην πολιτική οι Σέρβοι καταλογίζουν το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης για την όλη κατάσταση, για τη σημερινή δεινή θέση του σερβικού κράτους. Υπάρχει καταφανής έλλειψη εμπιστοσύνης στους πολιτικούς και τους συνδέουν με ό,τι κακό συμβαίνει, τόσο στη Σερβία, όσο και στους Σέρβους. Μοναδική ιδέα-αξία, η οποία παραμένει αναλλοίωτη και στην οποία πραγματικά πιστεύουν οι Σέρβοι φαίνεται να είναι το έθνος και η ιστορία τους. Οι Σέρβοι παραμένουν ένας περήφανος λαός και θεωρούν το έθνος τους ένδοξο· είναι συναισθηματικά δεμένοι με το παρελθόν τους και είναι η μοναδική αξία που έχει παραμείνει αναλλοίωτο πέρασμα των χρόνων.

Η ταυτότητα των Σέρβων έχει αλλάξει πολύ τα τελευταία χρόνια. Τα γεγονότα των τελευταίων δεκαετιών έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωσή της και τη μετατροπή της σε αυτό που είναι σήμερα. Στο μέλλον θα διαμορφωθεί ακόμη περισσότερο μία σερβική ταυτότητα, με διακριτά στοιχεία, βασισμένη στα σημαντικότερα γεγονότα που θα διαδραματιστούν. Το επόμενο χρονικό διάστημα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον θα έχει η παρατήρηση των συνεπειών στην εξέλιξη της ταυτότητας, λόγω της διάδρασης με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η σερβική ταυτότητα αναμένεται να προσεγγίσει ακόμη περισσότερο την ευρωπαϊκή της διάσταση, εάν ολοκληρωθεί η ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ ανοιχτό παραμένει το ενδεχόμενο απομάκρυνσής της, σε περίπτωση περαιτέρω καθυστέρησης.

Για την καλύτερη και συστηματικότερη παρακολούθηση της διαμόρφωσης της σερβικής ταυτότητας θα μπορούσε ανά τακτά χρονικά διαστήματα να μοιράζεται ένα παρόμοιο ερωτηματολόγιο. Έτσι, θα μπορούσαν να παρατηρηθούν και να καταγραφούν όλες οι μεταβολές στη στάση των Σέρβων σχετικά με τα ζητήματα που αναλύθηκαν στην παρούσα εργασία, καθώς επίσης και οι παράγοντες οι οποίοι επηρέασαν τη γνώμη τους.

Ακόμη, λόγω των πολλών και διαφορετικών ζητημάτων που προσεγγίζει η παρούσα ερευνητική εργασία δίνεται η ευκαιρία για εμβάθυνση σε συγκεκριμένες θεματικές. Το ερωτηματολόγιο αυτό, σε συνδυασμό με κάποιες βασικές πληροφορίες που παρατίθενται θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για έρευνες που να αναλύουν συγκεκριμένα ζητήματα, όπως η εξέλιξη της σερβικής γλώσσας ή η σχέση πολιτικών-πολιτών στη Σερβία μετά το τέλος των Γιουγκοσλαβικών πολέμων.

Τέλος, θα μπορούσε να γίνει μία αντίστοιχη έρευνα στα υπόλοιπα κράτη, τα οποία κάποτε απάρτιζαν την Γιουγκοσλαβία, ώστε να διαπιστωθεί το πώς έχει διαμορφωθεί η ταυτότητα των υπολοίπων λαών, ποια είναι η γνώμη τους για το παρελθόν και ποιες είναι οι σημερινές σχέσεις με άλλες πρώην Γιουγκοσλαβικές χώρες.

Βιβλιογραφία και διαδικτυακές πηγές

Ξενόγλωσση

Analiza jugoslovenstva u popularnoj kulturi [Ανάλυση του Γιουγκοσλαβισμού στη λαϊκή κουλτούρα]- Dr Ana Petrov (2018, September 13). [Video]. Youtube. Ανακτήθηκε από https://www.youtube.com/watch?v=6ASJUGCqMjI&feature=emb_title

Balázs Göransson, M. (2013). A Cultural History of Serbia. BalkanInsight. Ανακτήθηκε από <https://balkaninsight.com/2013/11/04/a-cultural-history-of-serbia/>

Balkanize. Merriam-Webster. Ανακτήθηκε από <https://www.merriam-webster.com/dictionary/balkanized>

Bartulin, N. (2006). *The ideology of nation and race: the Croatian Ustasha regime and its policies toward minorities in the independent state of Croatia, 1941-1945*. (Διδακτορική διατριβή). University of New South Wales, Sydney.

Bojic, S. (2012). Serbian president under fire for denying Srebrenica genocide. Deutsche Welle. Ανακτήθηκε από <https://www.dw.com/en/serbian-president-under-fire-for-denying-srebrenica-genocide/a-16001312>

Chomsky, N. (2018). Džalto, D. (Ed.), *Yugoslavia: Peace, war, and dissolution*. Oakland: PM Press.

Chopin, T. (2018). Europe and the identity challenge: who are "we"? Fondation Robert Schuman. Ανακτήθηκε από <https://www.robert-schuman.eu/en/European-issues/0466-europe-and-the-identity-challenge-who-are-we>

Chronology of relations between the Republic of Serbia and the European Union. Ανακτήθηκε από <http://www.mfa.gov.rs/en/foreign-policy/eu/political-relations-between-the-republic-of-serbia-and-the-european-union/12452-chronology-of-relations-between-the-republic-of-serbia-and-the-european-union>

Ciric, M. (2020). Serbia Must Face Up to Its Responsibility for Srebrenica. BalkanInsight. Ανακτήθηκε από <https://balkaninsight.com/2020/07/11/serbia-must-face-up-to-its-responsibility-for-srebrenica/>

Clark, J. N. (2008). *Serbia in the Shadow of Milošević*. London: Tauris Academic Studies.

Constitution of the Republic of Serbia (2006). Ανακτήθηκε από <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/74694/119555/F838981147/SRB74694%20Eng.pdf>

Constitution of Yugoslavia (1946). Ανακτήθηκε από [https://en.wikisource.org/wiki/Constitution_of_Yugoslavia_\(1946\)](https://en.wikisource.org/wiki/Constitution_of_Yugoslavia_(1946))

Constitution of Yugoslavia (1963). Ανακτήθηκε από [https://en.wikisource.org/wiki/Constitution_of_Yugoslavia_\(1963\)](https://en.wikisource.org/wiki/Constitution_of_Yugoslavia_(1963))

Croatia. Britannica. Ανακτήθηκε από <https://www.britannica.com/place/Croatia/Croatian-national-revival#ref476655>

Crosby, A. & Martinovic, I. (2018). In the age of the internet, Serbia aims to keep its Cyrillic alive. Radio Free Europe Radio Liberty. Ανακτήθηκε από <https://www.rferl.org/a/in-the-age-of-the-internet-serbia-aims-to-keep-its-cyrillic-a-live/29458055.html>

Cvetkovic, L. & Vezic, G. (2009). Serbian, Croatian, Bosnian, or Montenegrin? Or just 'our language'?. Radio Free Europe Radio Liberty. Ανακτήθηκε από https://www.rferl.org/a/Serbian_Croatian_Bosnian_or_Montenegrin_Many_In_Balkans_Just_Call_It_Our_Language_/1497105.html

Deliso, C. (2009). *Culture and Customs of Serbia and Montenegro*. London: Greenwood Press.

Dimitrijevic, M. (2014). *How does Europeanization affect individual Nation State identity? - Case of Serbia* (Διδακτορική διατριβή). American College of Thessaloniki. Thessaloniki

Dittrich van Weringh, K. (2005). Is there a European Identity? *Europe's Journal of Psychology*, 1(1). <https://doi.org/10.5964/ejop.v1i1.352>.

Djokić, D. (2003). *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918-1992*. London: C. Hurst & Co. Publishers.

Dragojlo, S. (2020). Serbian Opposition Voices Suspicion About Repeat Election Votes. BalkanInsight. Ανακτήθηκε από <https://Balkaninsight.com/2020/06/26/serbian-opposition-voices-suspicion-about-repeat-election-votes/>

Đorđević, N. (2020). Cyrillic in Serbia is on life support, but it's not dead yet. Emerging Europe. Ανακτήθηκε από <https://emerging-europe.com/after-hours/cyrillic-in-serbia-is-on-life-support-but-it-s-not-dead-yet/>

Fearon, D. J. (1999). *What is identity (as we now use the word)?* Stanford: Stanford University. Ανακτήθηκε από

<https://web.stanford.edu/group/fearon-research/cgi-bin/wordpress/wp-content/uploads/2013/10/What-is-Identity-as-we-now-use-the-word-.pdf>

Feffer, J. (2009). *Why Yugoslavia Still Matters Serbia has moved on. It's time for revisionists to do likewise*. Foreign policy in focus. Ανακτήθηκε από https://fpif.org/why_yugoslavia_still_matters/

Filippakis, L. (2018). Serbia's struggle to keep the Cyrillic alphabet alive and strong. Independent Balkan News Agency. Ανακτήθηκε από <https://balkan.eu.com/serbias-struggle-to-keep-the-cyrillic-alphabet-alive-and-strong/>

Fotić, A. (2008). Serbian Orthodox Church. Ágoston, G. & Masters, B. (Eds.), *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. New York: Infobase Publishing, 519-520.

Grigorieva, A. A. (2009). Pan-Slavism in central and southeastern Europe. *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*, 1 (3), 13-21. Ανακτήθηκε από <https://core.ac.uk/download/pdf/38633132.pdf>

Grmusa, M. (2012). *Zašto je Boris Tadić izgubio?* [Γιατί έχασε ο Μπόρις Τάντιτς;] Pescanik. Ανακτήθηκε από <https://pescanik.net/zasto-je-boris-tadic-izgubio/>

Guerrina, R. (2002). *Europe*. London: Arnold.

Hart, A., S. (2011). Partisans: War in the Balkans 1941–1945. BBC. Ανακτήθηκε από http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/wwtwo/partisan_fighters_01.shtml

Hogg, M. A. & Abrams, D. (1988). *Social identifications: A social psychology of intergroup relations and group processes*. Abingdon: Taylor & Frances/Routledge.

Hutchinson, J. (1987). *The Dynamics of Cultural Nationalism: The Gaelic Revival and the Creation of the Irish Nation State*. London: Allen and Unwin.

Jelevich, B. (1983). *History of the Balkans*. New York: Cambridge University Press.

Jenkins, R. (1996). *Social Identity*. London: Routledge.

Kajosevic, S. & Stojanovic, M. (2020). Serbian Minister visits Montenegro amid dispute over Church. BalkanInsight. Ανακτήθηκε από <https://balkaninsight.com/2020/02/11/serbian-minister-visits-montenegro-amid-dispute-over-church/>

Knezevic, G. (2017). Yugo-Nostalgia Prevails In Serbia, Bosnia. Radio Free Europe Radio Liberty. Ανακτήθηκε από <https://www.rferl.org/a/balkans-without-borders-yugo-nostalgia-serbia-bosnia/28511123.html>

Krašovec, P. (2011). (Yugo)nostalgia. Atlas of transformation. Ανακτήθηκε από <http://monumenttotransformation.org/atlas-of-transformation/html/n/nostalgia/yugonostalgia-primoz-krasovec.html>

Leerssen, J. (2008). Europe from the Balkans. Wintle, M. J. (Ed.), *Imagining Europe: Europe and European Civilisation as Seen from its Margins and by the Rest of the World, in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Brussels: P.I.E. Peter Lang, 105-122.

Maalouf, A. (2000). *In the name of identity: violence and the need to belong*. New York. Penguin Books.

Majstorovic, S. (1997). Ancient Hated or Elite Manipulation? Memory and politics in the former Yugoslavia. *World Affairs*, 159 (4), 170-182. Ανακτήθηκε από <http://www.jstor.org/stable/20672499>

Malcolm, N. (1998). The battle of Kosovo. Prospect. Ανακτήθηκε από <http://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/thebattleofkosovo#axzz3eyNaDTl6>

Marković, T. (2007). Idiosyncrasies of the grand narratives on the Serbian national identity. Academia. Ανακτήθηκε από https://www.academia.edu/2764576/Idiosyncrasies_of_the_Grand_Narratives_on_Serbian_National_Identity

Matas, D. (1994). *No More: The Battle against Human Rights Violations*. Toronto: Dundurn Press.

Milekic, S. (2017). Post-Yugoslav ‘common language’ declaration challenges nationalism. BalkanInsight. Ανακτήθηκε από <https://balkaninsight.com/2017/03/30/post-yugoslav-common-language-declaration-challenges-nationalism-03-29-2017/>

Moon, P. (2018). Reconstructions of Serbian National Identity in the Post-Yugoslav Era: A Thematic Survey. *Issues in Ethnology and Anthropology*. 13. Doi: 10.21301/eap.v13i4.8.

Onwuegbuzie, A. J. & Leech, N. L. (2004). Enhancing the interpretation of significant findings: The role of mixed methods research. *The qualitative report*, 9(4), 770-792.

Panslavism. Britannica. Ανακτήθηκε από <https://www.britannica.com/event/Pan-Slavism>

Pavlaković, V. (2009). From Conflict to Commemoration: Serb-Croat Relations and the Anniversaries of Operation Storm. Ανακτήθηκε από https://chdr-ns.com/pdf/documents/golubic2009_vjeran_pavlakovic.pdf

Pesic, V. (1996). *Serbian Nationalism and the Origins of the Yugoslav Crisis*. Washington: The United States Institute of Peace. Ανακτήθηκε από https://www.files.ethz.ch/isn/30963/1996_april_pwks8.pdf

Political speeches: Slobodan Milosevic's 1989 St. Vitus day speech. Ανακτήθηκε από <http://www.slobodan-milosevic.org/spch-kosovo1989.htm>

Predsednik Nikolić: Ginekologija je znanje o ženi, ako iko sme da se usudi da kaže da ga poseduje. [Η γυναικολογία είναι η γνώση για την γυναίκα, αν τολμήσει κάποιος να πει ότι την κατέχει.] (2015, Σεπτέμβριος 18). *Blic*. Ανακτήθηκε από <https://www.blic.rs/vesti/politika/predsednik-nikolic-ginekologija-je-znanje-o-zeni-ako-iko-sme-da-se-usudi-da-kaze-da/f0qc5f>

Radanović-Felberg, T. & Šarić, L. (2013). Discursive Construction of Language Identity through Disputes in Croatian and Montenegrin Media, *Scando-Slavica*, 59 (1), 7-31. Doi: 10.1080/00806765.2012.740255.

Rogel, C. (2003). Kosovo: Where It All Began. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 17, 167–182. <https://doi.org/10.1023/A:1025397128633>.

Sekulić, D., Massey, G. & Hodson, R. (2006). Ethnic intolerance and ethnic conflict in the dissolution of Yugoslavia, *Ethnic and Racial Studies*, 29 (5), 797-827.

Smith, D. A. (1991). *National Identity*. London: Penguin Books.

Spolar, C. (1995). Milosevic faces charges of betrayal over loss of Serb area in Croatia. The Washington Post. Ανακτήθηκε από <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1995/08/10/milosevic-faces-charges-of-betrayal-over-loss-of-serb-area-in-croatia/fdeaa8fc-baa8-4565-9b40-d4b315af4e28/>

Stancić, N. (2005). Grafija i ideologija: Hrvatski narod, hrvatski jeziki hrvatska latinica Ljudevita Gaja 1830. i 1835. godine. [Γραφή και ιδεολογία: κροατικός λαός, κροατική γλώσσα και η κροατική λατινική γραφή του Λιούντεβιτ Γκάι το 1830 και 1835.] Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Ανακτήθηκε από <http://www.hazu.hr/~azrnic/eRad492/Rad492Stancic.pdf>

Subotić, G. (2015). Serbian medieval art in Kosovo and Metohija. Bataković, D. T. (Ed.), *Christian Heritage of Kosovo and Metohija. Historical and Spiritual Heartland of Serbian People*. Los Angeles: Sebastian Press, 23-30.

Thomas, N. & Mikulan, K. (2006). *The Yugoslav Wars (1): Slovenia & Croatia 1991-95*. Oxford: Osprey Publishing.

Timeline: The Political Career of Slobodan Milosevic. (2006, Μάρτιος 13). Radio Free Europe Radio Liberty. Ανακτήθηκε από <https://www.rferl.org/a/1066641.html>

Vickers, M. (1998). *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*. New York: Columbia University Press.

Vienne, C. (2012) Serbian Identity in Socialist Yugoslavia. Academia. Ανακτήθηκε από https://www.academia.edu/8382368/Serbian_Identity_in_Yugoslavia

Vlasto, A. P. (1970). *The Entry of the Slavs into Christendom: An Introduction to the Medieval History of the Slavs*. Cambridge: Cambridge University Press.

Vojislav Kostunica podrzao Tomislava Nikolica. [Ο Βόισλαβ Κοστούνιτσα υποστήριξε τον Τόμισλαβ Νίκολιτς] (2012, Μάιος 16). Srpska Napredna Stranka. Ανακτήθηκε από <https://www.sns.org.rs/lat/novosti/vesti/vojislav-kostunica-podrzao-tomislava-nikolica>

Vujacic, V. One Hypothesis on the Different Outcomes of Soviet and Yugoslav State Collapse. Wilson Center. Ανακτήθηκε από <https://www.wilsoncenter.org/publication/274-one-hypothesis-the-different-outcomes-soviet-and-yugoslav-state-collapse>

Yugonostalgia: A Compendium of Analyses. Ανακτήθηκε από <https://rememberingyugoslavia.com/yugonostalgia/>

Zivanovic, M. (2017). Serbia to 'Fight to Save' Cyrillic Alphabet. BalkanInsight. Ανακτήθηκε από <https://balkaninsight.com/2017/06/05/serbia-defending-cyrillic-alphabet-media-06-05-2017/>

Zühlke, D. (2019). What does it mean to be “European”? Europe Today. Ανακτήθηκε από <https://www.europe-today.eu/2019/02/04/ciao-mondo/>

Živanović, K. (2014). Ivan Klajn: Ćirilica će postati arhaično pismo. [Ιβάν Κλάιν: Το κυριλλικό αλφάβητο θα γίνει αρχαϊκό αλφάβητο.] Danas. Ανακτήθηκε από <https://www.danas.rs/drustvo/ivan-klajn-cirilica-ce-postati-arhaicno-pismo/>

Ελληνική

Shuang, L., Volčič, Z. & Gallois, C. (2018). *Εισαγωγή στη διαπολιτισμική επικοινωνία: παγκόσμιοι πολιτισμοί και πλαίσια*. Αθήνα: Gutenberg.

Αρχάκης, Α. & Κονδύλη, Μ. (2002). *Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιο-γλωσσολογίας*. Αθήνα: Νήσος.

Ζενάκος, Α. (2008). Ιωσήφ Μπροζ Τίτο 1892-1980. Το Βήμα. Ανακτήθηκε από <https://www.tovima.gr/2008/11/24/archive/iwsif-mproz-tito-1892-1980/>

Η εθνική συνείδηση όπως την όριζε ο Πλάτωνας. (2019, Αύγουστος, 15). Pronews. Ανακτήθηκε από https://www.pronews.gr/istoria/161451_i-ethniki-syneidisi-opos-tin-orize-o-platon-as

Καιρίδης, Δ. (2013). Σερβία – Η ανεκπλήρωτη υπόσχεση; Η δημοκρατική αλλαγή και η κληρονομιά του Μιλόσεβιτς. Στο Αρμακόλας, Ι. & Ντόκος, Θ. Π. (επιμ.), *Από τα Βαλκάνια στη Νοτιοανατολική Ευρώπη: Προκλήσεις και προοπτικές στον 21^ο αιώνα*. Αθήνα: Σιδέρης Ι., 131-142.

Καλιτριμιτζής, Α. (2016). Παραμένει το «δηλητήριο» μεταξύ Κροατίας και Σερβίας. DeutscheWelle. Ανακτήθηκε από <https://www.dw.com/el/%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%B5%CE%B9-%CF%84%CE%BF-%CE%B4%CE%B7%CE%BB%CE%B7%CF%84%CE%AE%CF%81%CE%B9%CE%BF-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BE%CF%8D-%CE%BA%CF%81%CE%BF%CE%B1%CF%84%CE%AF%CE%B1%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%83%CE%B5%CF%81%CE%B2%CE%AF%CE%B1%CF%82/a-19152922>

Καστελάν, Ζ. (1991). *Η ιστορία των Βαλκανίων: 14ος-20ός αιώνας*. Αθήνα: Γκοβόστης.

Κατσαροπούλου, Μ. (2003). *Η προγραμματική βάση της σερβικής εθνικής πολιτικής τον 19ο και 20ο αι: το "Nacertanije" του Ηλία Γκαράσανιν*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Κιτρομηλίδης, Μ. Π. (2010). Η εθνική ταυτότητα ως δίλημμα και ως προοπτική. Καθημερινή. Ανακτήθηκε από <https://www.kathimerini.gr/society/383639/i-ethniki-taytotita-os-dilimma-kai-os-prooptiki/>

Κοντογιαννάτου, Γ. (2018). Έρευνες μικτών μεθόδων: Η λογική του σχεδιασμού και οι προϋποθέσεις εφαρμογής τους. *Academia*, 12, 84-108. Ανακτήθηκε από <http://academia.lis.upatras.gr/>

Μεταξιώτη, Τ. (2020). Γιασένοβατς: «Το Άουσβιτς των Βαλκανίων». Polls and Politics. Ανακτήθηκε από <https://pollsandpolitics.gr/giasenovats-to-aousvits-ton-valkanion/>

Νιτσιάκος, Β. (2019). Βαλκανικός πολιτισμός και ταυτότητα. Έθνος. Ανακτήθηκε από https://www.ethnos.gr/aporseis/38204_balkanikos-politismos-kai-taytotita

Νιχωρίτης, Κ. (2015). *Θέματα κοινωνίας και πολιτισμού των σλαβικών λαών*. Θεσσαλονίκη: Ostrakon Publishing.

Ντάλης, Σ. (2002). *Η Γιουγκοσλαβία στη μετά Μιλόσεβιτς εποχή: τα νέα πολιτικά και οικονομικά δεδομένα*. Αθήνα: Σιδέρης Ι.

Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μ. (2000). *Οι βαλκανικοί λαοί από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση. (14ος-19ος)*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Πέτσιναρ, Α. (2019). Νέο Σύνταγμα στη Γιουγκοσλαβία. Καθημερινή. Ανακτήθηκε από <https://www.kathimerini.gr/world/1053328/neo-syntagma-sti-gioygkoslavia/>

Πόποβ, Ν. (1994). *Ο σέρβικος λαϊκισμός*. Αθήνα: Παρασκήνιο.

Ρούγεβιτς, Ν. (2020). Γιατί οι Σέρβοι βγαίνουν στους δρόμους;. DeutscheWelle. Ανακτήθηκε από <https://www.dw.com/el/%CE%B3%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%AF-%CE%BF%CE%B9-%CF%83%CE%AD%CF%81%CE%B2%CE%BF%CE%B9-%CE%B2%CE%B3%CE%B1%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%85%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%82-%CE%B4%CF%81%CF%8C%CE%BC%CE%BF%CF%85%CF%82/a-54114447>

Σφέτας, Σ. (2009). *Εισαγωγή στη βαλκανική ιστορία*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Ταρνανίδης, Ι. (2007). *Ιστορία της Σέρβικης εκκλησίας: πανεπιστημιακές παραδόσεις*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Τοντόροβα, Μ. (2005). *Βαλκάνια: η Δυτική φαντασίωση*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Υπάρχει βαλκανική ταυτότητα;. (2018, Ιούνιος 19). [Video]. Ertflix. Ανακτήθηκε από <https://www.ertflix.gr/ert3/allert3/19ion2018-allert3-yparchei-vaikaniki-taytotita/>

Χάντκε, Π. (2000). *Ρωτώντας με δάκρυα στα μάτια: σημειώσεις μετά από δύο ταξίδια στη Γιουγκοσλαβία κατά τη διάρκεια του πολέμου Μάρτιος και Απρίλιος 1999*. Αθήνα: Εξάντας.

Χαραμίδης, Γ. (2020). Σερβία – Κόσοβο: Μία ιστορική συμφωνία – Ακόμη ένα «νεύμα» στο Ισραήλ. Έθνος. Ανακτήθηκε από https://www.ethnos.gr/kosmos/122504_serbia-kosobo-mia-istoriki-symfonia-ako-mi-ena-neyma-sto-israil

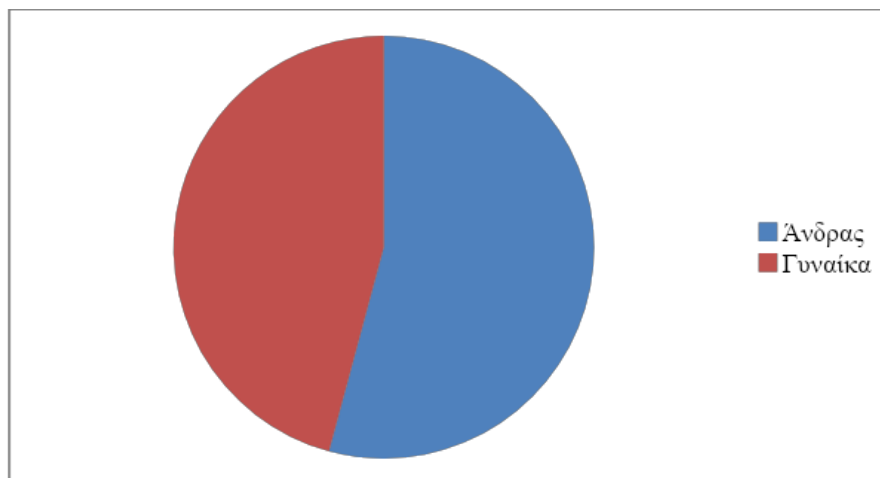
Χρηστίδης, Ε., Γ. (2008). *Από τον Μιλόσεβιτς στον Κοστούνιτσα: οι πολιτικές εξελίξεις στη Σερβία και η σερβική πολιτική στο Κοσσυφοπέδιο 1987-2008*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Χρηστίδης, Α. Φ. (1999). *Γλώσσα, πολιτική, πολιτισμός*. Αθήνα: Πόλις.

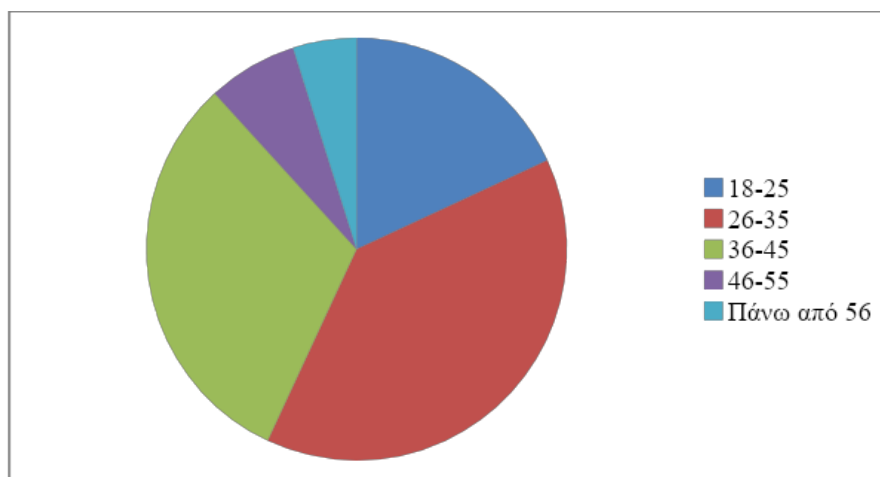
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ:

Συνολικά αποτελέσματα ερωτηματολογίου

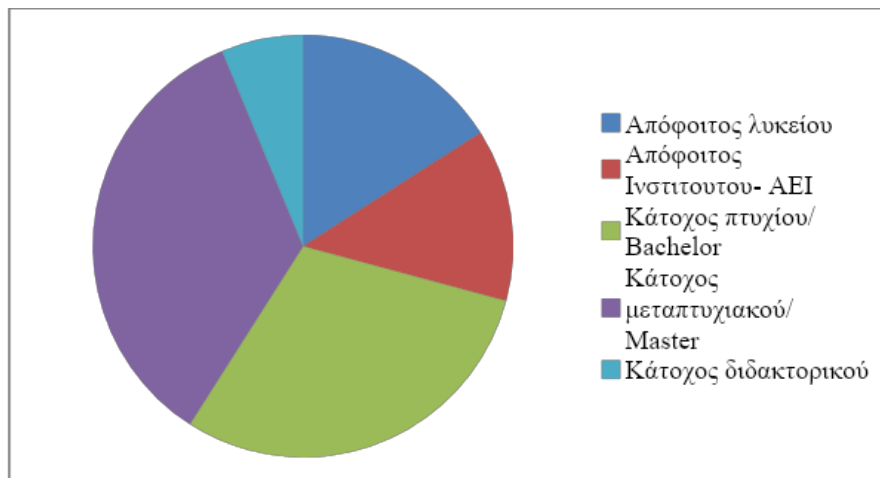
Γενικές ερωτήσεις

Φύλο

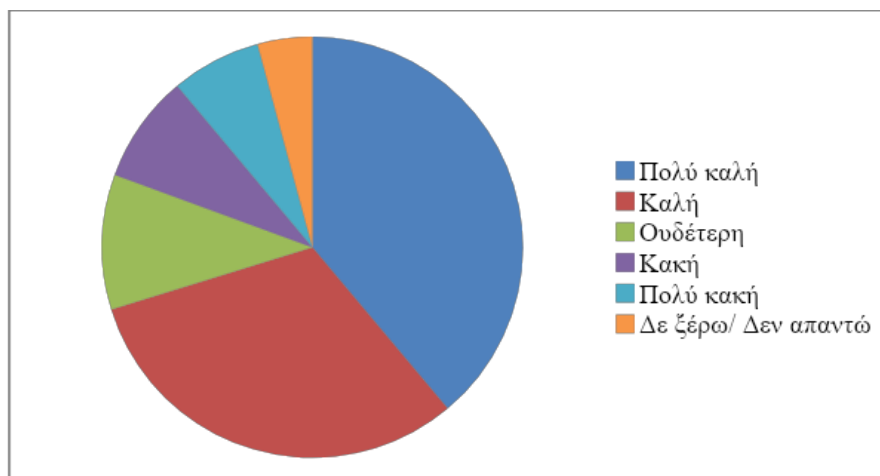

Ηλικία

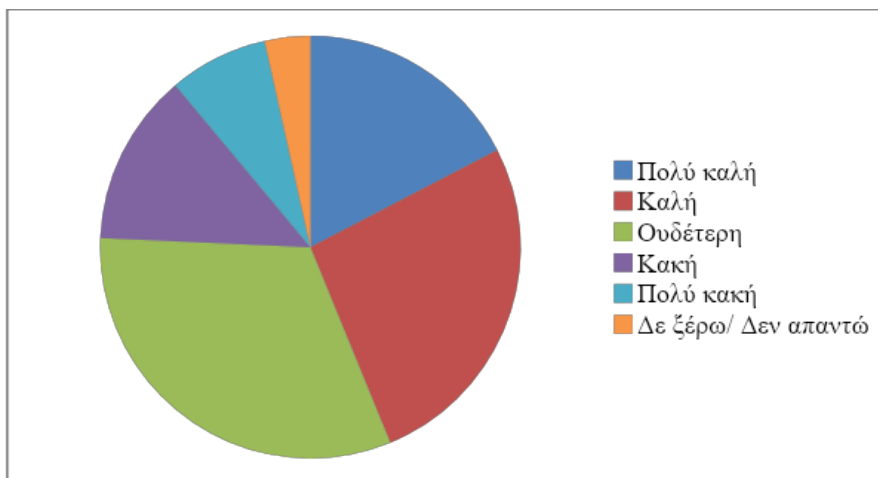

Εκπαίδευση

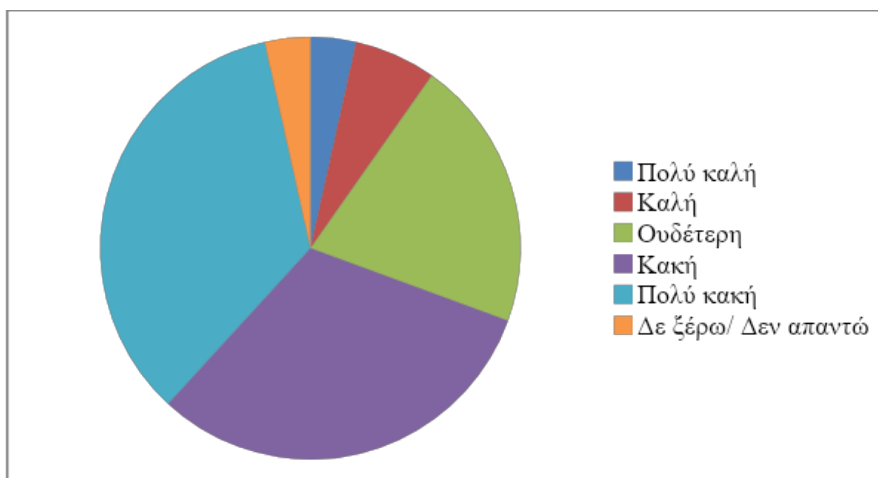
Παρελθόν

Ποια είναι η γνώμη σας για τη Γιουγκοσλαβία, με βάση τη δική σας εμπειρία ή τι έχετε ακούσει από την οικογένεια / τους φίλους / τους γνωστούς σας;

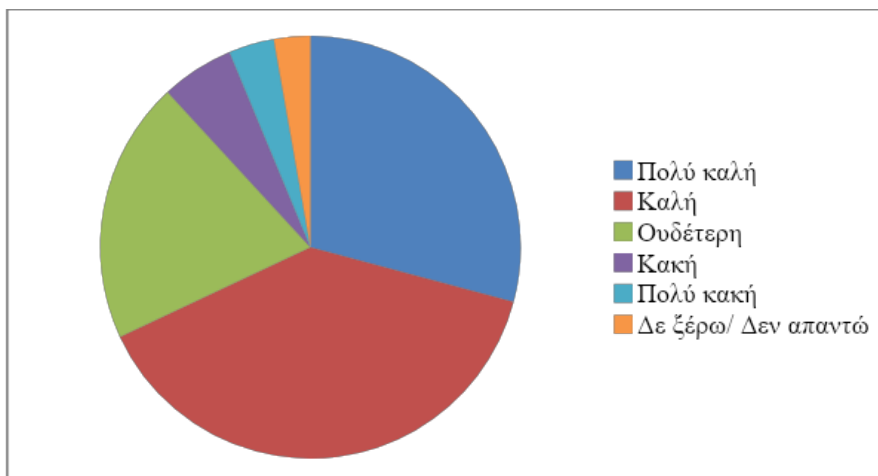

Ποια είναι η γνώμη σας για τον Τίτο;

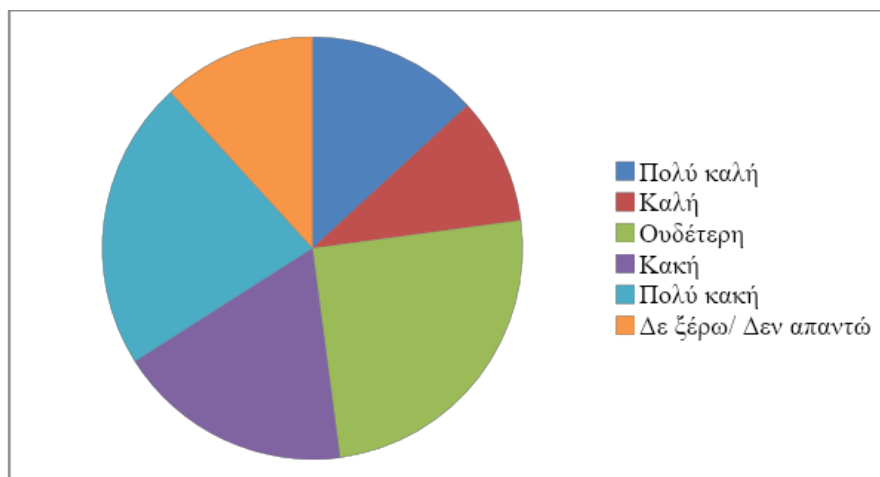

Ποια είναι η γνώμη σας για τον Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς;

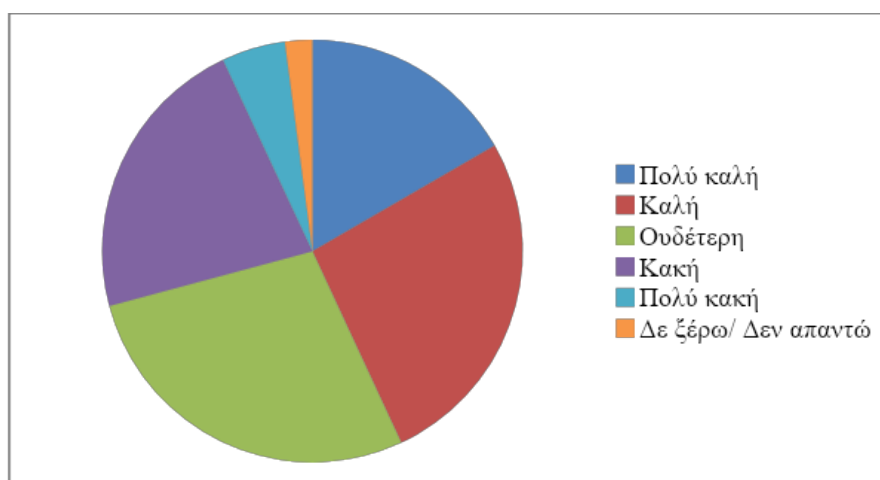
Πρώην Γιουγκοσλαβικές χώρες

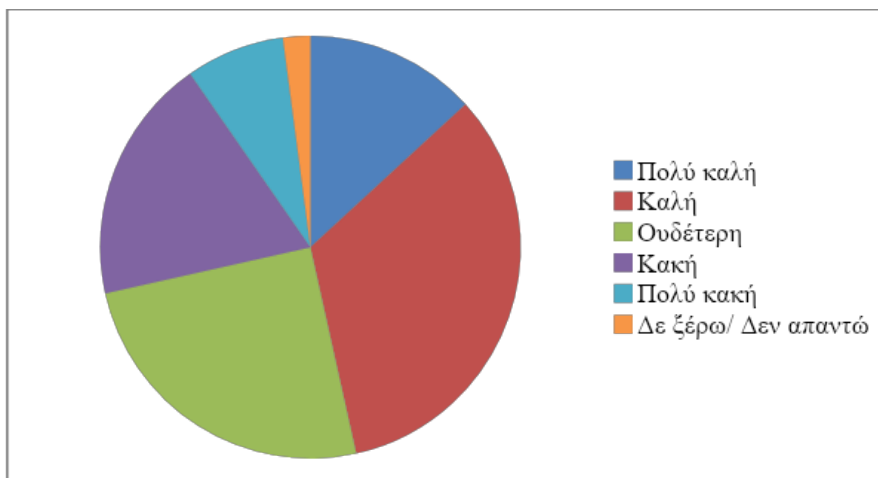
Ποια είναι η γνώμη σας για τη Σλοβενία;

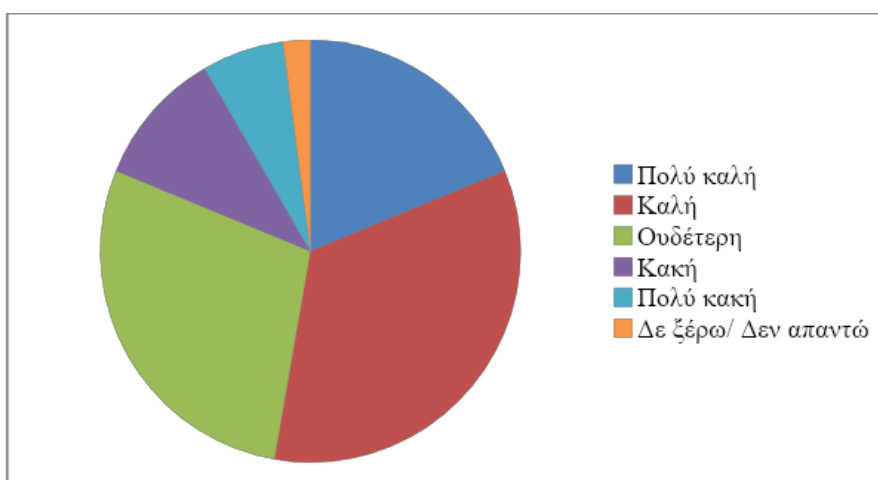
Ποια είναι η γνώμη σας για το Κόσοβο;

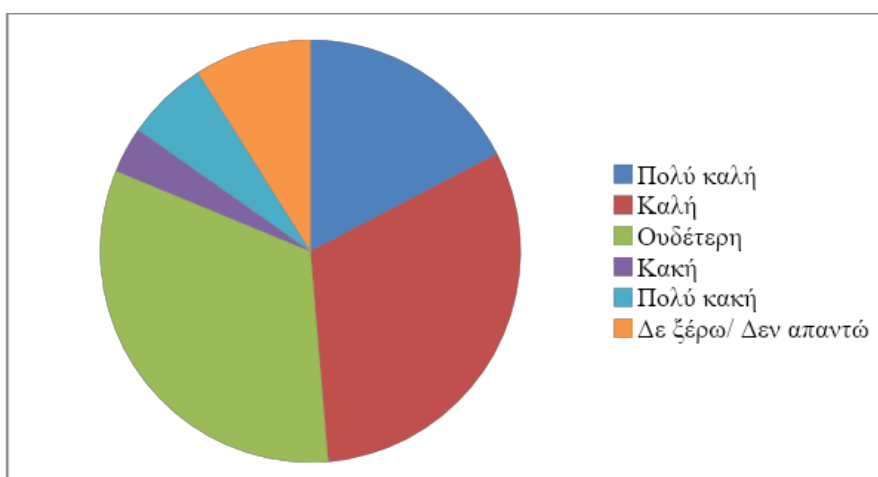
Ποια είναι η γνώμη σας για το Μαυροβούνιο;

Ποια είναι η γνώμη σας για την Κροατία;

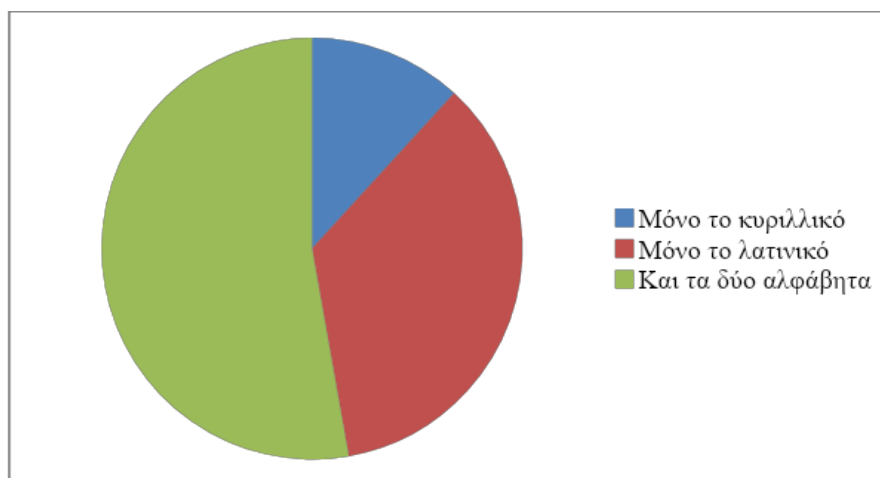

Ποια είναι η γνώμη σας για τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη;

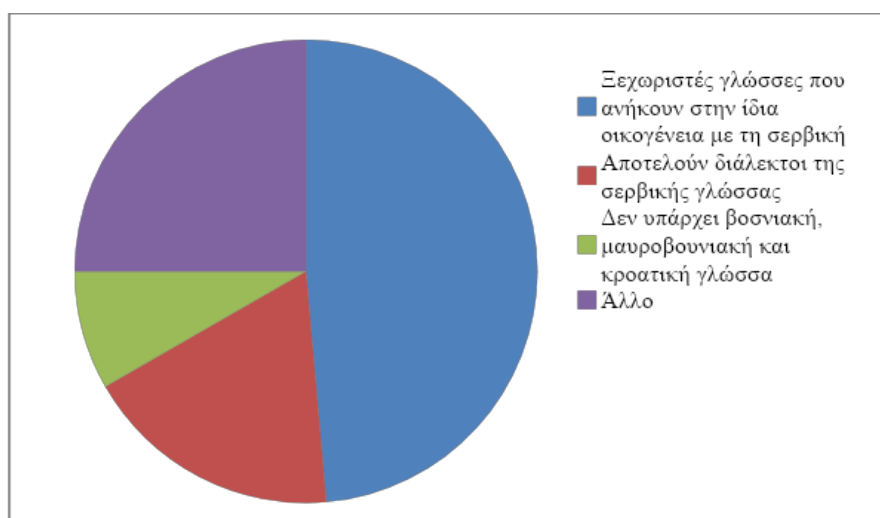

Ποια είναι η γνώμη σας για τη Βόρεια Μακεδονία;

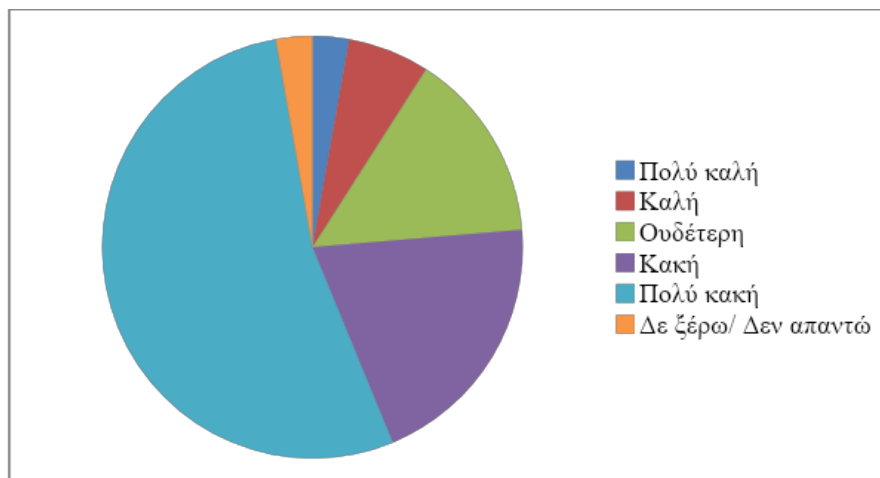
Το παρόν

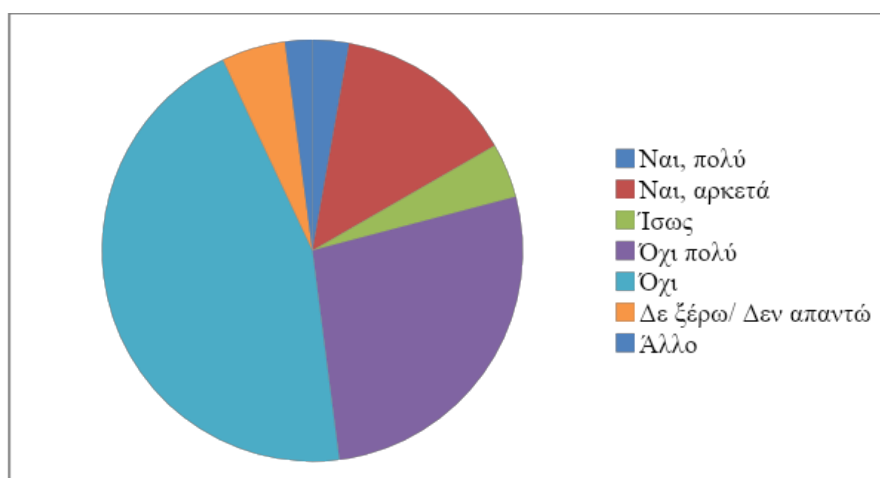
Ποιο αλφάβητο χρησιμοποιείτε;

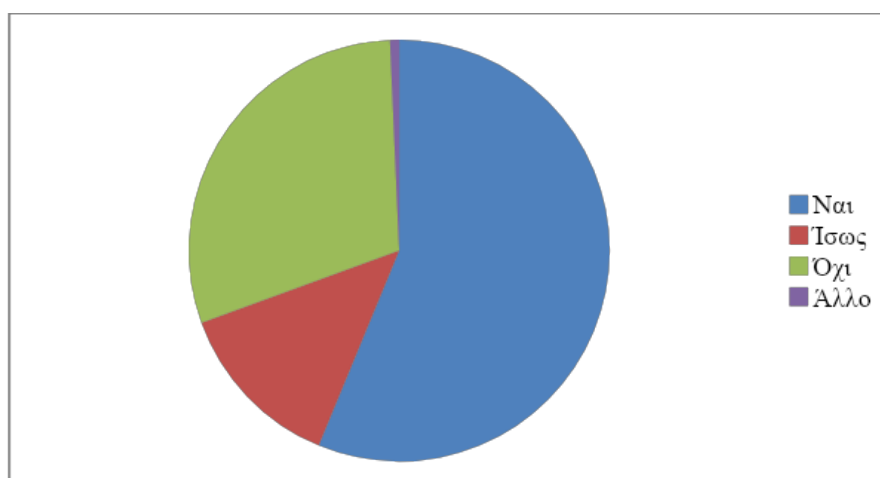
Ποια είναι η γνώμη σας για την κροατική, τη μαυροβουνιακή και τη βοσνιακή γλώσσα

Ποια είναι η γνώμη σας για την πολιτική της κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Σερβίας;

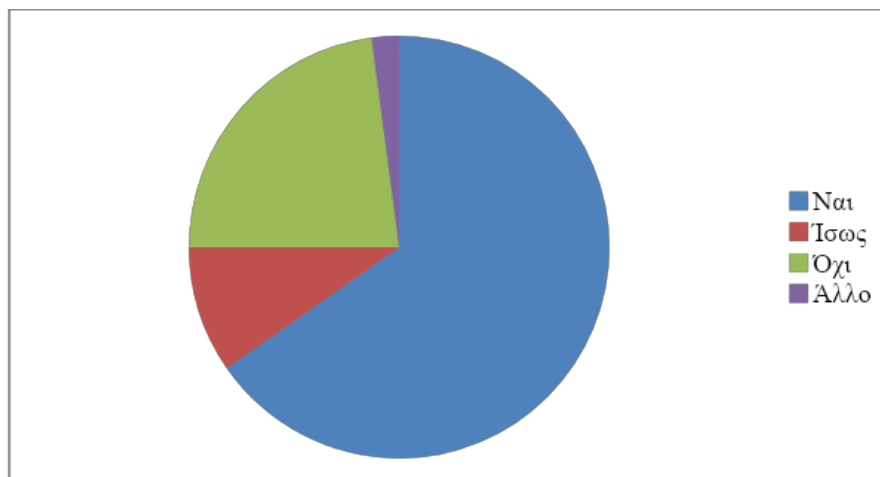

Πιστεύετε ότι η κυβέρνηση της Δημοκρατίας της Σερβίας αντικατοπτρίζει τις απόψεις και τη στάση των πολιτών της ;

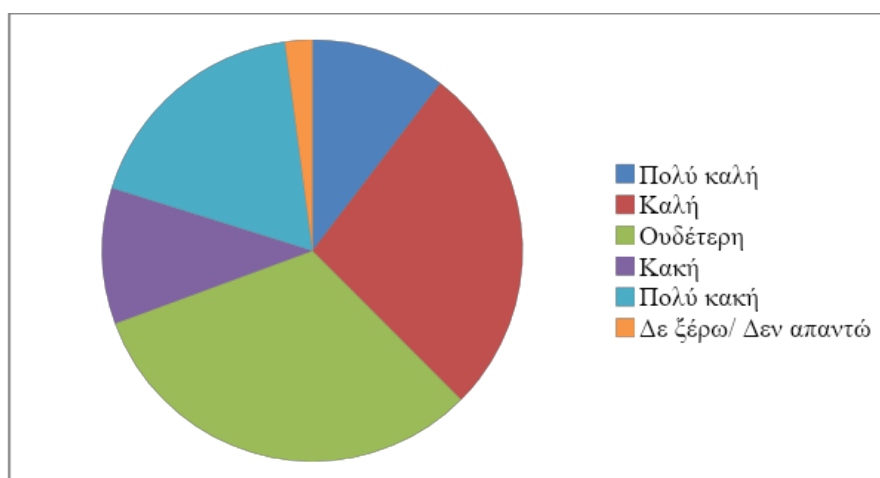

Anti-yugostalgia. Η διαμόρφωση της σερβικής ταυτότητας

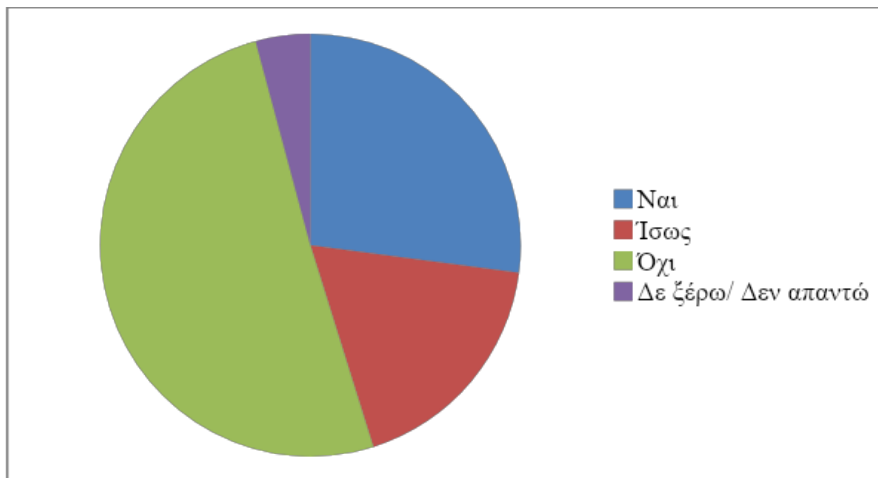
Αισθάνεστε πολίτης της Ευρώπης (πολιτισμικά, όχι γεωγραφικά);

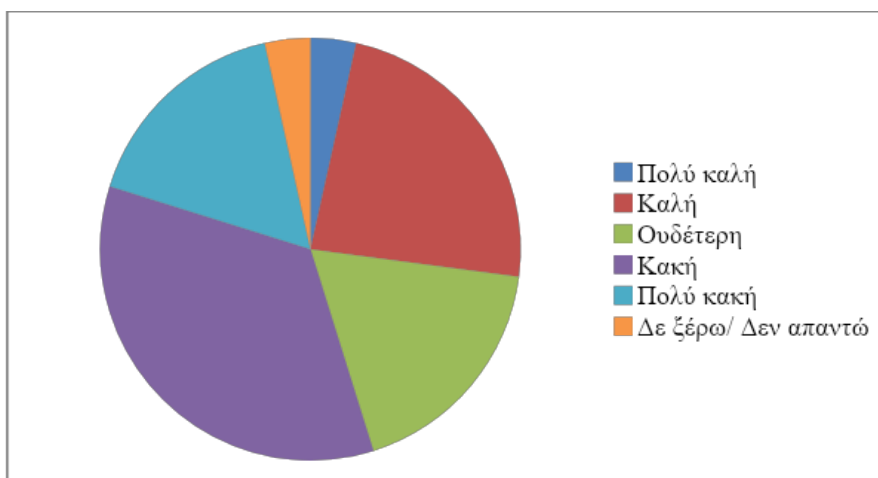
Αισθάνεστε πολίτης των Βαλκανίων (πολιτισμικά, όχι γεωγραφικά);

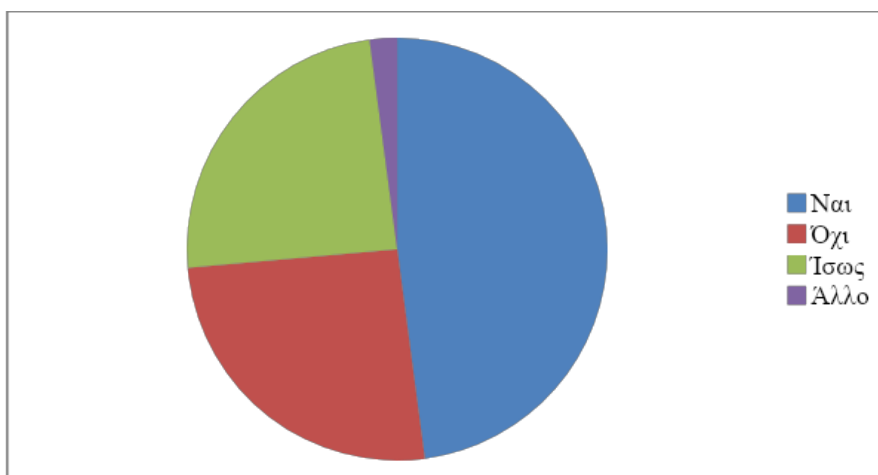
Ποια είναι η γνώμη σας για τη θρησκεία;

Θεωρείτε τον εαυτό σας θρησκευόμενο άτομο;

Ποια είναι η γνώμη σας για τη Σερβία και τη ζωή στη Σερβία;

Σκέφτεστε να μετακομίσετε στο εξωτερικό; / Σκέφτεστε να μείνετε στο εξωτερικό, εάν ζείτε ήδη εκεί;

